

UNIVERZA V LJUBLJANI
FAKULTETA ZA DRUŽBENE VEDE

MAŠA PEČE

ARIJSKI MIT
KONSTRUKCIJA TRADICIJE IN TEORIJE V
NACISTIČNI IDEOLOGIJI

DIPLOMSKO DELO

LJUBLJANA 2003

UNIVERZA V LJUBLJANI
FAKULTETA ZA DRUŽBENE VEDE

MAŠA PEČE
dr. MITJA VELIKONJA

ARIJSKI MIT
KONSTRUKCIJA TRADICIJE IN TEORIJE V
NACISTIČNI IDEOLOGIJI

DIPLOMSKO DELO

LJUBLJANA 2003

KAZALO

1. UVOD	1
2. KONCEPTUALNI OKVIR	3
3. NACIZEM KOT POLITIČNA MITOLOGIJA	10
3.1 MITOLOGIJA NACIONALIZMA	10
3.2 RASNI MIT NACIONALIZMA	13
3.3 RELIGIOZNI MOMENTI NACIZMA	17
4. GENEZA ARIJSKEGA MITA	20
4.1 NOVE GENEALOGIJE	20
4.2 GERMANSKO POREKLO	24
4.3 ARYA – ZIBELKA ČLOVEŠTVA	29
4.4 TEORETIKI RASNIH DOKTRIN	33
5. ELEMENTI NACISTIČNE IDEOLOGIJE	40
5.1 ARIJSKI NADČLOVEK	40
5.2 JUDOVSKA PROTIRASA	45
5.3 NEMŠKI <i>VOLK</i> IN <i>VOLKSGEMEINSCHAFT</i>	50
6. PROPAGANDA	54
6.1 PSIHOLOGIJA MNOŽIC IN <i>FÜHRERPRINZIP</i>	54
6.2 PROPAGANDNE TAKTIKE	59
6.3 UMETNOST V SLUŽBI DRŽAVNE PROPAGANDE	68
7. SKLEP	74
LITERATURA	77

1. UVOD

Nacionalsocializem lahko obravnavamo kot množično gibanje, totalitaren politični režim, v katerem in skozi katerega se uveljavlja, kot ideologijo ali politično religijo. V pričujočem delu me zanima zlasti nacistična ideologija – njena vsebina, mehanizmi delovanja in vzroki njene učinkovitosti. Ta ideologija črpa iz intelektualne, znanstvene in literarne tradicije, ki so jo ustvarjali najrazličnejši misleci nekaj preteklih stoletij, v Nemčiji pa se je uveljavila zlasti z romanticizmom devetnajstega stoletja. Hkrati se navezuje na prevladujočo družbeno mentaliteto, prepričanja, predsodke, želje in strahove, torej na subjektivni ustroj neke družbe, ki jo zaznamujejo tako pretekli spomini kot konkretne objektivne okoliščine.

Nacistična ideologija po eni strani gradi na umetno skonstruirani nacionalni mitologiji, na mitu nordijsko-germanske ali arijske rase, po drugi strani pa se predstavlja kot znanstveno utemeljena racionalna politika, ki temelji na neizpodbitni kredibilnosti rasne teorije. Gre torej za nekakšen mistični rasizem, sakraliziran znanstveni sistem, za teorijo s statusom vere. Skozi sočasna procesa racionalizacije in mistifikacije 'znanstvena' dejstva rase in krvi postanejo posvečeni predmeti mističnega občudovanja, teorija rasne hierarhije postane sakralizirana in nastopa kot absolutna resnica, katere porok je zopet neizpodbitna avtoriteta mita. Vzvratno se sam mit prikazuje kot zgodovinsko in znanstveno dejstvo, ki kot tako narekuje in opravičuje nadaljnje delovanje.

Arijski mit oziroma celotna nacistična ideologija po svoji funkciji deluje kot politična religija, nadomestni vrednostno-verovanski kompleks, saj mit po eni strani implicira nek moralni kodeks in hkrati narekuje rituale in ceremonije, skozi katere se potrjuje, poučuje in ohranja. Čeprav je z vidika objektivnosti takšen ideološki kompleks izjemno nedosleden, znanstveno nekoherenten in pogosto protisloven, je subjektivno gledano izjemno učinkovit. Prežet z emocionalnim nabojem deluje kot močan mobilizator, še preden ga je mogoče podvreči skepticizmu in refleksiji. Navidezno znanstveni značaj ideologije ji po eni strani podeljuje verodostojnost, hkrati pa gre za teorijo, ki je izjemno popularizirana in reducirana na ključni element germanske rasne superiornosti ter tako dostopna najširšemu krogu potencialnih naslovnikov.

Sakralizirana ideologija ali sekularna religija nacionalizma v primerjavi s tradicionalno religijo uzurpira boga in večnost ter na mesto objekta čaščenja postavlja naravno, stvarno entiteto naroda ter njeno konkretno nalogo v sedanjosti. Na ta način inkorporira in mobilizira najširši krog naslovnikov, ki so v to entiteto vrojeni in tako že po definiciji nosilci njene tradicije, ideologije in projekta. Nacionalistični mit je po eni strani

učinkovit zato, ker odgovarja potrebam po novi pripadnosti znotraj tistih segmentov prebivalstva, ki jih je odločilno zaznamoval proces sekularizacije in razpad starih religioznih vezi ter avtoritete. Po drugi strani ponuja združujočo alternativo konfesionalno razcepljeni krščanski populaciji, predvsem pa presega konkurenčnost teh partikularnih tradicij s tem, ko vzpostavlja duhovni monopol, tako da nagovarja in poveljuje celoten 'čist' nemški narod, pa naj bodo njegovi člani katoliki, protestanti ali ateisti. Sakralizacija nacionalne tvorbe ima zagotovo močan potencial v obdobju ekonomske, družbeno-politične in duhovne krize, ko se njeni pripadniki čutijo ogrožene in odtujene.

Nacizem je tako ponudil odrešitev iz nacionalne ontološke krize, s tem ko je apeliral na vključenost vseh nasproti obstoječi fragmentiranosti, poudarjal dinamičnost namesto stagnacije, vzvišene cilje nacionalnega poslanstva namesto materialističnih interesov alieniranih posameznikov in ustvarjal vizijo nove domovine arijskih polbogov namesto ponižane in poražene Nemčije. Izrazito individualističen in oportunističen sistem, katerega osnovni elementi so princip vodje, avtoritarnost države, interes kapitala in militaristične težnje, je s svojo povsod prisotno ideologijo opeval vrednote korporativizma, skupnosti in občega dobrega ter tako nagovarjal kolektivne težnje in tesnobe množice. To je lahko počel le tako, da je črpal iz zakladnice obstoječe mentalitete in preteklih duhovnih tradicij. Potrebno si je torej najprej ogledati genezo teh teorij, mitov in idej znotraj evropske intelektualne tradicije, nato njihovo vsebinsko izpeljavo v nacistični ideologiji in nenazadnje načine ter sredstva, s katerimi so to ideologijo razširili na celotno populacijo.

Ker je nacizem kot vsak družbeni pojav izjemno kompleksen in obširen, se bom v svoji analizi omejila na specifičen vidik tega pojava in sicer na njegovo idejno vsebino. Hipoteza mojega dela je sledeča: obravnavala bom načrtno skonstruirano ideologijo nacizma, ki jo označujem kot politično mitologijo. S tem terminom želim eksplicirati, da je to ideologija stranke s političnim programom, ki hkrati vsebuje tudi mistično pripoved. Oba vidika odražajo številni partikularni miti nacizma, še zlasti pa njegov osrednji arijski mit, ki je mit nordijsko-germanske rase, mit judovske zarote, predvsem pa mit rasne *teorije*. V ideološke in propagandne namene takšna politika uporablja po eni strani stare tradicionalne mitske zgodbe in junake svoje legendarne preteklosti. Oživlja prizore in obredja iz starogermanske poganske mitologije. Zanima pa me predvsem tista druga mitska zgodba, arijski mit, ki ni last večine, ni starodaven in v nacizmu tudi ni predstavljen kot mit, pač pa kot neizpodbitna resnica o nemškem poreklu in preteklosti. Arijski mit je v tem smislu načrtno ustvarjen ideološki mit, konstrukt manjše, zainteresirane skupine ter integralni del njene ideologije.

2. KONCEPTUALNI OKVIR

Arijski mit bom obravnavala predvsem s perspektive mitotvorcev od njegovih zametkov do njegove katastrofalne realizacije. Pred analizo tega konkretnega političnega mita pa je potrebno obrazložiti sam pojav političnih mitologij kot takih, vzroke in okoliščine njihovega nastajanja, njihove funkcije in značilnosti.

Vsaka politična ureditev vsebuje mitske elemente, pa naj se predstavlja za še tako racionalno, pragmatično in demokratično. Človek je nagnjen k občudovanju, oboževanju in sakralizaciji, prek skupnega čaščenja pa se krepi družbena kohezija in konstruira ter afirmira identiteta posameznika ter skupnosti. Proces sekularizacije in delegitimizacije religiozne transcendence znotraj zahodnih demokratičnih družb teh teženj ni odpravil. Posledica teh procesov je zgolj njihova premestitev. Težnje, ki jih nalaga potreba po sakralnem iščejo in najdevajo svoj izraz izven tradicionalnih religioznih institucij. Na njihovo mesto stopajo politične mitologije ali civilne religije, nadomestni regulatorji iracionalnih sil, ki jih lahko označimo z Durkheimovim izrazom *družbena transcendence* (Girardet, 2000: 216).

Podobno Cassirer govori o *družbeni magiji*, ki je nadomestila naravno magijo vračev primitivne družbe. To je kombinacija dveh protislovnih delovanj, je hkrati mit in znanstvena teorija. Sodobni politik »je svečenik nove, popolnoma iracionalne in skrivnostne religije. Ko pa mora to religijo braniti in širiti, ravna zelo metodično. Nič ni prepuščeno naključju, vsak korak je dobro pripravljen in premišljen« (Cassirer, 1995: 15). Nacistična ideologija se sama prikazuje kot tradicionalna mitologija ali se na tej skuša utemeljiti. Po Cassirerju tradicionalni mit *poetizira* svet in realnost, medtem ko ju ideološki skuša *politizirati*. Za romantično koncepcijo mita v devetnajstem stoletju je bilo značilno to prvo, svetoboljno, poetično nagnjenje. Šlo je navadno za opevanje mitske tradicije in legendarne preteklosti onkraj političnega pragmatizma. Nacizem pa napoveduje praktično, realno možnost ponovne rehabilitacije teh mitov, inscenacije legendarne dobe v sedanjosti, napoveduje akcijo, je energičen in optimističen. Ne zadovolji se več z objokovanjem izgubljene Zlate dobe, pač pa napoveduje njen povratak (Velikonja, 1996: 28). Če je sam optimističen, pa so bile toliko bolj tragične njegove posledice.

Miti razkrivajo globoke in dolgotrajne kulturne krize in probleme, ki jih prinaša civilizacijski razvoj. »Obsodba osamljenosti, v kateri živi človek sedanjosti, hrepenenje po starih, izginulih oblikah druženja in vzajemne podpore, vizija novih oblik skupnosti in sloge – vse to so venomer iste skrbi in težnje, ki stoje v ozadju kolektivne domišljije in sanj« (Girardet, 2000: 203). Te psihološke potrebe pa so se v politični mitologiji sedanjosti preselile

s področja sakralnega v profano. V srednjem veku, pa vse do upada duhovne moči religije in cerkvenih organizacij, se kolektivnost in kohezija družbe manifestirata v religioznem čustvovanju in verovanju. Spričo sekularizacije in širjenja nacionalizma, zlasti v devetnajstem in dvajsetem stoletju, pa se s pojavom množične politizacije vzpostavlja nova oblika državljanske ali nacionalne kolektivnosti. Ob razpadanju starih spon duhovne in religiozne enotnosti nastajajo nove (nacionalistične) mitologije, ki vzpostavljajo novi sakrum, politično tvorbo nacije ali narod.

Nacizem funkcionira kot *politična mitologija*, je hkrati ideologija in mitska zgodba. Mitologija je interakcija tradicionalnega mitskega izročila preteklosti in v prihodnost usmerjene inovativne ideologije. Kombinacija statične osnove, ki nudi nevprašljiv referenčni okvir in avtoriteto ter dinamičnega projekta, ki diktira delovanje in mišljenje. »Tradicionalni mit je endogen način razmišljanja, vrednotenja in delovanja neke družbe, globoko potopljen v prastara izročila. Tisti ideološki pa je eksogen: pride »od zunaj«, z novo vladajočo elito ali pretendentsko interesno skupino, a je vseeno sposoben s prvim oblikovati zaokrožen, neprediren, racionalno neovrgljiv spoj. Logičnim nedoslednostim navkljub« (Velikonja, 1996: 28). Mit je torej latentni potencial, »ki šele s posegom ideologije pridobi svojo - po vrsti – razlagalno, prepričevalno in mobilizatorsko moč« (Velikonja, 1996: 25).

»Politični mit je domišljajska nadgradnja, izkrivljeno ali neobjektivno, nezanesljivo, sporno tolmačenje realnosti. Vendar ima kot legendarna pripoved kljub temu zagotovo določeno eksplanatorno vrednost, nudi nekakšen ključ za razumevanje sedanjosti« (Girardet, 2000: 13). Politična mitologija kot tisto imaginarno v politiki je večplastna po funkciji, vsebini in formi; po svoji formalni plati je pripoved o preteklosti, o začetkih in nastanku politične entitete, s svojo vsebino izpričuje lastno mitološko resnico onkraj pravil logičnega sklepanja, resnico ki je mistificirana in popačena, funkcionalno pa je mit zlasti aktivacijska tvorba ali mobilizator (Girardet, 2000: 12,13).

Obstaja torej razkorak med objektivnimi zgodovinskimi dejstvi in načinom adaptacije le teh v mitskem diskurzu, ki ustvarja svojo koncepcijo sveta skozi pretiravanje in popačenje realnosti. »Iz mitskih dramatičnih zgodb se za razliko od objektivnih zgodovinskih rekonstrukcij izločijo vsi tisti elementi, tudi najbolj resnični in najpomembnejši, ki bi lahko nasprotovali konkretnim emocionalnim potrebam, pričakovanjem in željam skupine, ki jo z mitsko zgodbo nagovarja politični mitotvorec« (Matić, 1984: 109). Vendar mitsko in stvarno ostajata povezana. »Noben politični mit se ne razvija zgolj na ravni fantazmagoričnega, popolnoma poljubno, čisto abstraktno, izven vsake povezave z zgodovinsko realnostjo« (Girardet, 2000: 57). To pa lahko do neke mere poljubno modificira, saj to počno tudi njegovi

naslovniki. »Bistvo nekega naroda namreč je, da imajo vsi posamezniki veliko skupnega, pa tudi, da so vsi pozabili kar veliko reči« (Renan v Anderson, 1998: 15, op.10).

Mit izraža specifično resnico emocionalne in psihološke narave. Za politično zavest svojih naslovnikov pa mora imeti značaj absolutne resničnosti. Ni objektivna resnica, je pa objektivna realnost, v kateri se živi. Realnost velikega in pogosto usodnega pomena za razvoj politične zavesti in kulture naroda (Matić, 1984: 119).

Matić deli mite nacionalizma na *metafizične, fizične in kulturne* (Matić, 1984: 288).

Med fatalistične in skrajno regresivne nacionalistične mite spadajo vsekakor rasistični miti, ki se sklicujejo na pravadno krvno enotnost kot neoporečen in večni temelj združevanja nacije ter njene enotnosti. Te mitologije postavljajo neprehodne meje med narodi in rasami, sklicujoč se na razne psevdoznanstvene 'argumente', ki naj upravičijo nacionalistične težnje in ekskluzivizem, oziroma zahteve po teritorialni ekspanziji in 'naravni pravici' do dominacije ene rase nad drugo (Matić, 1984: 292).

Nacistična ideologija je temeljila zlasti na takšnem fizičnem, rasnem mitu in teoriji, čeprav je vsebovala tudi elemente drugih dveh. Nemški narod in njegov fűhrer naj bi bila utelešenje božanske volje in principa, posvečena nosilca velike zgodovinske misije Nemcev kot rase gospodarjev (*Herrenvolk*). Idealistična filozofija je uveljavila prepričanje o Nemcih kot imanentno kulturnem narodu (*Kulturnation*), arijska rasa pa je bila po Hitlerjevi teoriji edina kulturo ustvarjajoča, kreativna človeška rasa (Matić, 1984: 110, 294; Hitler, 1992: 263).

Fizični mit se kaže kot znanstveno utemeljen, poudarja empirično 'otipljive' biološke karakteristike, vendar zaradi tega ni nič manj abstrakten od nadnaravnega mita, »še zlasti tedaj, ko vlogo posameznih kulturnih ali materialnih dejavnikov poudarjajo do irealnih meja, kar lahko deluje močnejše od metafizičnih mitov zlasti zato, ker ti miti vsebujejo neke elemente ali 'zrna' stvarnega« (Matić, 1984: 291).

Mitološka govorica je onkraj jezika logike, je iracionalna in imaginarna. Pri tem gre za konstrukte, ki so načrtno in umetno ustvarjeni ter jim je naknadno dodeljen videz od davnih časov veljavne mitološke zgodbe. Hobsbawm takšne konstrukte imenuje '*izumljene tradicije*' (invented traditions), ki so kot take nekaj novega, svojo legitimnost in avtoriteto pa črpajo z vzpostavljanjem kontinuitete s primerno zgodovinsko preteklostjo. A tudi ta kontinuiteta je pogosto umetno skonstruirana. Politični miti in obredi so adaptacije že uveljavljenih tradicij, snovi in avtoritet v novih pogojih za doseganje konkretnih ciljev (Hobsbawm, 1998: 1-6). »Politični mit evocira primerno preteklost in projicira prihodnost, da bi argumentiral in pojasnil okoliščine sedanjosti, aktiviral čustva in motivacijo za kolektivno akcijo« (Matić, 1984: 106).

Produkcija tradicij lahko poteka prek dveh procesov oziroma s strani dveh skupin mitotvorcev, uradnih in neuradnih. To je bodisi 'politična' produkcija tradicije s strani države, organiziranih družbenih in političnih gibanj ter institucij, ali neuradno 'družbeno' konstruiranje tradicije, ki je v domeni neformalnih družbenih skupin, katerih cilji niso izključno ali zavestno politične narave (Hobsbawm, 1998: 263). Zlasti na nivoju političnega delovanja poteka izumljanje novih tradicij zavestno in načrtno v skladu s konkretnimi političnimi cilji.

Nacionalni mit je prav takšna načrtna inovacija, kar implicira dejstvo, da je sam pojem nacije in temu sorodni pojmi (nacionalizem, nacionalna država, simboli, zgodovina) zgodovinska noviteta. »Vsi ti temeljijo na vajah iz družbenega inženiringa, ki so pogosto namerne in vedno inovativne, nenazadnje zato, ker zgodovinska novost implicira inovativnost« (Hobsbawm, 1998: 13). Ideološko gibanje ali politična institucija, ki ustvarja takšne polimaginarne konstrukte se pri tem opira na različne dogodke, osebe, kraje iz narodove zgodovinske, legendarne ali bajeslovne preteklosti, najpogosteje pa tudi to preteklost vsaj deloma ponareja. »Element invencije je tu še posebej očiten, saj 'zgodovina', ki postane del skupne zaloge znanja ali ideologije naroda, države ali gibanja ni tisto, kar se je dejansko ohranilo v kolektivnem spominu, pač pa tisto, kar so selekcionirali, napisali, popularizirali in institucionalizirali tisti, katerih funkcija je, da to počno« (Ibid.).

Zlasti izrazito nova, revolucionarna gibanja, ki deklarativno prekinjajo s preteklostjo obenem pa se ne morejo zgledovati po nekem precedenčnem primeru, neizbežno potrebujejo prav preteklost in njene tradicije ter zgodovinskost. Gre za paradoksalno situacijo oživljanja ali izumljanja tradicije tam, kjer se jo ukinja. Kjer je stara tradicija še uveljavljena, funkcionalna in 'živa', seveda ni nikakršne potrebe po njenem oživljanju. Kjer pa prihaja do izumljanja tradicije, se to dogaja bodisi zaradi tega, ker so uveljavljeni družbeni vzorci eliminirani, njim korespondenčne tradicije pa so postale preveč rigidne ali premalo kredibilne, ali pa jih ti novi mitotvorci namenoma ne uporabljajo (Hobsbawm, 1998: 4,5).

Na nivoju posameznika te 'neo-tradicije' niso nujno takoj in tako močno funkcionalne. Zapolnijo lahko le del praznine, ki jo je ustvarila sekularizacija, saj duhovni horizont, v katerem je prišlo do zatona pretekle tradicije, zaznamuje tudi upadanje pomena preteklosti kot take. Tudi nove tradicije pa kot rečeno temeljijo na kvazi kontinuiteti z zgodovino, ki legitimizira njih in njihove avtorje, difuzno množico njihovih naslovnikov pa utrjuje kot kohezivno enoto. Drugače je s sfero javnega življenja, zlasti življenja državljana, kjer prihaja do formalizacije in institucionalizacije nove tradicije prek vseh oblik uradne socializacije. Tako državni simboli kot je zastava, pa semi-ritualne prakse kot so volitve in nacionalne

himne so izumljene tradicije, ki so bile naknadno institucionalizirane in so tako prešle v stalno rabo (Hobsbawm, 1998: 11,12).

Izumljena tradicija je venomer simptom in indikator konkretnih družbeno-zgodovinskih okoliščin, natančneje sprememb in kriz. Hitra in globoka družbena transformacija ustvarja nove, spremenjene družbene kontekste, skupine, odnose in avtoritete, hkrati pa tudi potrebo po tem prilagojenih mehanizmi urejanja družbenega življenja, zagotavljanja družbene kohezije in kolektivne identitete ter legitimizacije nove politične oblasti in zagotavljanja zvestobe le tej.

Pojem izumljene tradicije lahko navežemo na Andersenove *zamišljene skupnosti* (imagined communities), saj je obema konceptoma skupno zlasti dvojje. Gre za naknadno ustvarjene entitete, ki so nastale s človekovim aktivnim poseganjem. Vendar ne na izključno poljubni, imaginarni osnovi brez navezave na že obstoječe objektivno stanje, subjektivno naravnost ali zgodovinsko preteklost. Izraz zamišljen (imagined) implicira dejstvo, da gre za samopredstavo, samopodobo, v katero sta investirani afektivnost in imaginacija, ne pa za plod domišljije brez ustreznice v realnosti. Takšna skupnost je samoreprezentacija neke skupine, rezultat predstavljanja tistih, ki se imajo za njene člane. Zamišljene skupnosti, kakršna je nacionalna država, so sicer zgodovinske novosti, a kot sleherna skupnost potrebujejo lastno preteklost in tradicije, ki jih po potrebi izumljajo. Na podlagi teh namreč utemeljujejo svoj obstoj, identiteto, pravice in zahteve. Anderson pravi, da so nacionalnost, zavest narodnosti (nation-ness) in nacionalizem kulturni artefakti prav posebne vrste. Artefakti, ker so kot objektivno obstoječe tvorbe nastali šele koncem 18. stoletja, kot pojmi pa se v splošni rabi niso uveljavili vse do konca 19. stoletja (Anderson, 1998: 12).

Nacizem lahko obravnavamo z vidika nekaterih elementov njegove ideologije in njene subjektivne funkcije kot politično religijo, ki jo implementira aparat totalitarnega režima. Pojem *politične religije* je leta 1938 prvi uporabil Erich Voegelin v delu z enakim naslovom.¹ Politične religije definira kot »nasledke sekularizacijskih dogajanj pri tipičnih 'zamudniških narodih' Evrope« (Maier, 1998: 42).² Znotraj teh skušajo politične sile doseči povezanost nacionalnega telesa prek množično delujočih ideologij razreda ali rase. Takšne ideologije se

¹ Avtor je analiziral in terminološko določil že obstoječe ideje, razmišljanje, ki so ga zgodnji sansimonisti izrazili na primer takole: »Razglašamo, da je prihodnost človeštva v religiji, da bo ta vera prihodnjega časa večja in močnejša od prejšnje...da ta bodoča religija ne bo nad politično ureditvijo, pač pa bo celoten politični stroj postal verska institucija« (Girardet, 2000: 199).

² Nemčija kot izrazito zamudniški narod je zaostajala tudi na področju ritualizacije nacionalne politike, pripadnosti in zavesti. Nemčija za časa Bismarckove politike še ni imela nacionalne himne. Za to mesto do leta 1914 konkurirata *Wacht am Rhein* in *Deutschland Über Alles*, ki je nazadnje prevladala, saj je bila primernejša za izražanje ekspanzionistične imperialne politike in prebujanje nacionalističnih čustev v času vojne nevarnosti (Hobsbawm, 1998: 277, op.26).

sklicujejo na absolutne vrednote in uspevajo tam, kjer zajamejo najširši spekter družbe, zato so toliko bolj učinkovite znotraj totalitarnih sistemov, katerih totalno dominacijo nad družbenim življenjem same legitimizirajo. Vključenost, pripadnost in lojalnost takšnemu sistemu postane življenjsko pomembna. »Dejstvo, da človek ne obstaja izven nacije, postane samoumevno...ekskomunikacija pa postane najhujša socialna grožnja ali kazen« (Matić, 1984: 305).

»Voeglin je obravnaval vsa ta politična gibanja kot stranske produkte odsotnosti religije v svetu, ki ga je smatral za dekadentnega in v katerem so se ideologije sorodne krščanskim herezijam odrešenja tu in zdaj združile s post-razsvetljenskimi doktrinami družbenih sprememb«, nacizem je označil kot »immanentistično herezijo poslednjega dne, to je tako, ki obljublja odrešitev tu in zdaj« (Burleigh, 2001: 10). Vendar ni trdil, da so fašizem, nacionalsocializem ali komunizem natančni dvojniki religij, saj vsakemu od njih manjka globina budizma, krščanstva, islama ali judaizma, predvsem pa niso primarno osredotočene na neko transcendenco.

Ta gibanja tudi niso funkcionirala kot religije v pravem smislu, pač pa so karikirala in posnemala vzorce tradicionalnih religioznih praks v novem kontekstu modernih družb, v katerih so nove sakralizirane kolektivitete razreda, naroda ali rase že delno nadomestile boga, kot objekti množičnega oboževanja. »V širšem smislu lahko trdimo, da so totalitarne ideologije same posnemale verovanske vzorce konvencionalnih religij na ta način, da ko je bila elitnim skupinam podeljena moč na osnovi njihove predpostavljene naravne superiornosti ali predpostavke, da le one predstavljajo resnične interese izmučenih množic, odrešitev ni bila več daleč« (Burleigh, 2001: 11,12).

Pojem *totalne države* je v navezavi na nacionalsocializem razvil C.Schmitt iz analize liberalnega izročila. Liberalna država je po avtorju dialektično izšla iz absolutizma, njo samo pa je po isti logiki nasledila totalna država. V takšnih režimih so vse individualne pravice in moralne norme podrejene interesu nacionalne skupnosti, ki opravičuje vsa dejanja. Ne gre za politiko ustav, delitve oblasti in pluralizma. »Njen cilj je oblikovanje *celotnega* človeškega življenja...celo do mišljenja posameznika« (Maier, 1988: 39, 41). Totalitarizem v primerjavi z diktaturo ni zgolj ukinjanje demokracije, pač pa vzpostavljanje kontrademokratičnih institucij. Teži k determiniranju celotnega družbenega bitja, končnih pomenov in resnic skozi ideologijo, propagando in teror. Posameznik, avtonomija, civilna družba in vladavina zakona so zanj anatema (Burleigh, 2001: 14). Totalitarni režim se utemeljuje na podoben način kot politična religija, katero propagira. Po Voeglinu so »totalitarna gibanja navezana na fikcije.

Ne usmerjajo se po realnosti, temveč po navideznem redu, ki ga iznajdejo sama« (Maier, 1998: 43).

Koncept totalitarne države se je najprej uveljavil med italijanskimi fašisti in nemškimi desničarskimi intelektualci kot alternativa šibki, fragmentirani moderni družbi. To naj bi zamenjala močno organizirana in stalno mobilizirana država. Vendar v Nemčiji ni doživel takšne priljubljenosti kot v Italiji, saj je nacizem bolj poudarjal raso, ljudstvo in dinamično množično gibanje kot državo (Burleigh, 2001: 14-15). A čeprav se je nacistična stranka propagirala kot gibanje, je to počela prek mehanizmov totalitarnega režima; z nadzorom, monopolizacijo in nasiljem.

Ključnega pomena znotraj nacistične propagande, ideologije in mentalitete je ideja vodje, kult Hitlerjeve osebnosti ali *Führerprinzip*. Girardet je podobo voditelja oz. rešitelja naroda, ki je sicer večplastna in v sebi združuje različne lastnosti, razdelil na štiri idealnotipske modele. Ti se med seboj prekrivajo in pogosto izmenjujejo v podobi ene osebe. Prvi je model *Cincinnatusa*, rimskega konzula in diktatorja, znanega po svoji skromnosti in umerjenosti. Ta simbolizira vztrajnost, hladnokrvnost, uravnoteženost in izkušnost. Glavno vlogo imajo njegovi pretekli dosežki, zgodovina in spomini na preteklost kot stanje reda, kontinuitete in stabilnosti. Drugi model predstavlja *Aleksander Veliki*, ki ga odlikujejo trenutni podvigi, zmage, osvajalna moč in mladostni zanos. On je general, vojskovodja in osvajalec. Naslednji je model *Solona*, zakonodajalca novih časov, očeta naroda, ki vzpostavlja nov red na temelju modrosti in zakona. Četrty pa je *Mojzes*, prerok, ki deluje z Besedo in napoveduje prihodnost naroda. Njegova usoda je usoda naroda, v sebi ima nekaj transcendentnega, svetega (Girardet, 2000: 83-88).

Nasproti voditelju stoji množica, kateri so namenjeni vsi mitotvorski in propagandni podvigi. Množice so idealen naslovnik političnega mita, saj po Le Bonu in Freudu tudi one ne zahtevajo objektivnih resnic. »Terjajo iluzije, ki se jim ne morejo odreči. Irealno ima pri njih vedno prednost pred realnim, neresnično vpliva nanje skoraj tako močno kot resnično; očitno je njihovo nagnjenje, da med obema ne delajo razlike« (Freud, 1981: 17). Množica podlega magični moči besed, ki lahko izražajo tudi najbolj nasprotujoče si ideje, pa iz njihovega logičnega protislovja ne bo zrasel nujno konflikt. »Kdor hoče učinkovati nanjo, ne potrebuje logičnega odmerjanja argumentov, slikati mora s kar najmočnejšimi barvami, pretiravati in ponavljati zmeraj isto« (Freud, 1981: 15). Čustveni vzgibi množice so preprosti in se potencirajo do skrajnosti. Množica je izredno dovzetna za zunanji vpliv, je nekritična in lahkoverna.

Posameznik v množici zaradi njenega vpliva pogosto doživi globoko spremembo v svojem psihičnem delovanju. »Njegova afektivnost se izredno poveča, njegova intelektualna zmogljivost opazno omeji, oboje očitno v smeri priličenja drugim množičnim individuum...« (Freud, 1981: 24). V množici se zabrišejo individualne pridobitve posameznikov, heterogeno se pogrezne v homogeno. Posameznik dobi »v množici že zaradi njene številnosti občutek nepremagljive moči; ta mu dopušča, predajati se gonom, ki bi jih sam nujno brzdal. Za kaj takega čuti zdaj tem manj potrebe, ker spričo anonimnosti in torej tudi neodgovornosti množice povsem uplahne občutek odgovornosti, ki vselej zadržuje posameznika« (Le Bon v Freud, 1981: 11).

Za oblikovanje homogene psihološke množice je ključnega pomena, da imajo posamezniki v njej skupni interes na nekem objektu, istovrstno čustveno usmerjenost in zato sposobnost vplivati drug na drugega (Freud, 1981: 20). Objekt občudovanja in čaščenja je v nacizmu predstavljal Hitler in samo nemško ljudstvo. Za psihološki ustroj nacista ali fašista je značilna metafizična naravnost, vera v božansko poslanstvo in izvoljenost, ter podrejenost abstraktnim etičnim idealom, kar je posledica avtoritarne navezanosti na ideal vodje ali naroda (Reich, 1992: 84).

3. NACIZEM KOT POLITIČNA MITOLOGIJA

To znamenje vam dam: vsako ljudstvo govori svoj jezik dobrega in zla: sosed ga ne razume. Svoj jezik si je iznašlo v nraveh in pravicah.

Država pa laže v vseh jezikih dobrega in zla; in naj govori, kar hoče, laže – in naj ima ne vem kaj, je ukradla...

Zmešnjava jezikov dobrega in zla: to znamenje vam dam kot znamenje države. Resnično, to znamenje kaže voljo po smrti! Resnično, maha oznanjevalcem smrti!

(Friedrich Nietzsche, Tako je govoril Zaratustra)

3.1 MITOLOGIJA NACIONALIZMA

Proces sekularizacije je ustvaril potrebo po novi vrsti kontinuitete, posvetnega načina, s katerim bi lahko usodnost in slučaj transformirali v smisel. Božansko izvoljenost monarhičnega vladarja je zamenjala nova oblast, kateri podeljuje legitimnost celoten narod,

nacionalna volja in pripadnost. Novi 'monarh' mora nagovarjati narodnostno skupnost, posegati po obeležjih nacionalnega. V ta namen vladajoča elita modificira že ukoreninjene mitske predstave, ki so last vseh. »Mitologija je védenje (nove) oblasti in vedénje ostalih: ponuja racionalne razlage, ki jih podpira s sklicevanjem na čustva, predsodke in stare navade naslovnikov. Tako postane tudi »njihova«, saj gre prisvajanje skozi njihov filter« (Velikonja, 1966: 30). Njihova postane še toliko bolj, če so sedaj oni sami tisti mitizirani absolut, to je nacija ali narod. Mitotvorci nagovarjajo sentimente množice, katere nacionalizem je »...pojav, ki je predvsem psihološki – pripadnost posameznikov nizu simbolov in prepričanj s poudarjenimi skupnostnimi vezmi med člani političnega reda« (Giddens, 1991: 365).

Nacionalizem v tem smislu ni neizogibna posledica doktrin o suverenosti znotraj 'kontinuiranih držav', posledica idealov francoske revolucije z geslom '*une nation, une et indivisible*'. »Ti uradni nacionalizmi zgodovinsko vzeto »niso bili mogoči«, dokler se niso pojavili ljudski jezikovni nacionalizmi, saj so bili po svojem bistvu *odgovor* vladajočih skupin (predvsem, a ne samo dinastičnih in aristokratskih), ki sta jim grozila izobčenje in marginalizacija iz ljudskih zamišljenih skupnosti« (Anderson, 1998: 124).

Nastajanje političnih mitov pogojujejo tako objektivne kot subjektivne okoliščine. Njihov konstantni spremljevalec pa je kriza. Bodisi politična, ekonomska ali globoka kulturno-družbena kriza alienacije, izguba kolektivne identitete, vizije prihodnosti, razočaranja spričo preteklosti, kriza moralno-vrednostnega in ideološkega sistema neke skupnosti, ki se kot taka ne more več prepoznati. Nacionalistične sentimente in regresije pogosto motivira velik razkorak med preteklo veličino naroda in trenutnim stanjem krize. »V takšnih pogojih se aktivirajo psihološki faktorji nacionalistične regresije, ki ustvarjajo občutek ogroženega samospoštovanja...Na margini takšnih skupinskih psiholoških stanj se lahko razvijejo poskusi iskanja (iluzornih) poti izhoda...v emotivnem ambientu nacionalističnega *Gemeinschafta* oziroma v muzeju nacionalističnih psevdovrednot« (Matić, 1984: 286). Politični miti tako ustvarjajo novo, iluzorno družbeno in politično skupnost, znotraj katere človek mitsko zaživi.

Potreba po identifikaciji in kolektivni pripadnosti je še toliko večja pri tako imenovanih zamudniških narodih, Nemčija pa je zamujala tako na gospodarskem kot tudi na družbeno-političnem področju. Imela je šibko in kratko demokratično tradicijo, soočena je bila s poraznim izidom prve svetovne vojne in neuspehom weimarske republike. Vsebina političnih mitov so že ustaljeni arhetipski strahovi, zlasti strah pred nerazumljivim, neznanim in tujim. Vsaka korenita družbena transformacija je pač tuja in potrebuje obrazložitev. »V času inflacije in brezposelnosti je celotnemu nemškemu socialnemu in gospodarskemu

sistemu grozil popoln zlom. Zdelo se je, da so vsa normalna sredstva že izkoriščena. To so bila naravna in plodna tla za rast političnih mitov« (Cassirer, 1995: 13).

Poleg tega so se v Nemčiji dolgo ohranili paralelni, konkurenčni vrednostni sistemi, ki so upočasnjevali sekularizacijo. Politično-kulturna fragmentiranost je oteževala politično konstituiranje nacionalne države. Ohranjale so se stare etnoregionalne in politične delitve, ki so onemogočale popoln proces nacionalizacije fevdalnih mas. Te delitve lahko premaguje močan nacionalni mit, znotraj katerega nacija postane nova deificirana oblika družbene integracije in identifikacije (Matić, 1984: 262). Nov vrednostni okvir in kriterij postane nacionalna volja, ki se kaže kot protiutež goli dominaciji oblasti ali partikularnemu utilitarizmu družbe, čeprav se lahko izkaže, da tudi ta novi sistem opredeljuje interes vladajoče elite.

Razdelitev Nemčije na veliko število držav je v 18. stoletju omogočila razvoj svobodne misli, a je bila usodna za politično in ekonomsko moč. Liberalne in socialistične ideje so se v Nemčiji sprva razvijale počasneje kot v drugih deželah, ker niso bile v skladu z ekonomskim in družbenim redom. Ko je v drugi polovici 19. stoletja prišlo do gospodarskega razvoja, ki ga je spremljala hitra rast prebivalstva, je nemški nacionalizem, ki je do tedaj bolj težil k zapiranju in enotnosti kot k širitvi, dobil imperialistični in osvajalski značaj (David, 1999: 49).

Fichtejev nacionalizem, ki se je najmočneje odrazil v njegovih *Govorih nemškemu narodu* (1808,1809), prvem manifestu nemškega nacionalizma, je bil še vedno v duhu nemške tradicije avtoritarizma in patriarhalnosti. Cilj je bilo poenotenje vseh Nemcev znotraj zaprte, avtarkične države. »Nacionalisti romantične epohe si zamišljajo idealni režim v obliki avtoritarne oblasti, utemeljene na osebni predanosti podanikov vsemogočnemu gospodarju in na germanski vrlini vdanosti (*Treue*), ne pa na abstraktnih in brezobličnih vezeh zakona« (David, 1999: 56, 57). Kasneje je prevladala vizija pangermanskega imperija, ideja poenotenja vseh nemško govorečih. Ta jasno odzvanja v besedah pomembnega nemškega zgodovinarja tega obdobja in propagandista velike Nemčije. »Horizont nemške politike«, piše Treitschke, »postaja iz leta v leto svobodnejši in širši; tistega dne, ko bo ta dežela spoznala, da življenjski interesi nemške države ležijo v rokah slovanskih, skandinavskih in latinskih dežel, se bomo znašli v največji revoluciji naše dobe« (David, 1999: 52).

Če je od leta 1813 reformirana Prusija branila progresivne ideje liberalizma in je Bismarckova Prusija v letih 1870/71 končno dosegla nemško enotnost, jo je po letu 1890 z vladavino Viljema II že zamenjala vizija pangermanske države, ki je postala uradna doktrina.

Tu se romantični idealizem umika militarizmu in ekspanzionizmu.³ Hkrati s spreminjanjem družbeno-politične situacije v Nemčiji, pa se odvijajo korenite spremembe tudi na področju mentalitete, duhovnega ozračja tega časa.

3.2 RASNI MIT NACIONALIZMA

Germanski fizični mit služi dokazovanju prvobitnosti in enotnega porekla nemškega naroda. Gre za ustvarjanje iluzije, ki je sicer neskladna s spoznanjem, da so moderne nacije izrazito etnično mešane. Njen cilj je dokazati »homogenost nacije, njeno »monolitnost«, »čistost«, oziroma njeno distinktivnost v odnosu do drugih nacij in skupin, s tem pa bi se družbena struktura nacionalnih entitet potisnila na drugi plan« (Matić, 1984: 289). V iskanju skupnega porekla se išče tisto najstarodavnejše, dediščino germanske poganske mitologije, nordijskih sag kot najstarejše obstoječe manifestacije in dokaza skupnega jezika. Rehabilitirali so stare germanske bogove, ki so se še pojavljali zunaj Nemčije v skandinavskih sagah in rimskih virih, v samem nemškem cesarstvu pa so izginili.

»Čeprav je nacizem paradoksalno trdil, da se poslužuje jezika razuma in je sposoben sofisticiranega razmisleka, je bil z eno nogo v temnem iracionalnem svetu tevtonskega mita, kjer junaška smrt velja za pozitivno in kjer se gre na vse ali nič – nacionalno in rasno odrešitev ali pogubljenje« (Burleigh, 2001: 12). Temeljna principa nacistične ideologije sta bila ekstremistični nacionalizem in rasizem. Prvi je predstavljal vodilo zunanje politike kot legitimator teritorialne ekspanzije in militarizma. Doktrina rasne superiornosti, ki temelji na aristokratskem principu arya, pa je bila porok notranjega restrukturiranja države. Rasizem in antisemitizem se namreč manifestirata znotraj nacionalnih meja in bolj kot vojne na tujem opravičujeta represijo ter gospostvo doma (Anderson, 1998: 167). Ker ideologija potrebuje vsaj videz kredibilnosti, je Hitler združil koncepte biološke degeneracije in očiščenja v religiozni diskurz pogube in odrešitve. Nacizem ni bil zgolj pobesneli znanstveno obsedeni upor ali popačen nasledek krščanskega antisemitizma, pač pa je bil kreativna sinteza obeh, in več.

Miti so sicer onstran objektivne utemeljitve, »iracionalni so za vsakogar *od zunaj, navznoter* pa jih odlikuje popolna razumska razlaga obstoječega, seveda na vrednotni, čustveni in verovanjski osnovi... Drugače rečeno, bajeslovje je dognan, holistični pogled na

³ V tem času ustanovljeno Pangermansko društvo je leta 1899 v svojem časopisu objavilo zemljevid Evrope, kakršna naj bi bila pol stoletja kasneje. Nemčiji so pripadle med drugim Alzacija in Lorena, Holandija, južna Danska, Madžarska, Češka, Slovaška, severovzhodna Italija in večji del Poljske (David, 1999: 52).

urejen svet, najpomembnejša resničnost, ki korenini v nekaj nevprašljivih dogmah. Mistifikacija gre vštric z racionalizacijo« (Velikonja, 1994: 154). Ta afektivna osnova mita mora namreč dajati vsaj videz znanstvene kredibilnosti, saj civilizirani človek, ki ne more izkoreniniti svoje iracionalnosti, prav tako ne more zanikati potrebe po racionalnosti. »Najti mora "razloge" za svojo vero, izdelati mora »teorijo«, ki bo potrjevala njegova prepričanja. Ta teorija ni niti malo primitivna; prav nasprotno, zelo je sofisticirana« (Cassirer, 1995: 14).

Rasni mit kot znanstvena teorija o superiornih in inferiornih človeških rasah se je uveljavil kot neizpodbitna znanstvena resnica znotraj nekaterih internacionalnih znanstvenih krogov. Propagirali so ga zgodovinarji, geografi, antropologi, lingvisti, biologi in filozofi. Individualistični racionalizem, ideje razsvetljenstva, ideal napredka in primat znanosti ter resnice prekinja s tradicijo preteklosti. Hkrati pa ustvarja potrebe in snovi za nove emocionalne vezi, vero in simbole. Resnici se ne zgolj verjame, pač pa se vanjo kot v nov moralno-vrednostni postulat tudi veruje. Vsako verovanje pa že po definiciji implicira nek transcendenčni preskok, iracionalni moment. Ravno zato ker mit za svoje preživetje in uspeh ne potrebuje strogo objektivnih dokazov, z nastopom znanstvene dobe ni prišlo do zatona ali celo prenehanja mitske konstrukcije realnosti. Znanstveno racionalno mišljenje ne odpravi globoko zakoreninjenih predsodkov in iluzij. »Ideologi fašizma so na primer popolnoma zanemarili obširen fond znanstvenih spoznanj, ki prepričljivo argumentira neobstoje različnih biogenetskih osnov človeških ras« (Matić, 1984: 110). Po drugi strani pa so uporabili nejreakcionarnejše teorije o nepremostljivih razlikah med rasami in rasni superiornosti enega naroda nad drugimi, da bi izgradili mit arijske rase, ki bi podkrepjen z znanstveno resničnostjo upravičil tezo o biološki predestiniranosti te rase za zgodovinsko nalogo *Herrenvolka*, rase gospodarjev na zemlji.

Germanski mit nemške superiornosti, patriotizma in v skrajni konsekvenci imperializma nagovarja celotno narodnostno skupnost, ji podeljuje nacionalno zavest, samozavest in referenčni okvir kolektivne identifikacije, ki se formira skozi bipolarno logiko inkluzije in ekskluzije. Zavest o kolektivni nemški identiteti se je tako v srednjem veku oblikovala najprej skozi konfrontacijo z zunanjim elementom, to je zlasti ob stiku z latinsko kulturo oziroma civilizacijo (Poliakov, 1974: 72). Po antropologu Fredericku Barthu »...skupine same sebe ne definirajo na podlagi svojih lastnih značilnosti, ampak z izključevanjem, torej prek primerjanja s 'tujci'« (Armstrong, 1991: 42). Ključnega pomena naj torej ne bi bilo 'bistvo' nacionalnega karakterja, pač pa so to mejniki. Tudi samo izročilo nordijskih sag in germanske mitologije zaznamuje ta izrazita bipolarnost lastnega in tujega. Te sage »oplajajo srednjeveško miselnost plemen in navdajajo z občutkom drugačnosti

podzavestno vse germanske kulture severa nasproti romanskim na jugu tako rekoč do današnjega časa» (Kastelic, 1988: 13). Znotraj že oblikovane nacionalne države pa se ta kolektivna identiteta v obdobju nacizma potrjuje z izključitvijo etnično druge skupine, to je Judov, znotraj lastnega prebivalstva.

Bolj pomemben kot negativni vidik strahu in sovraštva do drugega, ki sicer je nepogrešljiv konstitutivni element, pa se mi zdi njegov protipol, to je inkluzivizem celotne mi-skupine, afirmacija lastne (več)vrednosti in moči ter skupnosti, ki implicira varnost, moč in blagostanje. Poleg tega gre tudi za globoko ljubezen do naroda in vodje kot elementa pozitivne afektivne motivacije. Ta 'politična ljubezen' je vidna v jeziku s katerim se opisuje njen objekt, *očetnjava*, *domovino*. Če se namreč nacionalni miti pojavljajo kot odgovor na stanje krize in negotovosti, je njihova motivacijska in mobilizacijska moč gotovo prej v prikrivanju realnega stanja ali nakazovanju izhoda iz krize ter ustvarjanju vizije prihodnje veličine, kot pa v poglobljanju izrednega stanja. Tako je nacizem z intenzifikacijo občutka pripadnosti, ki je inherenten vsem množičnim gibanjem, ustvaril »iluzijo egalitarne družbe, ki je vsakemu Nemcu dala slej ko prej več, kot je imel ali imela poprej« (Weindling, 1996: 87).

Pripadnost domovini je percipirana kot nekaj 'naravnega', še zlasti če se zavest narodnosti veže na 'naravne vezi' porekla, tal, rase in krvi. Ideja skupnega nacionalnega interesa prikrije konkretne pristranske težnje s tem, ko si nadene 'avreolo nepristranosti', logiko družinske brezpogojne ljubezni in solidarnosti. Kot naravna danost ta upravičuje in terja žrtve. »Umiranje za domovino, ki je posameznik navadno ne izbere, dobi moralno vzvišenost...« (Anderson, 1998: 160). Zgodovina, ki ni več percipirana kot naključnost in dejavnost, pač pa brezpogojna nujnost, dobi avro neomadeževanosti in nepristranosti.

Nacizem si je na podlagi omenjene pozitivne afirmacije zagotovil neizpodbitno politično oblast in avtoriteto, še več, totalno prevlado nad vsemi področji človekovega življenja, nad zasebnim in družbenim. Tisto prvo in odločilno pa ni bil teror in totalen nadzor, pač pa neka stopnja konsenza, ki jo je režim prejel s strani širokih delov prebivalstva tudi zaradi konkretnih ekonomskih in zunanjepolitičnih uspehov Hitlerjeve politike. To je pripeljalo do vse večje identifikacije z nacističnimi ideološkimi in političnimi cilji. Nenazadnje do sprejetja rasnega antisemitizma, ko je ta postal uradna državna ideologija in nadomestna religija (Barkai, 1996: 85,86).

V okoliščinah, v katerih ni mogoče realizirati lastnih teženj in želja ter zahtev, se le te projicirajo na neko drugo entiteto. Pri tem pa gre za negativno projekcijo, saj drugemu očitamo ravno tisto, česar si sami želimo (Girardet, 2000: 69). Prek negativne fiksacije in skupne obsodbe se krepi notranja kohezija skupine, sproščajo frustracije, ustvarja pa se tudi

iluzija lastne večvrednosti in reda. »V ozadju mitologije zarote se konec koncev vedno razkriva vizija reda...kot nujnega sredstva za uspešno realizacijo velike naloge, ki vključuje, a hkrati presega usodo posameznika« (Ibid.).

Mit lahko vedno opazujemo z dveh zornih kotov in njim pripadajočih funkcij. Nagovarja naslovnike in izpolnjuje praktično uporabne cilje svojih propagatorjev. Pri slednjih ne moremo govoriti o pravih ustvarjalcih mita, saj ta obstaja neodvisno od tistih, ki ga uporabljajo v lastne namene. Mit namreč ne more uspešno funkcionirati, če ne nagovarja korespondenčnega javnega mnenja. Za mitotvorce ima mit praktičen pomen, saj prepričuje in mobilizira naslovnike za njihove konkretne cilje ter opravičuje in legitimizira njihova dejanja, ki so pogosto destruktivna, nelegalna in nasilna (politične čistke drugače mislečih, sumljivih in neposlušnih oseb). Javnosti se torej posreduje sporočila, ki pa morajo po svoji strukturi, obliki in vsebini odgovorjati nekemu, v kolektivni imaginaciji že vpisanemu kodu, da bi dosegala želene rezultate (Girardet, 2000: 57). Politični miti so torej umetni proizvodi političnih operaterjev, vendar ta mitska zavest korenini v množicah kot latentna kulturna in politična sila ter potrebuje primerne zgodovinske okoliščine, da se manifestira kot živa politična moč. Takšne okoliščine, v katerih se »nakopičeni ekonomski, socialni in moralni problemi družbe ne morejo uspešno razrešiti z racionalnimi metodami« (Matić, 1984: 105). »V skrajnih situacijah se bo človek vedno zatekel k skrajnim sredstvom – in naši današnji politični miti so taka skrajna sredstva. Če se nam je razum izneveril, vedno ostaja še *ultima ratio*, moč čudežnega in skrivnostnega« (Cassirer, 1995: 13).

Za to je ključnega pomena eksplanatorna moč mita, ki nastopi kot interpretativni obrazec in koherenten sistem dokazov. Pojasnjuje dano situacijo, krizo in kaos, ter iz te ustvarja racionalnost in red. To počne z uporabo različnih mehanizmov, med njimi z dokazovanjem mesta krivde oziroma z izpostavljanjem grešnega kozla. V primeru mita o zaroti tako izbrani krivec postane kriv za vse, kar je slabega v družbi, personifikacija vsega zla in kot tak znan ter premagljiv. Prek njegovega izobčenja ali eliminacije kot nekakšnega družbenega eksorcizma se odstrani tudi vse obstoječe anomalije, probleme in strah. Učinkovitost takšnih mehanizmov je zlasti v njihovi dostopnosti, primernosti za vse 'nas', pa naj si bomo še tako različni ali celo v konfliktu, saj to »eksplikativno funkcijo mit vrši v korist najrazličnejših in včasih medsebojno nasprotujočih si družbenih skupin« (Girardet, 2000: 63). Prav to je cilj političnega mita, ki želi z apeliranjem na kolektivno imaginacijo spodbuditi kolektivno akcijo. Smisel mita je namreč v osnovi praktičen, reševati mora konkretne probleme, s katerimi je soočena neka skupnost.

3.3 RELIGIOZNI MOMENTI NACIZMA

Tudi če politika totalitarizma nastopa deklarativno antireligijsko ali antiklerikalno, sama postane nadomestek za nekoč vesplošno prisotno in dominantno religijo. Po R.Aronu so »totalitarni sistemi toliko 'religiozni', kolikor skušajo odpraviti moderno ločitev dveh oblasti, religije in politike« (Maier, 1998: 42). Pri tem ne gre za ponovno vpeljevanje konfesionalne vere v politiko, pač pa za sakralizacijo politične ideologije, ki kot religija postane omniprezentna, univerzalna in neprizivna. Politična religija se v totalitarizmu potrjuje skozi svojo prisotnost na vseh življenjskih področjih. Deluje s pomočjo mehanizmov fascinacije in terorja, še zlasti pa ljubi ritual, kar pomeni, da »totalitarna gibanja v svojih besedah in dejanjih delujejo z momenti, ki so doma v območju religij« (Maier, 1998: 42).

Civilna religija se uteleša v patriotizmu, ki uporablja religiozno terminologijo svetosti, odrešitve in žrtev. Politika postane mistificirana in sakralizirana v procesu transfera, v katerem sveto prehaja iz metafizike v fizično tvorbo domovine, iz transcendence v tusetno (Girardet, 2000: 187). »Edina razlika s preteklimi dobami je v tem, da je v razsvetljenem času mitologija stopila v profanost« (Horkheimer in Adorno v Velikonja, 1996: 21).

Nacizem kot politična religija ni teistična religija. Ključni element ni božansko, pač pa sakralno. Ko se bojuje za narod, se ne bojuje za boga, kar pa ne pomeni, da ta narod (*Volk*) nima metafizičnih, transcendentnih razsežnosti. Nacistična ideja Volka presega tuzemsko pojmovanje naroda. »Šlo naj bi za mistično enotnost naroda z njegovo *naravo*, *kozmosom*, *zemljo*« (Velikonja, 1996: 59). Porok te svetosti ni v prvi vrsti stik z božansko transcendenco, čeprav je pogosta retorika božanske izvoljenost, poklicanosti nemškega ljudstva in führerja za veliko zgodovinsko nalogo. Ključnega pomena je fizična vez zemlje, krvi in naroda kot materialne tvorbe in ne zgolj idejne duhovne entitete. Ta vez, kri in zemlja pa so naknadno mistificirane in sakralizirane.

Nacistična ideologija vsebuje vrsto versko-fenomenoloških vzporednic s tradicionalnimi religijskimi sistemi. Prvi religiozni element je divinizacija ali sakralizacija izpostavljenega kolektiva (razreda, rase, naroda, kulture itd.). Mistifikacija rase in zemlje, krvi in tal je glavni sestavni element nacističnega fizičnega mita znotraj katerega postane sveta vsaka geografska značilnost dežele, prevladuje pa religiozna retorika 'skrivnosti krvi', 'večne krvi' in 'svete krvi' (Maier, 1998: 43).

Nacizem vzpostavlja nova obredja in rituale, tako tiste, ki se tičejo zasebnega vedenja kot množičnih manifestacij. Državlјanska vera kot vsaka religiozna oblika implicira in narekuje obred ter liturgijo. Funkcija praznovanj kot posebne institucije je poučevanje

(didaktika) in poenotenje (homogeniziranje) množice oziroma skupnosti. Ti obredi so priložnost za skupno urjenje v družbenih vrednotah in vrlinah, učijo skupnost kolektivne discipline in moralnih navad (Girardet, 2000: 170). Pompozna inscenacija strankinih dni v Nürnbergu je služila takšni ritualizaciji politike. Na strankarske shode, ki so se do leta 1927 odvijali v Weimarju, nato pa v Nürnbergu so romali iz vse države. To so bile nekakšne mešanice festivalov na prostem, svečanih priložnosti in vojskih vaj. Oddelki SA so nacizmu *en masse* posodili grandiozno vizualno prezenco, ki jo je bilo težko zanemariti. Bili so integralni element sakralizacije politike, mučeniki in posvečene žrtve revolucije. Ta junaška kvazireligiozna dimenzija, še zlasti pa velike procesije z baklami in prapori so ustvarjale učinek svetega (Burleigh, 2001: 111-113).⁴

Naslednja vzporednost je obljuba odrešitve in oseba odrešenika, oznanjevalca in utelesitve mita. To je nacizem našel v Hitlerju kot novem mesiji. Hitlerjev *Mein Kampf* je v skladu s tem postal nova Biblija. Do konca leta 1933 je bilo prodanih že več kot poldrugi milijon izvodov. Leto kasneje je prusko ministrstvo za izobrazbo vključilo to delo na seznam obvezne literature pri predmetu rasne znanosti. Aprila 1936 je notranje ministrstvo Rajha priporočilo matičarjem, naj izročijo en izvod vsakemu poročnemu paru. Istega leta so nastisnili verzijo v breilovi pisavi. Delo so med leti 1934 in 1941 prevedli v angleški, danski, švedski, portugalski, bolgarski, španski, madžarski, kitajski, japonski, češki, francoski, norveški in finski jezik ter arabščino (Watt, 1992: xxvi, xxvii).

Nenazadnje pa totalitarizem s svojo politično religijo uvaja nove, a zopet sakralizirane praznike, koledarje in računanje časa.⁵ Tudi strankarska pripadnost znotraj takšnega sistema spominja prej na pripadnost cerkvi z ustreznimi sankcijami in pogoji kot na ohlapno in prostovoljno članstvo v pluralistični družbi. Po Hanni Arendt so totalitarna gibanja zelo

⁴ Pravi brikolaž krščanstva in poganstva je bila predstava, s katero so vsakega novembra počastili mučenike münchenskega puča ali 'šestnajst nesmrtnih', kot jih je poimenoval Goebbels. Ceremonija se je pričela na večer 8. novembra s Hitlerjevim nagovorom vojnih veteranov v Bürgerbräukeller v Münchnu. To je bila zaključena družba strankarskih veljakov, ki je spominjala na svetopisemsko zadnjo večerjo. Sledil je spreved po s plamenicami razsvetljenih ulicah. Ogenj je žarel iz urn na velikanskih stebrih. Na čelu spreveda je bila s krvjo prepita zastava gibanja kot najsvetejša relikvija nacizma. Z oken so visele rdeče zastave z runskimi simboli. Krste mučenikov, pregrnjene z nacističnimi zastavami, so pripeljali v tempelj Feldherrnhalle in jih položili na 'oltar'. Naslednji dan jih je procesija pospremila k novemu templju na Königsplatzu. Spreved so spremljali bobni, trobente in topovski strelji. Nato so poklicali vsakega izmed mučenikov, anonimni glasovi Hitlerjeve mladine pa so na te klice odgovarjali s 'Hier!' (Tukaj!) in s tem simbolizirali prisotnost umrlih oz. njihovo ponovno vstajenje (Burleigh, 2001: 264, 265).

⁵ Tradicionalni koledar so nadomestili z novim, po katerem se je leto pričelo z Dnevom prihoda na oblast (30. januar). Praznovali so poletni in zimski solsticij (čeprav jim Božiča kot tudi Velike noči ni uspelo izkoreniniti), Dan padlih (9. november), Furerjev rojstni dan (20. april), Dan žetve (oktober), Nacionalni festival nemškega ljudstva (1. maj) in podobno (Burleigh, 2001: 264). Tako so bodisi asimilirali že obstoječe praznične priložnosti in jih napolnili z nacističnimi vsebinami, ali pa so ustvarili popolnoma nove kvazireligiozne priložnosti.

podobna skrivnim družbam, saj delujejo po istem ezoteričnem načelu 'Kdor ni z nami, je proti nam' (Maier, 1998: 42, 43).

Germanska mitologija »ni izginila s prenehanjem zunanjega izkazovanja poganstva, pač pa je v 19. stoletju oživela in dobila pomen, ki mu lahko brez pretiravanja rečemo verski« (Miskolczy, 1998: 34). V Nemčiji je dosegla vrhunec. Klicanje oddaljene preteklosti in prednikov ni bilo zgolj legenda, pač pa so te legende postale zopet miti. Po Dumezilu miti v najnatančnejšem pomenu besede, saj so opravičevali, podpirali in navdihovali kolektivno vedenje in védenje posameznikov, kar je vsekakor znamenje sakralnega (Ibid.).

Nacistični režim je vzpostavljaj in zapovedoval novo vero, ki je bila bodisi v znaku vračanja k poganskim koreninam, mistiki in okultizmu, ali pa je ostajala v duhu krščanstva. Pri slednjem je šlo za poudarjanje specifično nemškega krščanstva, nemške vere. Resnično pa sta bili obe hereziji prej kvazi-religiozna brikolaža vere v nemštvo, sestavljena iz vsega razpoložljivega simbolizma, ki je odgovarjal kolektivnim upom in frustracijam. Vodilna propagandista in zaprisežena vernika poganske struje sta bila zlasti ideolog stranke Rosenberg in Himmler, vodja ali Reichsführer elitnih oddelkov SS.⁶ Prvi je govoril o mistiki duše in religiji krvi, ki temeljita na rasni čistosti in boju (Reich, 1999: 87). Slednji je poudarjal pomen astroloških napovedi in prerokovanja. Iskal je ostanke poganske preteklosti in jih domnevno našel v dveh romskih plemenih, kateri je smatral za neposredne potomce starodavne indogermanske rase. Himmler jih je želel pod zaščito zakona o 'varstvu zgodovinskih spomenikov' namestiti v nekakšen rezervat, kjer bi jih lahko nato znanstveno preučevali. Nazadnje so jih odpeljali v Auschwitz (Fontette, 1999: 89).

Poganska statolatrija in nordijska herezija nacizma je bila za katoliški kler problematična. Obsojala sta jo tudi papeža iz tega obdobja, čeprav sta po drugi strani tiho pristajala na nemške antisemitistične sentimente in ukrepe. Hitler je tako po eni strani spretno obsojal mistike germanskega poganstva, Himmlerja in Rosenberga. Ko pa je napadal samo katoliško ali protestantsko cerkev, je taktično poudarjal da ne gre za napad na vero samo in njene vrednote. Ker se je zavedal, da bi poudarjanje nekakšnega neopoganstva na račun cerkvene tradicije privedlo do razkola s krščansko, zlasti katoliško populacijo in avtoriteto, je taktično obsodil Himmlerja in Rosenberga ter oporekal nacizmu kot religioznemu kultu v enem svojih govorov septembra 1938:

⁶ SS-ovci so opravljali arhaične iniciacijske obrede, njihovo članstvo je bilo dosmrtno, pridobili pa so ga po polnočnih zaprsegah führerju v soju plamenic. Cerkevne poroke so jim bile prepovedane, otroke so krstili častniki istih oddelkov pod Hitlerjevim poretretom, ki je zamenjal simbol razpela. Vsak sedmi otrok v družini je bil celo potencialni kandidat, katerega boter je lahko postal sam Himmler (Burleigh, 2001: 264).

Nacionalsocializem je zmeren in izjemno razumen pristop k realnosti, utemeljen na najimenitnejšem znanstvenem spoznanju in njegovem duhovnem izrazu... Nacionalsocialistično gibanje ni kultno gibanje, pač pa je völkisch in politična filozofija, ki se je porodila iz premisleka izključno rasne narave. Ta filozofija ne zagovarja mističnih kultov, pač pa želi kultivirati in voditi narod, determiniran s svojo krvjo (Burleigh, 2001: 253).

4. GENEZA ARIJSKEGA MITA

O rabiju Bunamu von Przysuchi, enem zadnjih velikih učiteljev hasidizma, pripovedujejo, da je nekoč govoril svojim učencem: »Hotel sem napisati knjigo z naslovom Adam, ki bi obravnavala celotnega človeka. Nato pa sem se odločil, da te knjige ne napišem.« (Martin Buber, Problem človeka)

4.1 NOVE GENEALOGIJE

Mnogi drugi misleci pa so se odločili pisati prav takšne knjige in teorije o človeku, zasnovane na zmotah in predsodkih, ki so generirale še večje zmote in še nevarnejše predsodke.

Znano je, da je bila razdelitev evropske populacije na Arijce in Semite prvotno zasnovana na zmotni zamenjavi narave ljudi (ras) in njihove kulture (jezikov)...V svojih različnih oblikah je arijska teorija skoraj vedno vključevala vrednostno sodbo v korist Arijcev in ideologi Tretjega Rajha so ta predsodek zgolj poudarili do skrajnosti. V prvi vrsti imamo torej opravka z epizodo iz zgodovine antropologije, močno popačeno z evropskim etničnim egoizmom. Ta zadnji pa ima zelo starodavne predznanstvene korenine. Pravzaprav je preprost izraz težnje, ki je univerzalna človeškim skupinam in kulturam; to je težnje po dokazovanju značilnega porekla, prednikov, ki so tako plemeniti po rojstvu kot tudi slavni (Poliakov, 1974: 2).

Iskanje primernih referenc v preteklosti, bodisi legendarnih ali zgodovinskih, ter ustvarjanje pretencioznih genealogij je torej univerzalna človeška težnja. Miti porekla služijo tako osmišljanju sveta okoli nas kot potrjevanju lastne legitimnosti, veličine in starodavnosti. Po Matiću so tako tudi nacionalni ustanovitveni miti ali miti nastanka določene politične skupnosti prototip vseh političnih mitov (Matić, 1984: 103). Porajajoča nacionalistična čusta

in nastajajoče nacionalne države težijo k iskanju najstarodavnjših prednikov, ki bi zagotavljali legitimnost ali celo primat nad ostalimi narodi. Ti temelji ali referenčne zgodovine so bili v preteklosti evropskih ljudstev različni, od orientalnih genealogij bibličnega porekla po Adamu, Noetu itd., ki so bile splošno sprejete tekom srednjega veka, do antičnih korenin, ki jih je obudila renesansa. Enkrat torej prevladuje krščanska ideja univerzalnega skupnega porekla človeštva, spet drugič pa v ospredje stopajo partikularistični miti porekla po regionalnih zgodovinskih ali legendarnih prednikih in lokalnih božanstvih, torej poganski miti (Poliakov, 1974: 62-65).

Za srednjeveško spontano antropologijo je bil še vedno ključnega pomena univerzalizem krščanstva. Po splošno uveljavljeni biblični genealogiji je bilo človeštvo ustvarjeno od boga, njegov skupni oče pa je bil Adam. Te genealogije so temeljile na svetopisemskih zapisih in prek njih dokazovale svetost, izbranost nekega ljudstva ali monarha. Človek je bil del brezčasne in ne naravne zgodovine, njegova distinktivnost ni temeljila na krvni vezi in dedovanju, pač pa na veri (Poliakov, 1974: 40, 41). Prelomnico v tem razmišljanju pomeni zlasti 16. stoletje. Humanizem in reformacija, ki sta omogočila in pogojila prebujanje partikularizma, nacionalnih čustev in dvom v cerkvene dogme. Porajanje nacionalizma je spodbudilo raziskovanje narodove preteklosti in ustvarjanje ločenih nacionalnih mitov porekla. Diskreditirani biblični mit in adamitsko teorijo o izvoru so izpodrinili partikularni miti, ideja naroda pa je bila s tem izvzeta iz ideje človeštva kot celote (Poliakov, 1974: 20-22).

Nove genealogije so se začele razvijati sprva znotraj katoliške teologije, ki je želela prekiniti z judovsko tradicijo in avtoriteto Stare Zaveze. Razširijo pa se predvsem med misleci humanizma, reformacije in razsvetljenstva kot alternativa krščanskemu duhovnemu monopolu in poskus znanstvene utemeljitve posameznih filozofij zgodovine ter njihovih metafizičnih sistemov klasifikacije. Vendar so takšne heretične spekulacije starejšega datuma. Dvom v svetopisemsko doktrino ene in edine človeške rase je bil prisoten dolgo pred razsvetljenstvom. Že judovski eksegeti predkrščanske ere so na podlagi biblične *Geneze* sklepali o zgodnejši stvaritvi sveta, ta ideja pa se je nato v grški antični misli združila z Aristotelovo teorijo hierarhije človeštva. Podobne spekulacije so na podlagi Korana v desetem stoletju razvijali tudi nekateri arabski zgodovinopisci. Glavni element teh herezij je bila ideja večnega, neustvarjenega sveta, iz katere je posledično izšel koncept postopnih stvaritev po ločenih prednikih (Poliakov, 1974: 131).

Z osamosvajanjem znanosti in filozofije izpod teološkega jarma se pričnejo množiti tako imenovane *predadamitske* teorije. Avtor teh, Tomas Scotus, španski menih iz

štirinajstega stoletja, je zapisal: »Obstajali so ljudje pred Adamom. Ti ljudje so ustvarili Adama iz česar sledi, da je svet obstajal od venomer in da so ga od venomer naseljevali ljudje« (Poliakov, 1974: 131). K uveljavitvi teh teorij in diskreditaciji bibličnih genealogij znotraj evropske miselnosti je doprineslo tudi odkritje novih kontinentov, srečanje in konfrontacija z drugačnimi kulturami. Različnost in partikularnost sta se začeli izpostavljati tudi v Evropi, kjer univerzalno krščansko družino vernikov in jezikovno ter religijsko enotnost vse bolj izpodrivajo lokalne, etnične in nacionalne razlike. Latinski jezik je bil reduciran na jezik liturgije in ozkega kroga humanističnih mislecev. Razvile so se nove genealogije, ki so pretendirale na znanstvene in ne razodete resnice. Sholastične nauke so zamenjale teorije družbenih razredov, predhodnice kasnejših rasnih doktrin (Fontette, 1999: 40).

Teorije o komplementarnosti med posameznim družbenim razredom in specifičnim etničnim poreklom so vsebovale zlasti antagonizem rimskega in germanskega porekla. »Teorija o razredih, po kateri so se ti – razredi – pokrivali z različnimi etničnimi porekli in ki je, odvisno od tega, kdo je bil njen avtor, včasih slavila, včasih pa omalovaževala germanski ali rimski element, je privajala duha k razvrščanju posameznikov glede na raso, kateri pripadajo« (Fontette, 1999: 42). To novo razmišljanje pa je neizogibno vodilo v primerjanje, razvrščanje in izrekanje vrednostnih sodb o posameznih stanovih, razredih, etnijah, narodih ali rasah. »Kot posledica vse bolj izrazitega zavedanja razlik med narodi so se pojavili tudi vse bolj nespravljeni partikularizmi: od 16. stoletja dalje je ta zavest privedla do poudarjanja posebnih vrednot vsake skupine in pogosto do tega, da so se posamezne skupine proglašale za superiorne v odnosu do drugih« (Fontette, 1999: 40).

Zmerni antropologi ali monogenisti, kot jih označuje Poliakov, so še vedno zastopali teorijo skupnega porekla po Noetu in njegovih sinovih, vendar so začeli hkrati razvrščati posamezna ljudstva ter jim pripisovati specifične mite porekla. Spričo verskega in etničnega pluralizma so iskali novo združujoče načelo, porok in dokaz skupnega porekla človeštva. Namesto razodete vere so poudarjali vsemu človeštvu imanentno 'naravno vero'. Razlike med ljudstvi so izpeljevali iz ločenega porekla po posameznih Noetovih sinovih. Tako so Jafetiti postali belci, Semiti rumena in Hamiti nigridna rasa. Hkrati so s pomočjo te klasifikacije legitimizirali fevdalno družbeno strukturo in hierarhijo. Aristokrati naj bi bili Jafetovi potomci, uradniki nasledniki Sema, sužnji ter podložniki pa otroci Hama in dediči njegovega prekletstva. »Zgodovino in mitologijo, kot principa klasifikacije, je tako združil nov kriterij, ki mu bosta postopoma podlegli – barva kože« (Poliakov, 1974: 143)

Nekateri prominentni razsvetljenski misleci so ohranjali duh univerzalizma. Montesquieu in Helvetius sta poudarjala pomen družbenega okolja in vzgoje nasproti biološki determiniranosti. Condorcet je zapisal: »Čeprav nisem enake barve kot vi, sem vas venomer smatral za brate. Narava vas je naredila za zavetnike istega duha, istega razuma, istih vrlin kot belce...« (Poliakov, 1974: 169). Drugi avtorji, med njimi Diderot in Voltaire pa so s svojimi izrazito rasističnimi nazori postavili temeljni kamen znanstvenemu rasizmu devetnajstega stoletja. Četudi so zagovarjali idejo enotnega porekla, fiziološke razlike pa so razlagali kot posledico geografske lege, klimatskih razmer in podobno, je bilo splošno uveljavljeno prepričanje o superiornosti in prvobitnosti bele rase. Vse nje drugačne so bile posledica degeneracije, to je degeneracije v evropocentričnem smislu razsvetljenske dobe. Tisto, kar postavlja belca na višji nivo je v tej optiki njegov edinstveni razum in zmožnost napredka. Evropsko etiko, metafiziko in logiko so percipirali kot absolutne resnice univerzalnega razuma, ki velja večno in povsod, imanenten pa je le Evropejcu.

To imanentnost duha so postopoma začeli definirati kot materialno, biološko in prirojeno kvaliteto. Mentalne in moralne lastnosti so postale del fizičnega ustroja, sledile pa naj bi naravnim zakonom dedovanja in genetike. Iz biološkega determinizma so izpeljevali moralne absolute, ki jih kot fizične človek ne more več pridobiti, pač pa so prirojeni. Gre za filozofijo in teologijo zgodovine, ki je v prvi vrsti materialistična antropologija, obvladuje jo mehanicistična percepcija sveta in terminologija naravoslovja (Poliakov, 1974: 148).

Znanstveniki tega obdobja so bili utemeljitelji moderne biologije in genetike. Nekateri, tako Maupertius, predsednik Akademije znanosti v Berlinu za časa Frederika II, so želeli ustvariti novo in višjo človeško vrsto. Za to pa bi bilo potrebno eksperimentiranje na živih ljudeh. Buffonova *Naravna zgodovina*, v kateri je razvil svojo teorijo degeneracije, je bila splošno priznana in izjemno popularna znotraj evropske kultivirane elite skoraj celo stoletje. »Če se belci in črnici ne bi mogli medsebojno razmnoževati, bi obstajali dve popolnoma ločeni vrsti. Črnci bi bil za človeka, to kar je osel za konja, ali raje, če bi bil belec človek, črnci ne bi bil več človek, pač pa žival druge vrste, tako kot opica...«, je zapisal Buffon in predlagal naslednji poskus (Poliakov, 1974: 165):

...da bi izkusili spremembo barve v človeških vrstah, bi morali določene posameznike črne rase preseliti iz Senegala na Dansko, kjer bi bila razlika v krvi in barvni kontrast najmočnejša, saj imajo tam ljudje večinoma belo polt, svetle lase in modre oči. Te črnce in njihove družine bi morali skrbno osamiti, da bi ohranili njihovo raso in preprečili vsakršno zunanje mešanje. Le na ta način lahko ugotovimo, koliko časa bi bilo potrebnega, da bi ponovno vzpostavili človeško naravo in po istem sklepanju,

koliko časa bi potrebovali, da bi jih spremenili iz bele nazaj v črno (Poliakov, 1974: 168).

Ekstremistična razsvetljenska filozofija in antropologija poligenizma sta zagovarjali teorijo popolnoma ločenih človeških vrst in zavrnili idejo skupnega porekla. Tako je Voltaire podobno kot Buffon zapisal, da so »belci superiorni črncem, prav tako kot so ti superiorni opicam, te pa nojem« (Poliakov, 1974: 175). Obstoje Evropejcu tako tujih primitivnih ljudstev je postal dokaz za hierarhično lestvico človeških ras in ločeno poreklo le teh. Ta teorija je upravičevala kolonializem in zaslužnjevanje teh ljudstev s strani superiorne in prvobitne bele rase. Hkrati pa je prekinjala z judovsko tradicijo in avtoriteto Biblije, saj je bila ta sedaj reducirana na sveto knjigo zgolj ene, judovske rase, katere prednika sta bila Adam in Eva. S svojo spontano znanostjo o človeku so napovedali kasnejše arijske doktrine devetnajstega stoletja. Na implementacijo teh programov in eksperimentov *in vivo* pa je moral svet počakati še stoletje več, ko jih je nacistična znanost začela izvajati z največjim zagonom ter sistematičnostjo, po direktivi in s sredstvi državnega aparata.

4.2 GERMANSKO POREKLO

Kot alternativo bibličnim genealogijam so pogosto skušali rehabilitirati partikularne antične mite, tako latinske, grške kot germanske. Svetopisemske reference pa so se v prilagojeni obliki pojavljale še naprej. Nekateri so imeli Nemce za neposredne potomce Aškenaza, Jafetovega vnuka in Noetovega pravnuka, ki je v Evropo prišel iz Azije. Po analogiji so tako nemški jezik kot tudi nemško glasbo utemeljevali kot izvoren jezik. Iz tega naj bi sledilo, da so biblični patriarhi govorili nemško, prav tako pa je tudi grški Orfej prepeval v tem prvem in izvornem jeziku (Poliakov, 1974: 89). Takšno posplošeno sklepanje hkrati zanika dediščino grško-rimske antike in hebrejske kulture, ko preprosto naturalizira njune glavne protagoniste. Povezavo z antiko so tam, kjer zanjo ni bilo dovolj dokazov umetno skonstruirali. Izbranost od boga in poreklo po bibličnih osebah pa so spričo bujenja nacionalnih čustev in nove koncepcije sveta vse bolj zamenjevale teorije porekla po velikih zgodovinskih osebnostih. Te je nato izpodrinila ideja avtohtonega krvnega porekla, fizične povezanosti rase, krvi in tal.

Koncem 18. in tekom 19. stoletja zlasti v Nemčiji prevladuje duh idealističnih in romantičnih teorij mita. Te so zopet odraz konkretnih družbenih okoliščin in prevladujoče mentalitete. Oboje pa v tem obdobju zaznamujejo in okupirajo epohalne kulturno-družbene

dileme spričo prehoda iz enega velikega zgodovinskega sistema, to je fevdalizma, v drugega, meščansko dobo. Že nemška novoveška filozofija je polna glorificiranja mitske zapuščine in poudarjanja kulturne ter zgodovinske vloge mita. Predhodniki romanticizma, kot sta Herder in Schelling, so v mitu videli prazivor narodove kulture, pramaterijo, ki je večna in ne zgodovinsko pogojena. Schelling je razvil celotno filozofijo mitologije, znotraj katere mit nastopa kot osnovna oblika spoznanja, »ključ vseh praktičnih in filozofskih problemov ter 'poslednjih skrivnosti'« (Matić, 1984: 71). Ta filozofija je odločilno vplivala tako na nemško literaturo kot na oblikovanje iracionalizma v filozofiji poznega 19. in 20. stoletja (Schopenhauer, Nietzsche, Heidegger, Bergson, Croce itd.).

V obdobjih družbene nestabilnosti in sprememb ti filozofski in teoretski diskurzi pogosto naletijo tudi na pozitiven odziv in izraz v konkretni realizaciji bodisi v družbenem ali političnem dogajanju. Mitske komponente iracionalistične filozofije, zgolj miselni konstrukti, lahko skozi družbeno in politično aktivnost prerastejo v tendenciozno mitotvorstvo tako revolucionarnih narodnoosvobodilnih gibanj kot reakcionarnih totalitarnih političnih režimov. Tudi arijski mit je nastal kot kvazi-znanstveni koncept, antropološki, lingvistični ali filozofski konstrukt, ki je šele prek svoje aktualizacije v političnem dogajanju postal politični mit.

Tevtonski ali nordijsko-germanski mit je že pred tem okupiral domišljijo različnih evropskih narodov, zlasti tistih, ki so ga lahko povezovali z lastno germansko preteklostjo. Povečevanje germanstva in germanskih plemen je bilo referenčna točka mnogih nacionalnih mitov. Šele po letu 1871 je unificirano nemško cesarstvo postalo edini naslednik enotne germanske dediščine, saj je bilo za razliko od drugih nacionalnih tvorb in njihovih zgodovin 'rasno čisto' (Poliakov, 1974: 52). Propagandisti germanske veličine so se v prvi vrsti lahko sklicevali na zapise antičnih rimskih avtorjev. Tako je Tacit v *Germanii* zapisal: »Kar se tiče samih Germanov z veliko verjetnostjo mislim, da so avtohtoni in da so sprejeli zelo malo tuje krvi prek invazij ali miroljubnih odnosov s sosednjimi ljudstvi...Sam sem mnenja, da se germanska ljudstva niso nikoli okužila prek poročanja s tujci, pač pa ostajajo čistokrvna, značilna in drugačna od vseh drugih narodov« (Tacit v Poliakov, 1974: 80). Tu je torej prvi 'dokaz' tako avtohtonosti kot rasne čistosti germanske rase.

Ideja germanskega rasnega primata je bila sprva podrejena krščanskim vrednotam, vezana na religiozno tradicijo. Šele ko se znanost emancipira izpod teološke hegemonije, te ideje postanejo izrazito biološke, materialistične. Ne gre več za izbranost od boga, pač pa za krvno, rasno in fiziološko določenost. Čeprav je do tega prišlo postopoma, tako da se je naravno utemeljen mit razvil iz metafizičnega.

Kako močno je bila uveljavljana ideja nemškega oziroma germanskega ekspanzionizma, bojevanja in zavojevanja kaže razširjenost tematike selitev germanskih plemen. Poliakov ugotavlja, da se večina učbenikov nemške zgodovine pričenja ravno s tem dogodkom, to je pred poldrugim tisočletjem in povsod drugje kot v Nemčiji. Zaradi tega se je razširila ideja o Nemcih kot prednikih drugih mlajših narodov (Poliakov, 1974: 71).

Zgodovinska heterogenost germanskih plemen, katere posledica je med drugim številčnost različnih izrazov za Nemce v evropskih jezikih, je spodbudila težnjo po dokazovanju skupnega porekla, ki bi legitimizirala pravico do skupnega teritorija ali rodni tal (*Boden*), ekspanzionizma in imperializma. Germanske dinastije Frankov, Karolingov in Habsburžanov so namreč segale onkraj nemških meja. Kolektivna identiteta se tako ni oblikovala najprej na podlagi etnične homogenosti in skupnega porekla vseh Nemcev. Ni izhajala iz pripadnosti in zavesti o nečem dotakljivem, o imenu specifične dinastije, province ali plemena, saj so le ta razdeljena znotraj področja nemškega cesarstva in onkraj (Franki, Anglosasi, Goti, Langobardi...), pač pa iz zavesti posameznih plemen in regij (*Stämme, Länder*) o skupnem jeziku. Ime jezika je bilo časovno predhodno imenu države ali nacije. (Poliakov, 1974: 72,73).

Zametke nacionalističnega romanticizma gre iskati že v nemškem humanizmu petnajstega in šestnajstega stoletja, ki je pripravil podlago za kasnejše rasistične genealoške teorije in interpretacije. Vendar pa so germansko veličino sprva opevali predvsem zunaj Nemčije.⁷ V Britaniji so jo dokazovali na podlagi dejstva, da so si Kelte podredili germanski Anglosasi, medtem ko Rimljanom njihova asimilacija ni uspela. Germani so tako ostali Germani, saj do asimilacije prihaja le ob stiku z višjo obliko civilizacije (Poliakov, 1974: 37). Germanofili so bili prenekateri eminentni francoski misleci. Zgodovinar Michelet je v svoji *Zgodovini Francije* (1831) primerjal Francijo kot nacijo in Nemčijo kot raso, ki jo opiše takole:

⁷ V petnajstem stoletju se je začel oblikovati 'ideal germanskega človeka' v drugih deželah s prevladujočo germansko kulturo. Po veliki shizmi na zahodu so leta 1434 na Baselskem koncilu prvič sistematično formulirali zgodovinske argumente pangermanizma, germanske prevlade in ekspanzije. Poslanec švedskega kralja, škof Ragvaldsson, je tedaj zahteval absoluten primat za svojega kralja, čigar kraljestvo naj bi bilo najstarodavnejše in potemtakem najplemenitejše. Ostala ljudstva naj bi imigrirala v Evropo po bibličnem dogodku zmešnjave jezikov v Babilonskem stolpu, medtem ko so bili oni (Švedi) avtohtono skandinavsko ljudstvo. Dokaz za to je bila Jordanesova kronika iz 6. stoletja našega štetja, po kateri je bila Skandinavija zibelka človeštva in matrica vseh narodov. Uporabili so torej starodavno avtoriteto, da bi upravičili imperialistično politiko, ki je trajala vse do 17. stoletja, dokler so imeli švedski kralji dovolj vpliva in moči v Evropi (Poliakov, 1974: 79).

Nemčija je dala svoje Švabe Švici in Švedski, svoje Gote Španiji, svoje Langobarde Lombardiji, svoje Anglosase Angliji, svoje Franke Franciji. Podelila je ime in preporod vsem ljudstvom Evrope. Jezik in ljudje so bili ploden element, ki se je pretakal in pronical vsepovsod. Celo danes, ko je doba velikih migracij že davno minila, Nemci z veseljem potujejo in sprejmejo tujca v svoji deželi. Oni so najbolj gostoljubni ljudje...Značaj te rase, kateri je bilo dano pomešati se s toliko drugimi, je zaznamovalo miroljubno samoodrekanje...Vazal se je ustrezljivo pokoril svojemu gospodarju, učenjaki in obrtniki svojim organizacijam. Tem skupinam je bil cilj, interes drugotnega pomena; ključni element so bila prijateljska srečanja, vzajemna pomoč in vsi tisti običaji, iniciacije, ceremonije ter simboli, ki so njihovim članom zagotavljali vero po lastni izbiri. Skupna miza je služila kot oltar, na katerem je Nemec žrtvoval lastni interes...Takšna predanost, ki spravlja južnjaka v smeh, je bila kljub vsemu vzrok za veličino nemške rase. S pomočjo teh sredstev so bila plemena, ki so zbrana okoli svojih poglavarjev osvojila imperij, sposobna položiti temeljni kamen sodobnih monarhij. Tistim poglavarjem, ki so jih sami izbrali, so posvetili svoja življenja in svojo moč. V starih germanskih sagah so vsi narodovi podvigi povezani z nekim junakom, čast ljudstva je vsrediščena v njegovem voditelju, ki nastopa kot narodov vsepovezujoči ideal...(Michelet v Poliakov, 1974: 33-34).

»Vedno me je impresionirala superiorna inteligenca in marljivost Nemcev...Resnično, gospodje, Nemci so superiorna rasa«, je leta 1870 zapisal Renan (Renan v Poliakov, 1974: 334; op.60). Podobno očaran pa je bil tudi Taine:

To je najmlajša rasa, ki v času dekadence svojih grških in latinskih sester prinaša svetu novo civilizacijo z novim značajem in duhom...Tu so se ohranili moralni in možati instinkti, med njimi potreba po neodvisnosti, občutek za resne in stroge navade, čustva predanosti in čaščenja, kult heroizma. To so elementi pozne, vendar bolj zdrave civilizacije; takšne ki manj podlega sproščenosti in eleganci, pač pa je bolj trdno utemeljena na resnici in pravičnosti (Ibid.)

Mit avtohtonosti in 'tal' so torej sprva dokazovali na podlagi prvobitnosti in čistosti nemškega jezika kot izvirnega (*ursprünglich Sprach*), ki za razliko od drugih, zlasti francoskega ni mešanica grškega in latinskega, gotskega in hunskega. »Tako se je začel kult čistosti nemškega jezika, ki je v obdobju tridesetletne vojne privedel do velikih pretiravanj. Kasneje je Fichte, da bi spodbudil nemški nacionalni čut, poudarjal zlasti to specifiko, medtem ko so njegovi sodobniki že poudarjali vrline svoje nacionalne krvi. Potemtakem lahko legitimno smatramo zmešnjavo med krvjo in jezikom za permanentno karakteristiko

nemške zgodovine» (Poliakov, 1974: 77). Vzrok nekritičnemu zamenjevanju teh kriterijev je po Poliakovu tisto, kar ju povezuje, in sicer ideja *čistosti*. Venomer se izpostavlja čistost tako krvi kot duha, porekla in rase ali jezika in vere (Poliakov, 1974: 100, 101). Zaradi težnje po čistosti jezika, ki naj dokazuje njegovo prvobitnost, so ustvarjali lastne besede. S temi naj bi se ubranili asimilacije z antiko in poplave tujih besed (*Fremdwörter*).⁸ Lingvistični purizem pa je v dvajsetem stoletju zamenjal biološki, v katerem dinamične kategorije jezika in genetskega ustroja postanejo nespremenljive in večne kvalitete.

V petnajstem stoletju so nekateri misleci definirali avtentično nemški način življenja in specifično nemški nacionalni karakter. Oblikovali so arhetipski ideal Nemca, Germana⁹ ter idejo nacionalnega imperija, ki naj temelji na nemški moči in ne na papeški inavguraciji. Ključni element humanističnega ideala nemškega človeka je poleg poudarjanja moči, virilnosti in mladosti zlasti avtentično nemška oblika prirojene, naravne religioznosti. To novo religijo so liberalni nacionalisti Fichtejeve tradicije, ki so bili povečini protestantski avtorji, videli v rojstvu pravega nemškega krščanstva po Luthrovem zgledu, očiščenega hebrejskega elementa. »Po drugi strani pa se od izdaje *Germanske mitologije* bratov Grimm leta 1835 javlja 'neopoganska' struja: eden od organov Pangermanskega društva si je leta 1899 nadel naziv *Odin*; celotna izvedenska veja književnosti oživlja spomin na kulte Wotana in Tuiscoa« (David, 1999: 53).

Prevladovati je začela ideja avtohtonosti in avtokreacije, izvora iz sebe in po sebi kot dokaza prvobitnosti nemškega ljudstva. To sprva dokazujejo prek nekaterih legendarnih in zgodovinskih osebnosti, germanska plemena in panteone pa obudijo v Nemčiji šele razsvetljenski intelektualci in romantična književnost (Poliakov, 1974: 79, 80). Racionalistična teologija je postopno delegitimizirala biblični mit ravno v času, ko so drugi misleci in mistiki rehabilitirali starogermansko mitologijo in njen izrazito militarističen

⁸ Poliakov pravi, da se le Nemci še danes oklepajo te ideologije, saj le oni še vedno ustvarjajo avtohtone sestavljanke namesto splošno privzetih grških in latinskih izrazov. Za primer daje besedi geografija (*Erdkunde*) in televizija (*Fernsehen*), ki sta sicer po svojem korenu podobni v vseh evropskih jezikih (Poliakov, 1974: 91).

⁹ Ideja idealnega človeškega tipa, ki naj jo uteleša nemški narod, je v 19. stoletju dosegla svoj ideološki vrhunec in postala integralni del nemške duhovne atmosfere tega časa. V prvi polovici naslednjega stoletja pa je doživela tudi poskus praktične realizacije tega ideala plavolasega, plavookega, visokega in postavnega Arijca s poudarjeno brado, ozkim obrazom in nosom ter svetlo poltjo. Čeprav je ironično zgolj Heydrich izmed vseh nacističnih strankarskih voditeljev ustrezal temu opisu, kot ugotavlja Lee, ravno njega pa je mučila obsedenost z lastnim judovskim poreklom (Lee, 2000: 201). Hitler je skušal doseči skladnost celotnega nemškega ljudstva s to fizično podobo prek načrtnih reproduksijskih programov in prepovedi rasnega mešanja. V govoru 18. julija 1937 v Münchnu je rekel: »Nova doba je danes na delu na novem človeškem tipu. Moški in ženske morajo postati bolj zdravi, močnejši: Obstaja novo občutenje življenja, nova radost v življenju. Človeštvo po svojem zunanjem izgledu in mentaliteti še nikoli ni bilo bliže antičnemu svetu, kot je to danes« (Adam, 1992: 21).

panteon. Krščanskega boga usmiljenja in ljubezni do bližnjega je nasledil ta zbor božanstev, biblične patriarhe pa so zamenjali legendarni Ariji (Poliakov, 1974: 95, 101).

Zgodnji romantični pesniki in pisatelji ter filozofi (Schiller, Kleist, Novalis, Hölderlin, Herder) so opevali poslanstvo in izbranost nemškega ljudstva. Vendar je šlo tu še za moralno superiornost nemškega duha (*Geist*) in za religiozno krščansko misijo (Poliakov, 1974: 98,99). Poudarjali so izvornost nemškega jezika nasproti neolatinskim degermaniziranim jezikom (Fichte), dedno mrtvim in nekreativnim jezikom (Schlegel).¹⁰

Idealizem in romanticizem je nato postopno zamenjala materialistična koncepcija, ki je zopet obudila razsvetljensko materialistično antropologijo in njen etnocentrizem. Hegel je v posameznih rasah videl fizično utelešenje različnih moralnih karakteristik, zgolj Nemci pa v tej klasifikaciji lahko manifestirajo duha. Ernst Moritz Arndt in Friedrich Ludwig Jahn (ali 'oče Jahn', ustanovitelj gimnastičnega društva) sta se osredotočila na kri in poreklo, ki determinirata narod, nacionalnega duha in izbranost. V ospredje je stopila ideja zaprte Nemčije, ki se mora braniti pred vsemi zunanjimi vplivi in se posvetiti le eni resnici, ki je nacionalna (Poliakov, 1974: 100, 101; David, 1999: 51). Ti avtorji že napovedujejo novo apokaliptično vizijo sveta, ki bo postala vseobvladujoča v času nacizma in se tedaj tudi dejansko odvila. Vendar pa so Nemci nastopili v ravno obratni vlogi, kot jim jo je pripisal Fichte, ko je opozarjal: »Nobenega izhoda ni: če boste propadli, bo z vami propadlo celotno človeštvo in ne bo več nobenega upanja za ponovno ozdravitev« (Poliakov, 1974: 100).¹¹

Viharnišтво je nasproti kultu razuma in mitu znanosti postuliralo ideal mladosti, čustev in strasti. Medtem ko je idealistična filozofija gradila ideal germanstva in nemškega nacionalnega duha, sta lingvistika in antropologija ustvarjali alternativo judovsko-krščanski in antični grški genealogiji ter duhovnemu monopolu. Nove teorije ali bolje rečeno miti, katere niso odkrivali, pač pa ustvarjali, so iskali neko srednjo pot med svetopisemskim kreacionizmom in darvinističnim evolucionizmom, želeli so dokazati tako ločenost od hebrejske dediščine kot izbranost in prvobitnost nemškega naroda ali rase.

4.3 ARYA – ZIBELKA ČLOVEŠTVA

Iskalci novega Adama in nove zibelke človeštva so že v 18. stoletju odkrili Indijo. Voltaire, ki je v skladu s svojimi poligenističnimi nazori v Indiji najdeval zgolj poreklo

¹⁰ »Ko nekdo govori nemško, tedaj govori duša. Ko nekdo govori v tujem jeziku... je duša utišana«, pravi Hitler na nuremberškem Dnevu stranke 11. septembra 1935 (Adam, 1992: 129).

¹¹ Hitler je več kot sto let kasneje te besede skoraj ponovil, ko je zapisal: »Človeška kultura in civilizacija tega kontinenta sta neločljivo povezani s prisotnostjo Arija. Če ta izumre ali propade, se bodo na ta svet ponovno spustile temačne tančice dobe brez kulture« (Hitler, 1992, 348).

nekaterih ljudstev, je trdil, da sam Adam dolguje Indiji vse, tudi svoje ime (Poliakov, 1974: 176). Kant je odkrival izvor človeštva v Tibetu, Abrahamovo ime pa izpeljeval iz Brahme. Diderot in enciklopedisti so dokazovali prvobitnost in superiornost indijske znanosti nasproti egipčanski. Po Buffonu so prvi ljudje prišli iz predela nekje vzhodno od Kaspijskega jezera. Bili so nosilci znanosti in umetnosti, vendar so jih uničili nevedni divjaki. Le indijski brahmini še posedujejo delce tega vedenja. Geografi in arheologi razsvetljenstva so potrjevali izvor človeka nekje v gorah, kar je bilo še vedno v skladu z biblično zgodbo o vesoljnem potopu. To so empirično potrjevale najdbe morskih školjk in fosilov na vseh višinah gora. Ker so sedaj vedeli, da so najvišje gore v Indiji in na Kitajskem, so zibelko človeštva torej našli tam. Seveda na bližnjih pobočjih Himalaje in v Kašmirju, da ne bi zabredli predaleč v Orient (Poliakov, 1974: 183-186).

Teorije o indijskem ali azijskem poreklu človeštva vzhodno od Judeje po eni strani ukinjajo primat svetopisemskih 'resnic', po drugi strani pa se protislovno dokazujejo ravno z njihovo pomočjo. Gre za ekstrapolacijo tistih primernih svetopisemskih omemb, ki naj bi potrjevale indijsko genealogijo. Med temi je zgodba o vesoljnem potopu, na koncu katerega se je Noe s svojo Arko ustavil na gori Ararat v Kavkazu. Abrahamova selitev se je prav tako začela nekje vzhodno od Judeje. Nenazadnje pa naj bi sam rajski vrt omejevale štiri reke, ena teh pa je Eufkrat (Poliakov, 1974: 183). Znanost se torej opira na razodete resnice, jih modificira in razlaga v skladu s svojo 'herezijo'.

K popularizaciji indijske teorije je v Nemčiji pripomogel zlasti njen zagovornik Johann Gottfried von Herder, ki je teorijo razširil znotraj romantičnega gibanja. Nemčija se je v težnji po razločitvi od judeokrščanstva kmalu odzvala na te aspiracije. »S Schopenhauerjem je hrepenela po tem, da bi bila otrok Indije in budizma; z Nietzschejem otrok Perzije in privrženec Zaratusstre« (Poliakov, 1974: 187).

Tako vidimo, da so različni avtorji in šole locirali rojstni kraj celotne človeške rase nekje med Indom in Gangesom. Le še lingvistika je morala dati svoj doprinos na odločilen, čeprav dvoumen način, tako da je z eno gotovo resnico sprožila poplavo spekulacij in novo hipotezo, ki je bila prav tako krhka kot vse pred njo. Po tej teoriji ni celotna človeška rasa, pač pa specifična – bela rasa, ki je posledično postala krščanska – prišla z azijskih gora, da bi kolonizirala in naselila zahod. Zdelo se je, da so Evropejci znanstvene dobe, ki so se osvobodili konvencionalne genealogije po Noetu in zavrnili Adama kot skupnega očeta, iskali nove prednike, a niso mogli prekiniti s tradicijo, ki je njihovo poreklo umeščala v bajeslovni Orient (Poliakov, 1974: 188).

Nemški romantični filozofiji in njenim nacionalističnim težnjam se torej pridruži lingvistika, ki tem prednikom podeli ime in ustvari terminološko nasprotje med Arijci na eni strani ter Hamiti in Semiti na drugi. Zgodnje zanimanje za Indijo je spodbudilo lingvistične študije sanskerta in zenda že v 18. stoletju. Leta 1788 je angleški pesnik in pravnik William Jones na podlagi podobnosti, ki jih je odkril med sanskrtom, grščino in latinščino, skoval termin indoevropske družine jezikov (Poliakov, 1974: 188, 190). Zgodnji romanticizem je te pravilne lingvistične ugotovitve apliciral na fizično antropologijo, jezik so zamenjali z raso.

Jonesove ugotovitve so postale zanimive za kultivirano srenjo zlasti po zaslugi Friedricha Schlegla, pripadnika prve generacije romantikov in zagovornika arijskega mita. Ravno njega pa so zaradi pomanjkanja 'rasnega instinkta' (poročil se je s hčerko judovskega filozofa Mosesa Mendelssohna) obsojali nacisti (Poliakov, 1974: 190, 191). Izraz *arijski* se je uveljavil po njegovi zaslugi zlasti po letu 1819. Schlegel je etimološki koren *ari-* povezal z nemško *Ehre* (čast)¹², kar je bilo sicer lingvistično pravilno. To avtentično in uporabno lingvistično ugotovitev so potem izrabili za izpeljevanje dokazov rasne antropologije, ki je poleg vsega služila še političnim ciljem in aspiracijam.

Kmalu zatem je leta 1823 orientalist Julius von Klaproth vpeljal izraz indogermanski jeziki, ki je v Nemčiji hitro izpodrinil indoevropsko klasifikacijo. V Nemčiji se je v devetnajstem stoletju oblikovala primerjalna slovnica indoevropskih jezikov. Med leti 1833 in 1852 je sprva izhajala Boppova *Komparative Grammatik der Indoeuropäischen Sprachen*, ki pa je bila že leta 1866 preimenovana v *Compendium der vergleichenden Grammatik der indogermanischen Sprachen*. Takšna lingvistična redukcija percipira celotno človeško civilizacijo in zgodovino izključno skozi optiko jezika. V našem primeru skozi en, nemški jezik. Romantična koncepcija pomladi narodov, značilna tudi za lingvistiko 19. stoletja, je v nemški oziroma 'indogermanski' redakciji kmalu pripeljala do rasističnih špekulacij (Rotar v Dumezil, 1987: 131,132).

Izraz arijski se je veliko bolj prijel v Franciji in Angliji (Poliakov, 1974: 193, 199). Henri Martin je leta 1837 govoril o 'veličastni indoevropski družini Jafetitov iz Ariye, prve Svete Dežele', ter o 'primogenitalni pravici, ki jo danes zahteva skrivnostna Ariya centralne Azije'. »Dejansko ni centralna Azija nikoli zahtevala česa podobnega, pač pa si je Evropa znanstvene dobe kovala novo genealogijo in novo Sveto Deželo« (Poliakov, 1974: 35).

V Nemčiji so z Arier označevali 'azijske Arijce', medtem ko so 'evropske Arijce' imenovali Indogermani. Lingvistična delitev na Arijce in Semite je v devetnajstem stoletju

¹² Tudi izraz *aire* v irskih pravnih spisih označuje razred svobodnih, vladajočih Ircev, podobno pa ruski *boyarin* (Poliakov, 1974: 356, op.33).

postala univerzalna dogma številnih znanstvenih panog in filozofskih tokov. Taine je opeval starodavna arijska ljudstva, Darwin je leta 1871 sprejel to klasifikacijo, v *Rojstvu tragedije*, svojem prvem delu, jo je uporabil Nietzsche, v londonski *Anthropological Society* je bil izraz arijski v splošni rabi od njene ustanovitve, mnoge popularne enciklopedije so nujno vsebovale tudi opis gesla Arier (Poliakov, 1974: 255).

Indolog Christian Lassen, učenec bratov Schlegel, je leta 1845 zapisal, da so Ariji »...najvišje organizirano, najbolj produktivno in najbolj kreativno ljudstvo, so tudi najmlajši, saj je zemlja ustvarila najpopolnejše rastlinske in živalske vrste nazadnje. Ta odnos se bo pokazal na podoben način tudi na področju politike...« (Poliakov, 1974: 197). Tu so že izraženi vsi temeljni elementi arijskega mita: biološki determinizem, superiornost arijske bele rase, neizbežen triumf močnejših in mladostnih.

V drugi polovici 19. stoletja je arijska mitologija prevzela nemško literaturo, prek katere je postala del splošnega fonda vedenja celotne populacije. Veliki propagandist indogermanskega, arijskega mita, gramatik Jacob Grimm, je zagovarjal teorijo azijskega porekla človeštva v svojem delu *Zgodovina nemškega jezika* (1848), ki ga je opisal kot 'politično delo do kostnega mozga' (Poliakov, 1974: 198). Zagovarjal je ekspanzionistično podobo Nemčije, ki naj združi znotraj svojih meja vse nemško govoreče narode. Takšno idejo lingvistične meje pa je že leta 1800 zagovarjal Fichte (David, 1999: 50).

Do konca stoletja je razlika med arijsko in semitsko raso, ki je izhajala iz lingvistične teorije, postala splošno sprejet aksiom znotraj mednarodne znanstvene skupnosti. S pozitivizmom in darvinističnim evolucionizmom se je še bolj zaostрила težnja, da bi vse življenjske sfere, tudi religijo in filozofijo, utemeljili znanstveno in empirično. S tem se je utrjeval duhovni upor zoper teologijo, hkrati pa tudi znanstveni rasizem. »Postopno se je izoblikovala mešanica idealističnega nacionalizma in znanstvenega materializma, iz katere je nastal rasni determinizem« (Poliakov, 1974: 202).

Po letu 1870 je ideja arijstva doživela v Nemčiji svoj vrhunec. Zaostril se je spor med teoretiki arijskih migracij iz vzhoda in protagonisti arijske avtohtonosti v Nemčiji. Prevladala je ta druga ideja arijstva, očiščena indijskih konotacij, ideja avtohtone in čiste rase ter koncept *Blut und Boden* (Poliakov, 1974: 194).¹³ To je bilo nadaljevanje tiste patriotske tradicije, po

¹³ Odras nove teorije je tudi relativno nov fenomen, ideal plavalase virilnosti, ki se je razširil šele po letih 1870/71. Po prejšnji tradiciji vse od Hobbsa do Goetheja je bila ta fizična karakteristika znak neodločnosti, sanjavosti in sentimentalnosti. Šele po nemško-francoski vojni pa obvelja kot atribut močnih in zmagovitih nordijskih junakov (Poliakov, 1974: 367, op. 29).

kateri naj bi bili Nemci izvorno ljudstvo, ki je nastalo na lastnih tleh in po prednikih čiste germanske krvi (*Urahnungen von Blut und Boden*).

Koncem devetnajstega stoletja skuša antropologija torej ukiniti lingvistično tiranijo indijskega porekla. Arijece skušajo 'udomačiti', naturalizirati v Nemčiji ali Skandinaviji. Indijska gorovja zamenjajo tevtonski gozdovi. Hkrati s to naturalizacijo se zastruje materializem fizične antropologije. Pojavijo se znanstvene metode antropometrije, kraniologije in 'kefalnih indeksov' (merjenja lobanj). Seveda v namen dokazovanja razlik med arijsko in semitsko raso. Na neprimernost izpeljevanja rasnih argumentov iz lingvističnih opozarjajo v tem času tudi nekateri protagonisti arijske superiornosti kot na primer Max Müller. Avtor, ki je odločilno povezal arijece in indogermance, je poudarjal, da je lingvistika nekaj drugega kot etnologija, da je govoriti o arijski rasi, krvi ali lobanjah prav tako nesmiselno, kot govoriti o dolihokefalnem jeziku, ta opozorila pa niso naletela na vidnejši odziv (Poliakov, 1974: 214).

Vpliv teorije dednosti, Darwinovega evolucionizma in nato socialnega darvinizma in evgenike ter rasne znanosti je bil v začetku dvajsetega stoletja zaznaven že v vseh znanstvenih disciplinah. Psihijatrija je razlagala pojav judovske disperzije in selitev kot izraz patologije, nastajale so skovanke kot je Le Bonova 'rasna duša', Freud je interpretiral sovražnosti med Židi in njihovimi sosedi, Jung je primerjal arijsko in judovsko nezavedno. Socialni darvinizem je prenesel evolucionistične ideje naravne selekcije na človeka in s tem upravičil eliminacijo inferiornih ras kot izpolnitev naravnega zakona in pogoj ohranjanja naravnega ravnotežja (Poliakov, 1974: 284-290).

4.4 TEORETIKI RASNIH DOKTRIN

Čeprav odgovornosti za praktično realizacijo rasnih doktrin ne gre pripisovati posameznim rasnim teoretikom, pa je vendarle odločilnega pomena njihov vpliv na uveljavitev in razširjenost idej, na katerih je utemeljena in s pomočjo njih legitimizirana. Nacionalsocialistične ideologije ne moremo imeti za popolno anomalijo v toku nemške duhovne zgodovine, saj je svoje temeljne ideološke mite, teorije in predsodke črpala iz pangermanistične intelektualne tradicije zgodnjega devetnajstega stoletja. Iz obdobja, za katerega je Heine kritično in ne brez humorja dejal, da je v tem času še sam nemški vrag začel preučevati sanskrt in Hegla (Poliakov, 1974: 196).

Med predhodniki ali očeti nacizma kot rasne teorije in germanske mitologije najdemo mislece različnih duhovnih tradicij in znanstvenih disciplin. Claude David tako poudarja, da znotraj pogosto poenotenega romanticizma, v katerem večina avtorjev vidi največjo koncentracijo in porast nemškega nacionalizma in njegovih mitov, kot njihovi tvorci nastopajo tako liberalci kot konservativna aristokracija. Njihove doktrine nikakor niso bile enotne (David, 1999: 58). Poleg tega avtorji, ki so svoje ideje posodili teoretikom nacionalsocializma nikakor niso omejeni na nemško intelektualno sfero, pač pa gre zlasti za francoske in tudi britanske pisce. Elemente pangermanizma in antisemitizma lahko najdemo v številnih zgodovinsko-metafizičnih sistemih devetnajstega stoletja. Še zlasti pa je mnogim skupna kritika liberalizma, kapitalizma in moderne civilizacije. Razočaranje spriče teh družbenih sprememb je vzrok samega nastanka mističnih teorij o povratku k naravi in začetkom. Intelektualna podlaga ali korenine nacizma so torej razvejane, nacizem pa si iz različnih miselnih tokov in del izposoja ideje, ki jih jemlje iz konteksta, v katerem so nastale. »Dejstvo pa je tudi to, da ideje, ko so enkrat izrečene, sledijo lastni usodi in ne pripadajo več svojemu avtorju« (David, 1999: 48).

Nemški akademiki in znanstveniki so se zlasti od srede 19. stoletja dalje trudili uveljaviti rasno ideologijo in ji podeliti status znanstvene teorije. V sedemdesetih letih istega stoletja so nekatere politične stranke v Nemčiji oznanjale odkrito antisemitistične politične programe. Vendar takšna atmosfera ni bila izključno nemška posebnost, niti tam v obravnavanem stoletju ni dosegla svojega vrhunca. Znani so židovski pogromi v Rusiji in Romuniji v 1880-ih, pa politično najbolj odzivna Dreyfusova afera v Franciji med leti 1894-1906, medtem ko se nič takega tedaj ni godilo v Nemčiji (Barkai, 1996: 84).

Rasni ideologiji je praktično osnovo in metodologijo posodila nova znanost, imenovana *antroposociologija*, ki jo je ustanovil Georges Vacher de Lapouge (1854-1936). V svojih delih *Družbena selekcija* (1896) in *Arijec in njegova družbena vloga* (1899) je podal klasifikacijo evropskih ras, med katerimi je le Arijec, Homo Eropaeus, pripadnik vladajoče, superiorne rase, nosilec umetnosti, znanosti, industrije, trgovine in veliko gibalno napredka. V tej znanstveni disciplini vse temelji na empiričnih, merljivih podatkih; na kefalnem indeksu, po katerem se ljudje delijo na brahikefalne (široke glave) in dolihokefalne (ozke glave), stopnja razvitosti in sposobnosti neke populacije pa temelji na odstotku njenih dolihokefalnih pripadnikov. Edino Arijeci dosegajo najvišjo fizično in duhovno stopnjo, oni so visoki, plavalasi in dolihokefalni protestanti, kakršne lahko najdemo le na britanskem otočju in v severozahodni Evropi (Fontette, 1999: 68, 69). Fizične in moralne kvalitete determinirata dednost in kri. Tu ne gre več za vprašanje porekla in genealogij, pač pa za naravni, fiziološki

prepad med rasami. Opozicija judaizma in krščanstva je zreducirana na semitsko-arijski rasni konflikt. Vsako raso je mogoče prepoznati po njej specifičnem fizičnem ustroju, v katerem se zrcalijo njene intelektualne in moralne karakteristike (Poliakov, 1974: 272).¹⁴

Prejšnji poudarek na nemški kulturi, jeziku, duhu in nacionalnemu karakterju je torej zamenjal nov pristop k definiranju naroda, ki je izhajal iz naravoslovja. Metafizično definicijo naroda sredi 19. stoletja zamenja fizična, biološka podlaga nacionalizma. To je deloma posledica velike popularnosti darvinizma po letu 1859, ko je izšel Darwinov *Nastanek vrst*. Vendar je na nacizem mnogo bolj vplival Gobineaujev *Esej o neenakosti človeških ras*, natisnjen med leti 1853 in 1855 (David, 1999: 54).

Gobineau je v tem delu izdelal pesimistično vizijo sveta, znotraj katere se hierarhično urejene rase venomer mešajo v korist nižjih in inferiornih, kar nujno vodi v propad civilizacije in pojasnjuje dekadenco sodobnega človeštva. Na vrh rasne piramide je postavil arijsko raso in njene najčistejše predstavnike Germane. Ariji ali Arijanci so bili za avtorja rasa, ki je »bila po svojem fizičnem ustroju najlepša od vseh, o katerih so se kdajkoli širile legende...ti, ki so s svojim fizičnim izgledom navdihnili kiparje *Pitijskega Apolona, Atenskega Jupitra, Miloške Venere*, so predstavljali najlepšo vrsto ljudi, ki je s svojo podobo lahko razveseljevala zvezde in zemljo« (Gobineau v Fontette, 1999: 48). Priljubljenost eseja pa je bila prej posledica posploševanja in vulgarizacije Gobineaujevih idej, saj je ta poudarjal razliko med junaštvom nekdanjih germanskih plemen ter značajem sodobnega nemškega naroda. Resnični prvaki človeštva so bili zanj tisti stari Germani in ne ti novi Nemci (Fontette, 1999: 55).

Avtor je v eseju opisal zgodovino zahoda skozi selitve in mešanje treh osnovnih ras ter njihovih podskupin. Najplemenitejša in najinteligentnejša izmed teh, skupina germanskih Ariancev je po njegovem v osmem stoletju pred našim štetjem živela na območju današnje centralne Rusije, od koder so se postopoma razpršili po celotni Evropi. Na tem mestu bi presojo verodostojnosti njegovih postavk morda še lahko prepustili arheologiji, zgodovinopisju ali celo lingvistiki in fizični antropologiji. Vendar ob pregledu dodatnih elaboracij ugotovimo, da ne gre za strogo znanstveno teorijo, pač pa za uporabo germanske mitologije in njeno umestitev v konkretno časovno-prostorsko sfero, ki ji daje navidezno zgodovinsko osnovo. Ti Arijanci so namreč pod imenom Asi prebivali v svoji prestolnici

¹⁴ Zanimivo pa je, da je Lapouge, ki je s svojo šolo znanstveno podprl rasno aroganco, kult plavolasih nordijcev in tevtonski šovinizem, hkrati predvidel katastrofalne posledice takšnega znanstvenega vrednotenja, ko je leta 1887 zapisal: »Prepričan sem, da se bodo v naslednjem stoletju milijoni ljudi medsebojno zatirali, ker bo njihov kefalni indeks za eno ali dve stopnji večji ali manjši; ljudje se bodo prepoznavali po tem znamenju, ki bo zamenjal biblični šibolet in jezikovne sorodnosti...še zadnji sentimentalneži bodo lahko priča najbolj množičnemu iztrebljanju celotnih narodov« (Fontette, 1999: 72).

Asgard. Gre za poglavje stare nordijske mitologije o germanskih bogovih Azih in germanski različici grškega Olimpa, imenovani Asgard (Fontette, 1999: 51).¹⁵

Privrženec Gobineaujeve teorije, skladatelj Richard Wagner, je bil pravo utelešenje protislovnosti nemške mentalitete 19. stoletja. Hkrati liberalec, pacifist, antisemit in velik nacionalist, je bil tako kot Gobineau obseden z vizijo dekadence človeštva. Izhod iz te je sprva videl v vegetarijanstvu, budistični in katoliški askezi, kasneje pa pod Gobineaujevim vplivom v rasni čistosti (David, 1999: 54, 55). Wagner si je zamišljal 'politiko rasne moči', ki naj omogoči širitev nemškega *Lebensrauma*, znotraj katerega bodo združena vsa sorodna nemška plemena v enotno politično-rasno entiteto. Hkrati je propagiral nemško krščanstvo in spekuliral o istovetnosti germanskega Wotana in krščanskega boga (Poliakov, 1974: 302, 311). V wagnerijanskem Bayreuth krogu je nato Hitler odkril primerno umetniško elito, ki naj razglaša njegovo specifično mešanico arijsko-germanskega poslanstva in nejudovskega deorientaliziranega krščanstva (Burleigh, 2001: 13).

Odločilna osebnost rasistične teorije v drugem nemškem rajhu je bil angleški germanofil Huston Stewart Chamberlain.¹⁶ Glavna tematika njegove *Geneze XIX. stoletja*, ki je izšla leta 1988, je bila borba za obrambo rasnega germanstva, germanske krvi proti tujim elementom judaizma in rimokatolištva. Chamberlain je v tem delu dokazoval arijsko poreklo svetopisemskih oseb od kralja Davida do Jezusa, pa arijskost Luthra in Danteja. »Kot nasprotnik katolicizma in rimskega prava je dokazoval, da se je Evropa po zaslugi germanske invazije izvlekla iz kaosa rimske dekadence« (David, 1999: 55). Chamberlain je bil primernejša referenca nacizma, saj je bil v svojih vizijah prihodnosti veliko bolj optimističen od Gobineauja, hkrati pa so njegove teorije togi znanstveni absolutizem podrejale religijskemu misticizmu (Burleigh, 2001: 98).

Doslej omenjeni avtorji so odločilno vplivali na kasnejše rasne teoretike in germanofilske mitotvorce Tretjega Rajha, med katerimi gre omeniti zlasti Alfreda Rosenberga in njegovo delo *Mit XX. Stoletja* (1931), tiskano v milijonski nakladi (David, 1999: 60). Celotna zahodna zgodovina je po Rosenbergu boj arijske in semitske rase. Predsokratična Grčija je še utelešala nordijskega duha, v katerega pa je bil vnesen tuj element sirskega kulta

¹⁵ Skandinavske religije (teologije in mitologije) ter germansko poganstvo pozna dve glavni skupini božanstev, Aze in Vane. Slednji so predvsem bogati bogovi, dajalci bogastva, zavetniki poljedelcev in ribičev, ki prinašajo ugodje, plodnost in mir. Nasprotno so Azi zaščitniki visoke magije in vladarstva, vojne in moči. Poglavar Azov Odin je najmočnejši vrač, gospodar run, poglavar božanske družbe. Najodličnejši za njim, Thor, pa je grmeči bog dežja, ki se bojuje z velikani (Dumezil, 1987: 61,62). Gobineaujeva izbira Azov nam pove veliko, saj avtor na podlagi mitološke zgodbe pojasnjuje in posledično opravičuje agresivne tendence, ekspanzionizem in duhovno ter fizično superiornost arijske rase.

¹⁶ Chamberlain je bil sin angleškega admirala, vendar pa se je preselil v Nemčijo, postal Wagnerjev zet, Svetovalec cesarja Viljema II, že leta 1923 pa podpornik Adolfa Hitlerja (David, 1999: 55).

Dioniza, ki je zrušil arijski panteon. Demokracija je pomenila propad Grčije. Barbari so postali Atenci, prav tako kot so kasneje Judje postali Nemci, kar je nujno vodilo v pogubo (Fontette, 1999: 79). Pavel in Matej sta hebreizirala poprej čisto krščanstvo in ta Jehovina materialistična vera sedaj na zahodu širi judovske izume humanizma, liberalizma in razredne zavesti. To novo krščanstvo s svojim idealom ljubezni do bližnjega širi zgolj ponižnost, medtem ko je ideal Arijsca ponos in čistost krvi. V velikih nemških osebnostih Bachu, Goetheju in Wagnerju je ponovno oživiljen Odin, zato lahko le Nemčija odreši Evropo pred demokracijo in tiranijo razuma, produkti nižjih ras, katere se nekoč porazili Germani. Naloga prihodnosti je ustvariti nov tip človeka, kateremu naj bo vzor pruska vojska. Junaki prve svetovne vojne pa naj postanejo mučeniki te nove religije. Absolutnih resnic in univerzalnega prava ni: »Pravo je tisto, kar Arijec smatra za pravično« (Rosenberg v David, 1999: 61).

Rosenberg je zagovarjal hipotezo o Atlantidi, prvotnem nordijskem centru sveta. Od tod se je rasa plavookih in plavolasih Arijev razširila po celotnem svetu (Fontette, 1999: 79). Te teorije so očarale zlasti Himmlerja in oddelke SS, ki so organizirali raziskovalne ekspedicije v Tibetu in tam z merjenjem obraznih potez lokalnega prebivalstva skušali potrjevati teorije o vesoljnem potopu, v katerem je izginila Atlantida, njeni prebivalci pa so nato pripluli do visokih gorovij notranje Azije.

V obdobju tik pred in med nacistično vladavino so bistveno vlogo v praktični realizaciji rasne teorije v politiki odigrali biologi in medicinska stroka. »Znanstvenike in zdravnike so pogosto uporabili kot garant neizpodbitne avtoritete evgeničnih ciljev v družbi, kjer so akademiki in strokovnjaki še vedno uživali nekritično javno spoštovanje do nazivov 'Herr Doktor' ali 'Herr Professor'...« (Burleigh, 2001 360-361).¹⁷ Znanstvene sile vstopajo v službo uradne politične mitografije zlasti v totalitarnih režimih, kjer državna ideologija in politika prodirata globoko v družbeno tkivo ter postopno ukinjata, spodjedata kritično mišljenje, nad katerim nazadnje prevlada mitsko (Matić, 1984: 130). Kako daljnosežne posledice je imela ta teorija, zvezana z mitom germanstva, nam lahko pokaže samo dejstvo,

¹⁷ Na podlagi predhodne evgenicistične propagande so nacisti izdelali ogromen kompendij dokumentarnih filmov, plakatov in časopisnih člankov, ki so zagovarjali obvezno sterilizacijo. Časopisi kot sta *Neues Volk* in *Volk und Rasse* so prikazovali deviantne potomce alkoholikov in prostitutk z opičjimi značilnostmi, cilj je bila dehumanizacija asocilanih elementov. Stalno so prikazovali kontrast med skromnim življenjskim standardom nemškega prebivalstva in količino denarja, ki so jo porabljali za mentalno in fizično hendikepirane. Filmi kot sta *Erbkrank* in *Žrtve preteklosti* so prikazovali istovetnost bolnih in zločincev, slednjega so predvsjali v vseh pet tisočih nemških kinematografih. V njem so nastopali eminentni zdravniki in znanstveniki, ki so dajali videz neizpodbitne avtoritete. Ustvarjalci teh filmov so uporabljali številne trike in iluzije, uporabili so posnetke razgovorov z mentalno obolelimi in zraven podajali komentarje kot je naslednji: 'Zlasti velik delež židovske rase najdemo med norimi in tudi za te je poskrbljeno. Zdravi nemški nacionalni tovariši morajo delati, da jih nahranijo in počistijo za njimi. O tem dejstvu se lahko prepriča vsak, ki obiše katero izmed večjih norišnic.' (Burleigh, 2001: 360).

da je zajela toliko različnih družbenih skupin in ravni. Vodilna elita jo je širila skozi propagando in manipulativne tehnike družbenega nadzora. Javno mnenje jo je reproduciralo na neformalni ravni skozi že ustaljene predsodke in prepričanja. Profesionalne skupine srednjega razreda, zlasti zdravniki, pravniki in učitelji pa so prispevali svoj delež k institucionalizaciji in profesionalizaciji doktrine, ki jo ta ideologija implicira (Weindling, 1996: 81). Gre torej za interakcijo političnih procesov, javnega mnenja, znanosti in tehnologije.

Znotraj znanstvene skupnosti se sprva pojavijo utopistične rasne ideje, komune ter kolonije, ki sledijo naravnim vrednotam zraka, sonca in svetlobe. Tako je študentska skupina *Pacific* poslala tedaj še študenta medicine Alfreda Ploetza na študij utopističnih skupnosti v ZDA. Vrnil se je razočaran nad egalitarizmom in namesto tega pripravil načrt rasne kolonije, »utemeljene na dobrem zdravju kot sredstvu za rehabilitacijo primitivne rasne moči, oslabiljene zaradi urbanega življenja. Biologija naj bi postala vir družbene odreditve in zagotovila fizično in mentalno zdravje prihodnjih generacij« (Weindling, 1996: 69). Ploetz je leta 1895 uvedel termin 'rasna higiena', deset let kasneje pa je ustanovil Društvo za nemško rasno higieno. Tako je kmalu prišlo do »tranzicije iz utopističnih kontrakultur v poskuse reformiranja družbe kot celote prek usklajevanja socialne zakonodaje z biologijo in medicinsko znanostjo« (Weindling, 1996: 70).

Medtem ko so znanstveniki postajali državni funkcionarji, teoretske poskuse pa so zamenjali praktični programi in družbene reforme, biologistična socialna politika in zakoni o reprodukciji, je statični koncept klasifikacije ras zamenjal dinamični koncept *Vitalrasse*. Rasne ali genetske specifičnosti in ustroj posameznika so postali predmet znanstvene obdelave, eksperimentov, manipuliranja in spreminjanja pod taktirko genetike in reproduktivne biologije. V imenu zdravja prihodnjih generacij so obstoječo populacijo podvrgli represivnim ukrepom nadzora nad zdravstvenim stanjem in reprodukcijo.¹⁸

Medicinsko stroko je inkorporiral državni aparat, njene naloge so definirali v skladu s praktičnimi cilji politike in oblasti. Ena sekcija društva za rasno higieno je po prvi svetovni vojni prevzela evgenični projekt načrtnega dvigovanja stopnje natalitete znotraj rasno primernih družbenih skupin v imenu ekspanzionizma in Lebensrauma. Druga veja, povezana z ultradesničarsko Vaterlandspartei, pa je pričela s projekti evtanazije in eksterminacije asocialnih elementov v imenu rasno čiste ljudske skupnosti (Weindling, 1996: 70).

¹⁸ Mladi zdravnik Wilhelm Schallmayer je predlagal preverjanje celotne populacije s pomočjo sistema zdravstvenih potnih listov, letnih inšpekcij in zakona o uradni prijavi vsake bolezni (Weindling, 1996: 70).

Evgenika je postala del akademskega kurikulumu in politične prakse. Resorji, ki so omogočali svobodno raziskovanje v imenu skupnih interesov so se tako znatno razširili. Že pod weimarsko ustavo je socialno skrbstvo postalo odgovornost države, to pa je omogočilo državno sponzorirane in legalizirane evgenične projekte, raziskave in eksperimentiranje na socialno ogroženih sektorjih. Deklarirani cilj je bila znanstvena rešitev socialnih in gospodarskih problemov. »Biološki koncepti človeške ekonomije so tako zamenjali kategorije liberalne politične ekonomije, enako kot je koncept evgenike in zdravniških kontrol nadomestil idejo individualnih pravic« (Weindling, 1996: 73).

Evgenika je služila kot znanstvena alternativa teorijam razrednega konflikta, marksizmu in feminizmu ter njihovim radikalno socialističnim zahtevam po retribuciji bogastva. Hkrati je podala še znanstveno legitimizacijo antisemitistični politiki in Hitlerjevi rasni biologiji, ki je bila mnogo bolj zaznamovana z idejo mistične germanske rasne čistosti kot s sofisticirano genetično znanostjo. Represijo in agresivne tendence nacizma je opravičevala nevarnost okužbe. »Evgenika je tako prevzela ključno vlogo v boju zoper 'aziatsko grožnjo' epidemičnih infekcij, ki so jih povezali z inferiornimi rasami Židov, Slovanov in Romov« (Weindling, 1996: 79).

To je postala znanstvena podlaga tako popularnih predsodkov kot državne protijudovske zakonodaje tretjega rajha. Teorije in znanstvena spoznanja so nalagala obveznosti rasistični državi. Že 14. julija 1933 so stopili v veljavo Evgenični zakoni, ki so določali obvezno sterilizacijo t.i. asocialnih elementov (kronično obolelih, mentalno ali fizično hendikepiranih in deviantnih, med katere so sodili alkoholiki in prostitutke). Septembra 1935 so uvedli nürnberške zakone; zakon o državljanstvu (s tem je bila uzakonjena 4. točka programa NSDAP iz leta 1920: »Da nekdo postane nemški državljan, mora biti nemške krvi; veroizpoved je tu sekundarnega pomena. Noben Jud torej ne more biti nemški državljan«) in zakon o zaščiti nemške krvi in časti (prepoved porok in izvenzakonskih odnosov med Židi in nemškimi državljani; prepoved Židom, da bi za hišne pomočnice jemali nemške državljanke mlajše od 45 let; prepoved izobešanja nacionalne zastave Rajha, medtem ko izobešanje židovskih barv ni prepovedano, pač pa je »zaščiteno s strani države«), do leta 1939 so uvedli že več kot 250 rasističnih zakonov, tega leta pa so uzakonili tudi smrtno kazen za *Rassenschande*, zločin zoper raso (David, 1999: 82-85).

Hkrati s scientifikacijo in racionalizacijo političnih rasnih doktrin je naraščala tudi mistifikacija germanstva, opevanje srednjeveške preteklosti in germanske antike. Oživljali so poganke običaje, runsko tradicijo, eksperimentirali z okultizmom, teozofijo in

spiritualizmom. Vse to pa je v Nemčiji dobilo izrazito patriotski, nacionalističen značaj (Poliakov, 1974: 310).

5. ELEMENTI NACISTIČNE IDEOLOGIJE

Visoke kulture Indijcev, Perzijcev, Grkov in Rimljanov so bile indogermanske stvaritve. Nedvomno odražajo nordijsko kreativnost...Celo dandanes občutimo povezanost s temi kulturami istega rasnega porekla. Tudi ljudstva drugih ras so ustvarila kulture, a ko pristopimo h kulturi antične Kitajske, Babilona ali Aztekov in Inkov, občutimo nekaj drugega. Tudi to so visoke kulture, vendar so nam tuje. Ne pripadajo naši rasi; predstavljajo drugačnega duha. Nikoli niso dosegle enakih višin kot tiste, katere je ustvaril nordijski duh (SS-Mann und Blutfrage, izdal urad za šolanje SS-a.V: Adam, 1992: 22).

5.1 ARIJSKI NADČLOVEK

Arijska mitologija je teoretsko skonstruirana mitologija porekla. Razvila se je kot univerzalna teorija o poreklu celotnega človeštva, šele kasneje je postala reprezentacija izvora specifične 'rase'. Znotraj tega koncepta najdemo idejo o hierarhični razvrstitvi človeških ras, idejo Arijev, germanski mit, rasno teorijo in antisemitizem. Ti elementi niso pojav dvajsetega stoletja ali izum nacističnih ideologov. Poleg tega se niso pojavili izključno v Nemčiji. Periodično in z različno intenziteto so se pojavljali v misli in izrazu različnih narodov skozi celotno človeško zgodovino in se v obliki, ki jo tu obravnavam, in je postala del nacistične doktrine, natančno formulirali v zadnjih dveh stoletjih. Takšna znanost inkorporira in elaborira stare mite porekla, ki postanejo osnova novih znanstveno utemeljenih genealogij. Znanost se torej za svoje dokaze sklicuje na teologijo in mitsko tradicijo, katero pa pravzaprav zgolj zamenjuje z novo, ponovno mitologizirano in sakralizirano ideološko zgodbo.

Teoretska osnova nacizma je njegova rasna teorija. Medtem ko je bil italijanski fašistični koncept porekla kulturni (*razza di Roma*), je šlo pri nemškem za antropološki, biološki koncept, znanstveno utemeljen na teoriji rasnih razlik. Ko so fašistični enciklopedisti razmišljali o ideji Rima (*idea di Roma*), so se Nemci ukvarjali z rasno idejo (*Rassengedanke*)

(Poliakov, 1974: 59). V obeh primerih pa gre za idejo skupnega porekla iz ene same, ne mešane tvorbe. Ta pangermanska vizija skuša zajeti germanske dele vseh možnih držav in hkrati izključiti svoj lasten negermanski element. Najplemenitejša in najnujnejša naloga naroda je 'obramba čistosti rase in krvi', rasno mešanje namreč vodi v propad višje rase in kulture, saj je v nasprotju z 'voljo narave', ki teži k oplemenitenju življenja. Osnova te teorije je predpostavka o naravnem zakonu, po katerem se živa bitja lahko parijo le s sebi enakimi, torej znotraj ene vrste. Če je ta zakon prekršen, se narava maščuje z neplodnostjo mešanih potomcev. »Najvidnejše rezultate tega množičnega okuženja lahko najdemo pri naših otrocih. Oni so še posebej žalostni prdukti bede nezadržno napredujočega okuževanja našega spolnega življenja; v bolezni otrok se zrcalijo grehi staršev« (Hitler v Reich, 1998: 85). Greh zoper kri je izvorni greh in konec človeštva, saj 'krvno mešanje' Arijev z 'nižjimi' narodi vedno vodi v propad nosilcev kulture. To mešanje pa pomeni tako politično, moralno kot zdravstveno zastrupitev krvi narodnega telesa (Reich, 1998: 81, 85).

»Če razdelimo človeštvo v tri skupine, ustanovitelje kulture, prenašalce kulture in uničevalce kulture, lahko zgolj Arijeva obravnavamo kot predstavnika prve skupine« (Hitler, 1992: 263). Židje so po tej teoriji uničevalci kulture. Ljudstvo, ki prejme osnovne sestavine svoje kulture prek zunanjega vpliva, od tuje rase, te pa potem adaptira in asimilira, Hitler imenuje nosilce ali prenašalce kulture. To so na primer azijski narodi, Japonci in Kitajci, ki so prevzeli elemente arijske kulture in jim dali lastno obliko. Ti nikoli ne postanejo sami ustvarjalci kulture, saj takoj ob prekinitvi nadaljnjega stika in zunanjega vpliva zapadejo ponovno v svojo predhodno obliko in stopnjo. (Hitler, 1992: 264).

Nekoristno je razpravljati o tem, katera rasa ali rase so bile prvobitni predstavniki človeške kulture, in torej resnični ustanovitelji vsega tistega, kar imenujemo z besedo 'človeštvo'. Lažje je obravnavati to vprašanje v oziru na sedanost in tu pridemo do preprostega ter jasnega odgovora. Vsa človeška kultura, vsi rezultati umetnosti, znanosti in tehnologije, ki jih imamo danes pred seboj, so skoraj izključno kreativni produkt Arijeva. To dejstvo samo po sebi omogoča ne neutemeljen sklep, da je bil prav on sam ustanovitelj vsega višjega človeštva in torej predstavlja prototip vsega tistega, kar razumemo pod besedo 'človek'. On je Prometej človeštva, s čigar jasnega čela je v vseh obdobjih švigala božanska iskra genialnosti, večno prižigajoč tisti plamen vednosti, ki je osvetljeval noč molčečih skrivnosti in tako spodbudil človeka, da je preplezal pot do prevlade nad ostalimi bitji tega sveta. Odstranite ga-in morda se bo čez nekaj tisoč let tema ponovno spustila na zemljo, človeška kultura bo preminila in svet se bo spremenil v puščavo (Hitler, 1992: 263).

Inferiorne kulture so bile stare in šibke. »Za razliko od tega pa je bila doktrina nadalpskih Arijev utemeljena na superiornosti mlade rase zavojevalcev, katerih čistost in moč sta pomenili nasprotni pol dekadence tako imenovanih starih ras« (Poliakov, 1974: 69). Tudi pri idealiziranju moči in mladosti pa gre paradoksalno za dokazovanje prvobitnosti in predzgodovinskosti arijske rase, ki so jo opevali kot mlado ravno zaradi te prvobitnosti in večnosti. Osvajalski Arijec si je podredil nižjo kulturo in s svojo voljo usmerjal njeno dejavnost. Čim pa so si podrejeni prisvojili 'gospodarjev' jezik in običaje, se asimilirali, je Arijec oskrnil čistost svoje krvi in s tem izgubil svoje 'mesto v raju'. Padec rasnega nivoja je namreč po Hitlerju edini vzrok propadanja kultur, ne pa vojaški porazi, saj je boj za preživetje in širjenje rase najplemenitejše dejanje. Ta prirejena Darwinova hipoteza naravne selekcije nudi znanstveno razlago in krinko imperialističnim težnjam nacistične ideologije. »Če so Ariji edini narod, ki ustvarja kulturo, imajo tudi od boga dano pravico zavladati svetu« (Reich, 1998: 82).

Rasna teorija gradi na afektivnem, subjektivnem temelju in ne na racionalni osnovi. V prvi vrsti vrednoti in prek vrednotenja prihaja do dejstev. »Nobenega fašista, ki je narcisoidno zaverovan v večvrednost svojega germanstva, ne bomo zadeli z argumenti že zgolj zato, ker on ne operira z argumenti, pač pa z vrednostnim občutkom. V politični praksi bi bilo tako nesmiselno, ko bi mu hoteli dokazati, kako črnci in Italijani niso manj 'rasni' od Germanov. Počuti se 'višjega' in s tem je stvar končana« (Reich, 1998: 83).

»Arijec ni najmočnejši po svojih mentalnih odlikah kot takih, pač pa po obsegu njegove pripravljenosti vložiti vse svoje sposobnosti v službo skupnosti. V njem je nagon samoohranitve dosegel najplemenitejšo obliko, saj prostovoljno podreja svoj lasten jaz življenju skupnosti in ga, če to zahtevajo okoliščine, celo žrtvuje« (Hitler, 1992: 270). Za razliko od Nietzschejevega nadčloveka, ki ga mnogi smatrajo za prototip nacističnega ideala, torej »Arijec ni bil osamljen ničejanski nadčlovek, ki je na gori premagoval svojo lastno naravo, pač pa kolektivno bitje...« (Burleigh, 2001: 93).

Psevdo-znanstvene ideje rasne čistosti in mešanja kot greha zoper kri so produkt znanstvene stroke poznega devetnajstega stoletja. Evolvirale so po eni strani iz prevdoznanstvenih odkritij razsvetljenstva, renesančnega opevanja pretekla zlate dobe in romantičnega idealizma ter germanomanije, ideologije nemškega Volka in glorifikacije nemške mitološke preteklosti. Pro-arijska mentaliteta je bila v začetku dvajsetega stoletja že močno razširjena znotraj znanstvene skupnosti. Takole je leta 1904 situacijo opisal francoski misleca Jean Finot:

Kar je še huje, ti produkti znanstvene domišljije, slepo sprejeti brez vsakršnega kriticizma, so postali del zgodovinskih priročnikov in šolskih učbenikov. Danes je od 1000 izobraženih Evropejcev 999 prepričanih o avtentičnosti lastnega arijskega porekla...To je postalo skoraj aksiom. Sledeč tej doktrini, tako globoko vkoreninjeni v evropsko zavest, sodobna sociologija, zgodovinopisje, politika in književnost stalno zoperstavljajo Arijce drugim ljudstvom...Ko se v sodobnem sociološkem žargonu primerja dve mentaliteti ali dva tipa morale, se jih navadno razlikuje z besedama 'arijski' ali 'nearijski'. S tem naj bi bilo vse pojasnjeno (Poliakov, 1974: 277).

Rasna teorija se je razvila iz predhodnih teorij razrednih delitev, ki jim sledi v svojem klasificiranju in hierarhizaciji sveta. Ta je večinoma prikazan kot tridelna piramida, ki predstavlja bodisi tri svetovne rase, razrede meščanske družbe ali srednjeveške stanove. Takšne teorije črpajo svojo kredibilnost iz analogije z ureditvijo starodavnih družbenih skupin, na podlagi katere dokazujejo specifična genealoška debla, potek človeške zgodovine in kontinuiteto določene sodobne skupnosti z izbrano preteklo, v našem primeru arijsko. Rasistična konceptualizacija sveta in družbe izhaja torej iz ideologije razreda oziroma iz ideje aristokratske čistokrvnosti in božanskega porekla vladarja. Medtem ko nacionalizem operira s historično določenostjo nacije, ki se zamišlja v jeziku, rasizem »sanja o večnih kontaminacijah, ki se prenašajo od nastanka sveta naprej...zunaj zgodovine« (Anderson, 1998: 166-167).

Sanskrtska beseda arijski označuje »Perzijce, kasneje Indogermance ki so se naselili v Iranu in severozahodni Indiji...Oznaka 'arijski' v smislu 'ne judovskega porekla' je problematična« (Poliakov, 1974: v). Ločevanje med arijsko in semitsko raso znotraj antropološke znanosti izhaja iz lingvističnih spoznanj o sorodnosti indoevropskih jezikov. »Delitev evropskih narodov na Germane, Romane in Slovane – čeprav ima z lingvističnega stališča stvarni značaj – nima nikakršne vrednosti v rasnem smislu; tudi o arijski rasi ni mogoče govoriti z večjo legitimnostjo, saj ta pridevnik služi označevanju ene skupine jezikov, ki jih uporabljajo različne rase« (Fontette, 1999: 9).

Ime Arya po Dumezilu pripada eni izmed starodavnih indoevropskih tolpa, ki je bila prav tako urejena v skladu z omenjeno tridelno hierarhično strukturo. Zakaj je ravno ta zgodovinska entiteta, to je Arya, tako fascinirala rasne teoretike in ideologe arijskega mita, morda pojasni več njenih elementov. Prvič, znotraj nje najdemo zgodnje zametke ideje o čistosti porekla. »Ena izmed najbolj v oči bijočih značilnosti postrgvedskih indijskih družb je ta, da so sistematično razdeljene na štiri 'razrede' – sanskrt pravi na štiri 'barve', *varna* – od katerih so prvi trije, četudi niso enaki, čisti, ker so povsem arya, medtem ko je četrti, ki so ga

sprva nedvomno sestavljali poraženci arijskega osvajanja, odrezan od drugih treh in po naravi neodpravljlivo omadeževan« (Dumezil, 1987: 11). Ti trije razredi vključujejo svečenike, vojščake in sfero materialnih producentov, to je kmetov in obrtnikov.

Vzrok izrazite ekspanzivnosti Indoevropcejev je bil ravno razvoj specializirane vojaške kaste in njen bistven pomen. »Po vsem videzu je diferenciranje razreda vojščakov z njegovim posebnim 'moralnim' statusom, ki jih je nekakšna prožna vez povezovala z enako diferenciranim razredom svečnikov, predstavljalo izvirnost, novost Indoevropcev...« (Dumezil, 1987: 21). Razvoj bojevniške funkcije je dosegel svoj vrhunec pri vseh starogermanskih plemenih. Tu tematika vojne prevladuje tudi v ideologiji prve, to je svečeniške ravni, »kar je kmalu povzročilo 'popačenje' strukture treh funkcij in ustrezajoče teologije« (Dumezil, 1987: 63). Medtem ko so bili tudi indijski in rimski bogovi prve ravni sicer na nek način vpleteni v vojne, se postavljali na stran enih ali drugih in s tem vplivali na njen razplet ter odločali o zmagi, se v njej niso sami bojevali. Odinova udeležitev v vojni pa je precej pogostejša, gre za »pravo preobilje, prekipevanje vojne v ideologiji prve ravni. 'Odinski junaki' – Sigurdr, Helgi, Heraldr Zob-boja – so vsaj v času, ko so se oblikovale njihove epopeje, predvsem vojščaki, v onostranstvu pa Odin v svoji Valhöll sprejema mrtve vojščake in zgolj vojščake, in to za večno, v bojevniške igre in radosti« (Ibid.).

Germanska mitologija je mitologija bojevite in nestalne plemenske družbe, ki jo vodijo vojaški poglavarji. Zgodovinske okoliščine in razvoj, ki sta ga zaznamovali ekspanzija in vojna, so oblikovali teologijo božanskega panteona, ideologijo in ureditev družbe, ki mu sledi kot vzoru in poroku lastne eksistence. »Stare germanske družbe so v drugačnih, manj formalističnih in bolj nasilnih razmerah razširile okvire vojne na upravljanje mirnega časa, ga prepojile z bojevniškimi šegami in duhom« (Dumezil, 1987: 72).¹⁹

Ideji arijske krvne čistosti in izrazitemu militarizmu starogermanskih ideoloških in mitskih modelov lahko dodamo še pomen kolektivnosti, utemeljene na etničnem in ne religioznem principu. Eden izmed nižjih vladarskih bogov arijske Indije, ki se je ohranil tako v izročilu himn kot epopej, je bog Aryaman, čigar naloga je varovanje in preservacija družbe Arijcev. »Aryaman varuje celoto ljudi, ki se, najsi so politično združeni ali ne, priznavajo za

¹⁹ Tacitova *Germania* je polna opisov takšnih vojaških preokupacij. Primer je opis zborovanja zakonodajne skupščine imenovanega Ding. Čeprav se je tudi rimska skupščina sestajala na Marsovih poljanah, poljanah boga vojne, ti zbori niso vključevali orožja. Na germanskem Dingu pa poglavarji s svojimi tolpmi dvigujejo orožje in z njim udarjajo, ko glasujejo. Oblike vpliva in prestiža so bistveno vojaške. Gre za pravno-bojevniške shode, na katerih pravosodje hitro prehaja v bitko. Tudi nekaj stoletij kasneje, v obdobju skandinavske antike, so ti pravni zbori potekali v znamenju orožja in vojaške moči, z dvigovanjem mečev in sekir (Dumezil, 1987: 72,73).

»arijske« v nasprotju z barbari. Ne varuje pa jih toliko kot posameznike, temveč kot elemente celote« (Dumezil: 1987: 75). Ta celota je skupnost ljudi, moških in žensk 'dobre' družbe, za katero Dumezil pravi, da jo v iranski avestski tradiciji, kjer Aryaman postane Aríman, od zoroastrske reforme dalje opredeljuje verska pripadnost, do tedaj pa se definira na podlagi narodnostnega ali etničnega porekla. Aryaman je zaščitnik družbenih odnosov, zlasti sklepanja porok znotraj endogamne družbe. Koncept arya je v svojem bistvu omejen, tiče se specifične skupine ljudi, plemena. »To pa nas privede do tega, da že v ta *arya*- in potemtakem posredno v *ari*- vstavimo narodnostno vrednost« (Dumezil, 1987: 120).

Aryaman, ki v sebi uteleša bistvo Arijev, je zavetnik skupine, narodne kolektivitete, obenem pa ga epopeja opisuje kot onostranskega kralja Očetov, mrtvih prednikov (Dumezil, 1987: 75,76). Gre torej za koncept arijskosti, ki je kolektivna in genetična. Arijanizem nacistične ideologije 20. stoletja se je lahko navezal na to prazgodovinsko tradicijo, čeprav med njima ne obstaja resnična zgodovinska kontinuiteta. Mitološko-znanstvena konstrukcija nemškega arijanizma se je gradila le zadnji dve stoletji, na podlagi manipulacije in psevd-znanstvenega dokazovanja kontinuitete z opisano tradicijo, v kateri lahko prepoznamo vse bistvene nacistične ideale: čistost krvi in rase, militarizem in ekspanzionizem, etnično ali narodnostno povezanost, kolektivizem in prepoved eksogamije.

Ustvarjanje in uveljavljanje rasne znanstvene teorije je spremljal proces, v katerem je ta postala mistificirana, metafizična teorija, polna religiozne in sakralne retorike. Koncept rase je bil postuliran kot absolutna resnica in vrednota ter gibalno človeške zgodovine in napredka. Ob tej dejavnosti znanstvenikov in teoretikov, je hkrati a morda v širšem družbenem kontekstu potekal proces ponovnega oživljanja mitske in legendarne tradicije. Ta pa je zopet služila znanstvenemu dokazovanju in teorijam o poreklu posameznih družbenih ali nacionalnih enot.

5.2 JUDOVSKA PROTIRASA

Rasna teorija, ki je v devetnajstem in dvajsetem stoletju služila kot osnova arijskemu mitu, vključuje antagonizem glorificirane germanske rase in rasni antisemitizem. Ideje o judovski zaroti in tematiziranje židovske drugačnosti seveda niso pojav moderne dobe. »Nacistom ni bilo treba izumiti kateregakoli zloglasnih antisemitskih stereotipov, ki so jih uporabljali. Večino teh so lahko našli v ekleziastičnih naukih, v folklori antike ali srednjega veka, ali pa v sekularni antisemitistični literaturi, ki je bila v obtoku tekom devetnajstega

stoletja v Franciji, Nemčiji ali Rusiji» (Barkai, 1996: 92). Prav tako jim ni bilo treba ustvariti temeljnih germanskih mitov. »Prav nasprotno, najbrž je prav v 19. stoletju oživiljena nemška mitologija dala neki Nemčiji, čudovito dojemljivi zaradi nezaslišane nesreče, obliko, duha in ustanove« (Miskolczy, 1998: 34). Pri tem pa ni bilo pomembno, da so te legende prihajale iz Skandinavije in Islandije, »pomembno je bilo le to, da so bile naturalizirane, po zaslugi romantikov in Wagnerja« (Ibid.).

Nekateri elementi nacizma so po poreklu sicer del izključno nemške kulturne tradicije, takšna je na primer ideja nemškega Volka. Večina drugih pa je bila razširjena v drugih delih Evrope in zunaj nje. Tako je zlasti z antisemitizmom. Völkisch filozofija je postala splošen trend nemškega mišljenja kot rešitev vseh narodovih težav.' Po letu 1918 so jo širili s pomočjo vzgoje, izobraževanja in religije. Do leta 1933 je postala trdna osnova nemške desničarske politike (Mosse, 1967: 6). Od tedaj pa jo je v programu nacistične indoktrinacije vse bolj izpodrival antisemitizem, tako da je nacistom do leta 1941 uspelo skozi propagando in izobraževanje že popolnoma izolirati židovsko skupnost v Nemčiji (Barkai, 1996: 93).

Znotraj völkisch ideologije, ki je izrazito konservativna, idealistična in nacionalistična, je podoba Žida služila kot učinkovit antisimbol. Reprezentirala je vse moderno, dekadentno in nenemško. »Čeprav so bili številni Judje ultra-patriotski in prežeti z nemško *Bildung* (kulturna in moralna vzgoja) in *Kultur*, niso bili del tistega abstraktnega ali mističnega *Volka*, koncepta z večjo potencialno privlačnostjo od univerzalnih razsvetljenskih vrednot« (Burleigh, 2001: 95). Hitler piše: »v moje globoko in radostno zadovoljstvo sem končno prišel do zaključka, da Žid ni nikakršen Nemec. Šele zdaj sem natančno spoznal tega zapeljivca našega ljudstva« (Hitler, 1992: 57). Židje so po Hitlerju prihajali od nikoder, nemška tla niso bila njihova zemlja, ideja Volka pa inkorporira le tiste, ki so povezani z eno, nemško zemljo in katerih čistost je lahko ohranjena le z eliminacijo vsega tujega.

Ta sovražni stereotip je utelešal vse negativne karakteristike moderne industrijske družbe. Glavne žrtve te so bili stari *Mittelstand* majhnih kmetov, rokodelcev in trgovcev, ki so obujali nostalgijo po idealizirani harmoniji tradicionalnega načina življenja. Jude so identificirali kot 'novembrske zločince' 1918-ega leta, ki so se odrekli zmagi in ustanovili 'judovsko weimarsko republiko'. »Na ta način so judovsko *Volkfeind* (sovražniki naroda) uporabili kot preprosto in učinkovito nasprotje ideologiji ter propagandi *Volksgemeinschafta* ali 'nacionalne skupnosti'« (Barkai, 1996: 89). S pomočjo projiciranja krizne situacije na zunanje ali notranje sovražnike zainteresirana skupina podaja razlago, s pomočjo katere dosega želene politične učinke. »Močni mitski antisimboli omogočajo kohezijo in enotnost

občutenja v skupini, njeno združevanje proti nečemu, nekomu), če...ni omogočeno poenotenje v pozitivnem smislu, poenotenje *za nekaj*» (Matić, 1984: 129).

Za mite je splošno značilna dialektika nasprotij. Skladno s tem je tudi ideološki Arijski mit izrazito manihejski, poln apokaliptičnih vizij neizbežnega boja rasno inferiornih in superiornih, mitologij zarote, teorij o propadu sveta in civilizacije zaradi rasnega mešanja in greha zoper kri. Po Girardetu je politična domišljija devetnajstega in dvajsetega stoletja ključno zaznamovana prav z mitologijo zarote, je 'zlata doba' mita o zaroti. Obsedenost z zaroto je integralni element mitologije prehoda, katere najbolj očitni obliki sta mitologiji revolucije in vojne (Velikonja, 1994: 168, 171). In Nemčija se je tedaj znašla ravno v revolucionarnem obdobju, ki je nasledil eno vojno in napovedal drugo.

Bodisi da gre za jezuitsko, prostozidarsko ali judovsko zaroto, logika manipulacije vedno zamenja pojmovanje zgodovine kot naključnega razvoja. Takšna mentaliteta ponuja legitimizacijo 'naših' poskusov manipuliranja, ki so predstavljeni kot poskus kontra-zarote, kontra-manipulacije (Girardet, 2000: 67). Zopet gre torej za boj dveh sil, organizacij, za kateri velja, da je tista 'naša' venomer v službi Dobrega, tista 'tuja' pa v službi Zla.

Antipatija do judovstva je bila skozi zgodovino večinoma posledica političnih ali verskih razlogov.²⁰ Gre za pojav, ki ga bolje opišeta izraza antijudaizem ali antirabinizem, saj gre za upor zoper in odpor do dogmatike hebrejske religije, ne pa za rasistične sentimente zoper hebrejsko 'raso'. Tak antijudaizem so prakticirali tudi srednjeveški krščanski teologi, za njimi pa veliki racionalisti, misleci razsvetljenstva. Antisemitizem grške antike je temeljil na obtožbi judovske zavrnitve grškega poganstva, zaradi katere so bili ti izključeni iz tedanjega civiliziranega sveta, postali so sovražnik človeštva. Zgodnjekrščanski antisemitizem je pogojeval občutek verske ogroženosti tedaj še heretičnega in manjšinskega krščanstva s strani starodavnega judaizma. V srednjem veku, zaznamovanem s slabljenjem poganstva in uveljavitvijo krščanstva kot večinske duhovne sile in avtoritete, nastopi ostrejši antisemitizem z obtožbo judovskega bogomora (Fontette, 1999: 25-29).

Pod krinko religije pa vse bolj prevladujejo družbeni, ekonomski in politični, torej povsem posvetni ter utilitarni motivi antisemitizma. Praktične cilje in potrebe se je prikrivalo v imenu obrambe krščanske vere, ki je služila za pojasnjevanje in upravičevanje ozemeljskega ekspanzionizma, izkoriščanja in preganjanja. In šele tekom devetnajstega stoletja je splošen

²⁰ O takšni antipatiji pričajo Tacitovi zapisi, ki so kasneje postali primarni vir pangermanistične ideologije. Avtor pravi o Judih naslednje: »Pri njih je profano vse tisto, kar je pri nas sveto, zato je pri njih dovoljeno vse tisto, nad čimer se mi zgražamo« (Fontette, 1999: 24).

proces sekularizacije religiozne argumente antisemitizma tudi odkrito zamenjal z ekonomskimi (Barkai, 1996: 88).

Sedaj, v znanstveni dobi teološki argument, utemeljen na prekletstvu, ne more več upravičiti ponovne vzpostavitve getov; zato so 'deicidno kasto' Židov v obdobju po emancipaciji transformirali v 'inferiornu raso'. Nova antropologija razsvetljenstva je priskrbela splošen okvir za semantični in sociološki fenomen...ki ga lahko povzamemo z nekaj besedami: neodpravljiva čustva in sovražnosti krščanskega zahoda so se od tedaj izražali s pomočjo novega vokabularja (Poliakov, 1974: 194).

Antisemitizem je v nacizmu pridobil novo, rasistično komponento v obliki ideje o čistosti krvi, ki je bila mnogo bolj usodna kot poprejšnja verska argumentacija. Spreobrnitev v krščanstvo ni bila več zadosten pogoj za vključitev v družbeno življenje. Nacistični režim je praktično onemogočil spreobrnitev. Lastnosti Arijcev kot tudi njihovih nasprotnikov Judov so tu izključno genetsko določene. Judovstva tako ne določa vera, pač pa je dedno, biološko determinirano z rasno pripadnostjo. Verska oblika antisemitizma še omogoča prestop Judov v krščanstvo, pri čemer ti po javnem pravu prenehajo biti Judje. Zaostren verski antisemitizem jih sicer ne obravnava kot prave kristjane in jim zato ne podeljuje enakih pravic. »Po psevdoznanstvenem, biološkem antisemitizmu nacistov take možnosti ni bilo: kdor je Jud, bo vedno Jud.« (Geary 1995: 23).

Disperzija judovskega prebivalstva je v ekonomskem vidiku pomenila njihovo večjo mobilnost in zmožnost trgovanja ter denarne menjave. Koncentracijo trgovine in financ v judovskih rokah je nadalje pogojevala zakonska prepoved lastništva nepremičnin za Jude, zaradi česar so bili ti za svoje preživetje odvisni od materialnih dobrin, ki so jih lahko venomer v primeru preganjanja odnesli s seboj. Po drugi strani pa so ravno te gospodarske aktivnosti krščanskemu prebivalstvu prepovedovala pravila njihove vere (Fontette, 1999: 31).

Nemška ekonomska kriza je tako sprožila val antisemitizma, saj so morali številni zadolženi kmetje svojo zemljo in premoženje prepustiti sedaj emancipiranim judovskim posojilo-dajalcem. Židje so postali uzurpatorji ravno tiste opevane nemške zemlje in kot taki sovražnik ljudstva. Obsojali so jih korupcije in profitarstva, nemška ekonomija naj bi postala 'judificirana'. Takšno osovraženo podobo 'mednarodne judovske finančne oligarhije' pa je stalno uporabljala tudi nacistična propaganda (Barkai, 1996: 88, 89). Poleg tega je judovska emancipacija v začetku devetnajstega stoletja časovno sovpadla s francosko okupacijo, kar je podkrepilo antisemitistične tendence nemškega patriotizma (Poliakov, 1974: 194).

Ljudska folkloristična prepričanja o Judih kot agentih zlih sil, ki jih je ustvaril krščanski antijudaizem, so se ohranila v času racionalizma in sekularizma. Znotraj liberalnih

krogov še zlasti prav zaradi teh dveh pojavov, ki sta sproščala antipatijo do vseh oblik religiozne vztrajnosti zoper zmagoviti pohod razuma. Predsodki se niso delili glede na politični spektrum. Marksisti so v Židu videli kapitalistične izkoriščevalce, oviro na poti vizije brezrazredne družbe. Konservativci so jih imeli za modernistične demokrate, liberaliste in marksiste (Burleigh, 2001: 94).

Ljudski antisemitizem je okrepilo objektivno pogojeno sovraštvo s strani gospodarske skupnosti in oblasti. Temu pa se pridruži še znanstvena podlaga, akademski antisemitizem. Znanost je bila namreč že v devetnajstem stoletju jezik avtoritete in kamor je šla ta, je šel tudi antisemitizem. Tako so 'judovsko vprašanje' dokončno absolutizirali s pomočjo rasnih znanstvenih resnic in zakonov. Neizbežna biološka dednost moralnih karakteristik je onemogočila rešitev prek asimilacije in krsta znotraj nove bio-politične vizije skupnosti, osnovane na rasni čistosti in moči, kategorijah z močnimi religioznimi pretenzijami in tendencami (Burleigh, 2001: 96).

Poleg tega je asimilirana nemška judovska skupnost sama doprinesla k demonizaciji tistih drugih Ostjuden ali vzhodnih Judov. »Liberalni Židje so bili najprej Nemci, nato liberalci in šele nato Židje« (Burleigh, 2001: 72). Obisk sinagog je upadal, nasprotovali so ločenim židovskim šolam in zahtevali večji nadzor nad imigracijo poljskih in ruskih judov, katere so pogosto označevali kot 'črne horde' in 'sinove azijskih step'. Vendar judovsko vprašanje kot tako za nemško populacijo v začetku nacistične ere še ni bilo osrednjega pomena. »Večina Nemcev se je verjetno bolj posvečala vprašanjem razreda in religije kot pa manj kot enemu odstotku populacije« (Burleigh, 2001: 73). Delavstvo je sovražilo vse višje sloje, nižji srednji razred se je bal zatona v proletariat, multikorporacije so nasprotovale organiziranemu delavstvu. Protestantska populacija je gojila antikatolicizem, komunisti so bili načelno antireligijski.

Prisilni značaj mita, ki vsepovsod odkriva zaroto in ukinja vsakršno naključnost, ima lahko katastrofalne družbeno-politične posledice, ko mit uspešno vrši tudi svojo drugo bistveno funkcijo, ki je mobilizacija naslovnikov. Mit namreč ni le posledica krize, odraz spremembe družbenega reda, pač pa je predvsem dejavnik te spremembe. »Vloga politične imaginacije torej ni zgolj preusmerjanje in preporod mentalitete, pač pa tudi preoblikovanje družbenega reda« (Girardet, 2000: 208).

5.3 NEMŠKI *VOLK* IN *VOLKSGEMEINSCHAFT*

V začetku devetnajstega stoletja se je v Nemčiji razvila filozofija specifično nemške kulture ali Volka.²¹ Ta miselnost je bila produkt romantičnega gibanja, ki je časovno sovpadlo z obdobjem napoleonskih vojn, tuje okupacije, osvobodilnega boja in nenazadnje pomladi narodov. Jedro romanticizma, nemške idealistične filozofije in vere v Volk, je bil poudarek na emocionalnem, duhovnem in iracionalnem. Ti sentimenti so se krepili v okoliščinah naraščajoče industrializacije in modernizacije, ki ju je spremljala vse večja alienacija posameznika. Občutek osamljenosti in odtujenosti v lastni kulturi spremlja težnja, da bi zopet pripadali nečemu, po možnosti veličastnemu in pomembnemu. Biti del Volka je pomenilo alternativo brezbržnemu utilitarističnemu svetu. Volk je bil »posrednik med skrajnostjo individualizma in iskanjem kozmične identitete« (Mosse, 1964: 15).

Koncept Volka je bil osrednjega pomena za nacistično ideologijo in politiko, ki je privabila množice. Besede ne moremo prevesti z besedo ljudstvo ali narod. Ne označuje zgolj neke kolektivitete, nacionalne entitete, pač pa ima pridih mističnega.

Izraz 'nacija' se konvencionalno uporablja za opisovanje pogodbenega združevanja skupnosti ljudi, ki si delijo skupno poreklo, jezik ali druge skupne značilnosti ter interese v unificirani skupnosti. Beseda 'ljudstvo' predstavlja množstvo posameznikov, ki živijo v določeni družbi; za razliko od tega ima beseda Volk znotraj nemške tradicije globlji, mističen pomen. V nemščini ta beseda označuje avtonomen, živ organizem, iz katerega posamezni člani Volka črpajo resničen pomen in bistvo svoje eksistence...Te ideje izvirajo iz nemške romantične literature in filozofije zgodnjega devetnajstega stoletja. Bile so pogosto, čeprav ne izključno, povezane s fanatičnim nacionalizmom in tudi antisemitizmom. Völkisch in antisemitistična ideologija nista bili vedno sinonimni (Barkai, 1996: 85).

V nacizmu je antisemitistična ideologija postala integralni del te specifično nemške miselnosti, tesno pa so se povezale tudi völkisch in antisemitistične ali rasistične organizacije.

Völkisch ideologija idealizira podeželje in kmečko življenje, enotnost ljudi drugega z drugim in z naravo. Ta vez ni vez z univerzalno naravo, pač pa z naravno pokrajino posameznikove in narodove domovine. Človek ni idealiziran kot močnejši od narave, njen protipol, pač pa kot njen del, v harmoniji z naravo in njenimi mističnimi silami (Ibid.). Prek

²¹ Sam izraz *völkisch* se je v nacionalistični literaturi pojavil šele leta 1875, v dvajsetem stoletju pa je postal ključna beseda nemških nacionalističnih krogov. Izraz je germanizem besede 'nacionalističen' ali 'nacionanlen' (Watt v Hitler, 1992: 12, op.3), hkrati pa presega pomen teh besed in se izogne uporabi tujk.

enotnosti z naravo in pokrajino skupnost dokazuje svojo izvornost in pristnost.

Ko se človek poskuša upreti železni volji Narave, se mora spopasti z načeli, katerim sam dolguje svojo človeško existenco. In ta napad mora voditi v njegovo lastno pogubo. Tu seveda naletimo na ugovor sodobnega pacifista, ki je tako resnično judovski v svojem nasprotovanju kot je neumen! 'Človekova vloga je v obvladovanju narave!' Milijoni nepremišljeno ponavljajo ta judovski nesmisel in na koncu si resnično zamišljajo, da oni sami predstavljajo nekakšnega osvajalca Narave; čeprav pri tem ne gre za nič drugega kot idejo, in to tako ubogo idejo, da če bi bila resnična, si ne bi mogli zamišljati prav nikakršnega sveta (Hitler, 1992: 260).

Pomemben del te ideologije je bila tudi glorifikacija nemške zgodovine, zlasti nostalgija po srednjeveških vrlinah viteštva in plemenitosti. To je bila nekakšna mešanica krščanstva in poganske mitologije. »Ta srednjeveška in ruralna utopija je simbolizirala intrinzično enotnost ljudi in pokrajine« (Mosse, 1964: 20).

Dve glavni, venomer prepletajoči se tematiki nacistične ideologije sta ideja nemškega Volka in ideja arijske Rase. Gre torej za dve samopodobi nemške nacije, ki sta predstavljeni skozi metafizično retoriko 'Naravne volje' in 'volje Stvarnika'.

... völkisch filozofija odkriva pomen človeštva v njegovih osnovnih rasnih elementih. V državi vidi načeloma zgolj sredstvo za dosego cilja, ta cilj pa razume kot ohranitev rasne existence človeka. Torej nikakor ne verjame v enakost ras, pač pa poleg njihove različnosti prepoznava tudi njihovo višjo ali nižjo vrednost in se čuti zaradi tega vedenja obvezano promovirati zmago boljših in močnejših ter zahtevati podreitev inferiornih in šibkejših v skladu z večno voljo, ki vlada temu vesolju. Tako v principu služi temeljni aristokratski ideji Narave in verjame v veljavnost tega zakona za vse, do zadnjega posameznika. Ne vidi le različne vrednosti ras, pač pa tudi različne vrednosti posameznikov. Iz množice izvleče pomen posamezne osebnosti in ima torej za razliko od dezorganiziranega marksizma organizacijski učinek...

Človeška kultura in civilizacija tega kontinenta sta neločljivo povezani s prisotnostjo Arijsca. Če ta izumre ali propade, se bodo na ta svet ponovno spustile temačne tančice dobe brez kulture.

Spodkopavanje obstoja človeške kulture z uničevanjem njenega nosilca je v očeh völkisch filozofije najhujši zločin. Vsak, ki si drzne ogroziti najvišjo podobo Gospoda, zagreši svetoskrunstvo zoper dobrohotnega stvarnika tega čudeža in pripomore k izgonu iz raja.

In tako völkisch filozofija odgovarja najgloblji volji Narave, saj obnavlja tisto svobodno igro sil, ki mora voditi v kontinuirano skupno višjo čistokrvnost, dokler ne bo najboljši del človeštva, potem ko se bo polastil te zemlje, končno dobil prosto pot...(Hitler, 1992: 348)

Koncept Volka je povezan z idejo *Lebensraum* in principom *Blut und Boden*. *Lebensraum* ali življenjski prostor, tako kot sama ideja Volka, presega zgolj ozek pomenski okvir, ne gre le za teritorij. Gre za načrten projekt ponovne pridobitve življenjskega prostora za nemško ljudstvo, ki je ta prostor izgubilo s sramotnim pristankom na versajski mir in porazom v prvi svetovni vojni. Življenjski prostor Nemcev naj se realizira v podobi velike germanske države, tisočletnega rajha po principu krvi in tal. Vključuje naj torej le prave Nemce, pripadnike germanske ali arijske rase.²²

Ideja življenjskega prostora sledi logiki socialnega darvinizma, po katerem so vojne med superiornimi in inferiornimi skupinami naravni in nujni del zgodovine človeštva. Po Hitlerju je tako neizogiben boj med arijskim 'nadčlovekom' in judovskim 'podčlovekom' kot uničevalcem kulture. Te ideje so služile dokazovanju nujnosti vojaškega oboroževanja, politike ekspanzionizma in imperializma. Primat rasne higiene, evgenike in arijstva pa je služil kot legitimizator antisemitizma, evtanazijskega programa in nenazadnje 'končne rešitve' judovskega vprašanja (Geary 1995: 20-24). Za mentaliteto, dovzetno za logiko in ideje socialnega darvinizma, je bilo na nek način smiselno percipirati neko manjšinsko skupino kot tisto inferiorno, še zlasti ker jo je izbral sam führer (Lee, 2000: 204).²³

Le ta boj pa lahko privede do miru. »Vsakdo, ki si na primer resnično z vsem srcem želi zmage pacifistične ideje na tem svetu, se mora boriti z vsemi razpoložljivimi sredstvi za nemško osvojitve sveta; saj če bi se zgodilo obratno, bi z zadnjim Nemcem izumrl tudi zadnji pacifist...Torej, če smo resni, bi morali, pa naj nam to ugaja ali ne, vstopati v vojne, da bi dosegli pacifizem« (Hitler, 1992: 261). Neizbežna borba naj bi bila posledica genetskega gona za preživetje močnejših. Koncept, ki so ga so socialni darvinisti 19. stoletja po analogiji projicirali iz živalskega na svet človeka. Borba za preživetje v perspektivi teorije naravne selekcije postane nujni pogoj za organski napredek človeštva (Lee, 2000: 203).

²² 4. točka programa NSDAP, 24. februar 1920: Samo nacionalni tovariši so lahko državljani Države. Samo osebe z nemško krvjo so lahko nacionalni tovariši, ne glede na versko pripadnost. Noben Žid torej ne more biti nacionalni tovariš.

Zakon o državljanstvu rajha, 15. september 1935: Državljan rajha je izključno tisti subjekt, ki ima nemško ali sorodno kri in ki s svojim vedenjem dokazuje, da je tako zaželen kot sposoben zvesto služiti nemškemu ljudstvu in rajhu (Barkai, 1996: 97)

²³ Leta 1933 je v Nemškem rajhu živelo približno pol milijona Židov, to je 0.7 procenta celotne populacije (Barkai, 1996: 88).

Cilj nacistične politike je bilo preseganje obstoječih omejitev, ki jih nalaga nacionalna država, vendar ne v fašističnem smislu vzpostavitve novega (Rimskega) imperija, pač pa ljudske skupnosti (*Volksgemeinschaft*) in njenega življenjskega prostora (*Lebensraum*), ki vključuje izključno pripadnike te rasne skupnosti. Ne gre torej zgolj za ekspanzionizem, katerega cilj je imperialistična prevlada nad tujimi narodi, pač pa za eksterminacijsko *völkisch* logiko, za čistost krvi in tal znotraj novega rajha (Lee, 2000: 203). Nacistična rasna doktrina na ta način zamenja staro razredno delitev nemške družbe in s tem konflikte ter trenja med različnimi družbenimi razredi z novo enotnostjo *Volksgemeinschafta*, ki jo dosega na račun izključenih manjšin. Ta enotnost je privlačna za širok spekter populacije, ki se lahko smatra za njen sestavni del in prek nje ponovno pridobiva na družbeni koheziji, smislu ter moči. Poleg tega pa ima praktičen pomen zlasti za novo politično oblast in stranko, saj jima s tem, ko ukinja razkorak med posameznimi in konfliktnimi razrednimi interesi volilcev, zagotavlja široko podporo.

Antisemitizem je služil uresničevanju ideala politične oblasti, uveljavljanju čiste nemške rase in ne toliko čistega nemškega krščanstva (ki je v sebi združevalo katoliško-protestantski prelom tudi brez judovskega elementa). Judovsko vprašanje tu ni vprašanje vere, temveč rasne drugačnosti. Nova germanska religija pa predstavlja razrešitev prej omenjenega katoliško-protestantskega konflikta, saj se ravna po kriteriju nacionalne in rasne pripadnosti. Ta je določena po rojstvu in torej obvezujoča za vse Nemce različnih krščanskih konfesij, vkolikor so resnično in krvno gledano Nemci. Za to opredelitev se ne odločajo, temveč se vanjo rodijo in so tako že po definiciji verniki nemške religije.

Poliakov poudarja, da ravno ta ideja nemške religije lahko osvetli prevladujočo mentaliteto antisemitizma, ki ni mogla izhajati izključno iz ekonomske zavisti. Medtem ko so izrazi 'anglo-saksonska', 'angleška' ali 'francoska' religija popolnoma abstraktni, zgolj besedne zveze brez manifestacije in splošno sprejetega pomena, se je ideja o nemški religiji pojavljala in oblikovala skozi več generacij. Zlasti na podlagi nemškega rasizma in krščanstva devetnajstega stoletja izpod peres Constantina Frantza in Paula de Lagarda (Poliakov, 1974: 305).²⁴ Nacionalne mitologije lahko 'udomačijo' neko že obstoječo, uradno religijo v obliki

²⁴ Frantz je v Nemčiji videl središče evropske in krščanske federacije. Njena naloga je bila obnoviti tradicijo nemškega svetega rimskega imperija, ustvariti nov Rajh, ki bo zamenjal Bismarckov 'psevdo-Rajh'. »Nemčija nikoli ni bila 'država' in to ne bo nikoli postala, razen če bo prenehala biti Nemčija. Pogledati moramo prek meja državnštva in si predstavljati skupnost čisto drugačne vrste, ki ji je usojeno izpolnjevanje veliko večjih nalog. To je nujen predpogoj za razrešitev nemškega problema, saj je Nemčija sama po sebi in za sebe internacionalna entiteta. Nujno se moramo dvigniti iz političnega na metapolitični nivo« (Frantz v Poliakov, 1974: 306). To krščansko poklicanost pa ne morejo izpolniti, če se ne osvobodijo judovske dominacije. Judje so se namreč po Frantzu razvili na način, ki je nasproten normalnemu toku dogodkov zato, ker se je edino judaizem, potem ko je prejel posebno razodetje, utemeljil najprej na veri in nato na rasi (Poliakov, 1974: 307).

nacionalnih cerkva tam, kjer je ena cerkev ali religija prevladujoča (Velikonja, 1996: 56). V Nemčiji, razcepljeni na protestantski sever in katoliški jug, situacija ni omogočala totalne duhovne združitve in poenotenja prebivalstva na konfesionalni osnovi ene izmed teh cerkva ali religij. Nasprotno pa je nemška vera ponudila temelj za takšno identifikacijo vseh in obenem razlog za izključitev izbrane osovražene skupine.

6. PROPAGANDA

Količina hvale narašča hkrati z upadanjem kakovosti, v nasprotju z rolls-roycem je volkswagnu potrebna reklama.

(Adorno in Horkheimer, Dialektika razsvetljenstva)

6.1 PSIHOLOGIJA MNOŽIC IN *FÜHRERPRINZIP*

Delovanje in učinkovitost nacistične propagande, opozarja Adorno, ni posledica znanstvene načitanosti demagogov. Omogoča jo po eni strani podobnost med vodenimi in vodjo, saj ta izraža latentne potrebe in želje tistih, ki so dovzetni za njegovo propagando.²⁵ »Vodje so po pravilu oralni značajski tipi s prisilo nenehnega govorjenja in zavajanja drugih. Videti je, da njihova silovita moč nad vodenimi temelji na tej njihovi oralnosti: jezik sam, izprazen racionalnega pomena, deluje pri njih magično in pospešuje arhaične regresije, ki zvedejo individue na člane množice« (Adorno, 1981: 166).

Tako za Le Bona kot za Freuda je množica odločilno deindividualizirana, brezumna, zlahka vodljiva in nagnjena k nasilnim dejanjem, vendar Freud ne pristaja na Le Bonovo hipotezo o črednem ali socialnem gonu. »Preprosta primerjava moderne tvorbe množic z biološkimi fenomeni je«, po Adornu, »komajda lahko veljavna, saj so posamezniki, ki

²⁵ Novinar Konrad Heiden, ki je pred pobegom iz Nemčije leta 1933 natančno preučeval Hitlerja, je zapisal:

Hitler je z nezmotljivo gotovostjo izrazil nemo paniko množic, soočenih z nevidnim sovražnikom, tej brezimni prikazni pa je dal ime...Ni se nam potrebno vprašati, s kakšnimi mehanizmi si je podredil množice; ni si jih podredil, odražal in predstavljal jih je. Njegovi govori so dnevno sanjarjenje duše te množice; so kaotični, polni protislovij, če jih jemljemo dobesedno so pogosto nesmiselni, tako kot sanje, in vendar so nabiti z globljim pomenom...Vedno se prično z globokim pesimizmom in končajo v ekstatični odrešitvi, zmagovitem srečnem koncu; pogosto jih je mogoče razumsko ovreči, a vendar sledijo veliko močnejši logiki nezavednega, ki se je ne dotakne nobena ovržba. Hitler je podelil izraz brezbesedni paniki sodobne množice in ime brezimnemu strahu. Zaradi tega je največji množični govornik masovne dobe (Burleigh, 2001: 100-101).

sestavljajo današnje množice, vsaj *prima facie* individui, otroci individualistično-liberalne družbe» (Adorno, 1981: 149).

Zakaj torej regresija, zaton individuuma in njegovo nekritično vdajanje zunanjim kolektivnim vplivom? Freud ugotavlja, da je tisto odločilno v delovanju množice kot posebne entitete neka vez (*Bindemittel*). »Fašistični demagog«, pravi Adorno, »ki mora znova pridobiti podporo milijonov ljudi za cilje, v veliki meri nezdržljive z njihovimi lastnimi racionalnimi interesi, namreč zmore to le tako, da umetno ustvari tisto vez, ki jo išče Freud« (Adorno, 1981: 150). Ta vez izhaja po Freudu iz načela ugodja, saj prepustitev množici prinaša zadovoljitev. Pasivnost in poslušnost zlasti malomeščanske množice, katere socializacija je odločilno avtoritativna, je prepoznal tudi Hitler, ko je udeležence zborovanj opisoval kot specifično feminilne. »Narod je v veliki meri usmerjen in nagnjen k feminilnosti, zato njegovo mišljenje in delovanje bolj obvladujejo čustveni vzgibi kot trezno razmišljanje. Ta občutek pa ni zapleten, pač pa je zelo enostaven in enkraten. Tu ni veliko diferenciranja, pač pa obstaja samo pozitivno ali negativno, ljubezen ali sovraštvo, pravica ali krivica, resnica ali laž« (Hitler, 1992: 201).

V množici se ukinja posameznikova odgovornost, prihaja do regresije individuuma, kar je sam cilj propagande ali z besedami Otta Dietricha, tiskovnega predstavnika nacističnega ministrstva za informiranje: »Pravilno mišljenje je temelj pravilnega delovanja... Nationalsocialistična revolucija je revolucija mišljenja! Njena veličina je v dejstvu, da je razvrednotila individualno mišljenje, ki nas je stoletja obvladovalo, in ga zamenjala s kolektivno mislijo...« (Dietrich v Adam, 1992: 16)..

Deindividualizacija in psihološko osiromašenje posameznika sta posledici učinkovite zamenjave splošnega z osebnim. »Splošno, ki nastane in deluje kot nasilno uniformirana partikularna izbira, pridobiva v novih mitologijah različna imana: *nacionalno, družbeno, razredno, versko, svetovnonazorsko*« in v našem primeru *rasno*. »To postane v mitskem diskurzu edina veljavna in dovoljena osebna identifikacija. Ločitev in delitev med »zasebnim« in »javnim« v človeku izgine: posameznik se "pozunanji"« (Velikonja, 1996: 22). Sklicevanje na to splošno, univerzalno in mitsko resnico depolitizira konkretnost, zdajšnjost, agitator pa se prek izkušenj in ponavljanja nauči zavestno izkoriščati to svojo sposobnost in racionalno uporabljati iracionalnost lastnih besed ter sentimentov množice.

»Bistvena lastnost nacionalizma je neprestano napeljevanje ljudi k neodgovornosti, pri čemer premeščanje odgovornosti na mi-skupino in nato na tujce...postane neke vrste alibi za osebne in skupne zmore ali amoralnosti. Sataniziranje tujcev in projekcija občutka lastne manjvrednosti, zlasti pa krivde in trpljenja na nekoga drugega, postane svojevrstno

univerzalno zdravilo zoper samoodtujitev« (Matić, 1984: 303). Poleg tega gre za prenašanje odgovornosti od ljudstva na oblast ter nadalje od oblastnika na vzvišene cilje in transcendenco, v odnosu do katere je ta kot ponižni služabnik, ki zgolj izpolnjuje večni zakon narave in voljo stvarnika (Matić, 1984: 119). Funkcionalnost odrekanja lastne odgovornosti in izbire razloži Cassirer na podlagi tega, da etična avtonomija človeku ni dana, pač pa zadana kot cilj. Da bi jo posedoval, jo mora ustvariti. Naravna je zanj težnja po odvisnosti, svoboda pa mu v že tako oteženih razmerah predstavlja preveliko breme. Tako totalitarni režim, četudi ne razrešuje teh okoliščin, ponuja odrešitev od dilem, napačnih odločitev in posameznikove odgovornosti zanje (Matić, 1984: 123).

Gre za manifestacijo že obstoječih lastnosti človeške psihologije in ne za neko specifično naravo same množice, za novo kvaliteto kot je Le Bonov čredni gon ali duša rase. »Ti goni niso vzroki, marveč učinki« (Adorno, 1981: 151). Z drugimi besedami, ne gre za neka posebna nagnjenja ali deviacije, pač pa za reproduciranje specifičnega družbenega sistema v psihološki strukturi njegovih članov. Ponovno oživljanje arhaičnih, regresivnih potez izhaja iz konflikta med zelenim in doseženim. Ključnega pomena pri tem je pojem sugestije s strani agitatorja kot nekakšnega hipnotizerja množice. To, kar je sugestirano, pa se v množici razširi prek okužbe med njenimi člani.

To je možno ravno zaradi tega, ker se za to sugestijo kot krinko ali zaslonom skrivajo vezi ljubezni. Pojem ljubezni je tu abstrakten, projiciran na domovino in führerja kot mater in očeta naroda.²⁶ Sugestija je torej prepričanje, ki ne temelji na refleksiji in zaznavanju, pač pa na emocionalnih vezeh. V organiziranih množicah se ta čustvena pripadnost izraža le posredno, »s posredovanjem religiozne podobe, v čaščenju katere se člani združujejo...« (Adorno, 1981: 152). Množica, h kateri se obrača nacistični agitator, je sprva neorganizirana množica, naključna velemestna masa. Ravno zato, ker so njene vezi ohlapne, nedeterminirane, je poudarjanje discipline, koherentnosti in organizacije tu še bolj pomembno. »Del

²⁶ Predstave o domovini in narodu so subjektivno-čustveno vezane na predstave o materi in družini, pravi Reich. Goebbels je kot moto svojega nacionalsocialističnega koledarja za leto 1932 izbral naslednje besede: »Domovina je mati tvojega življenja, tega nikdar ne pozabi«, njegov časopis *Angriff* pa je ob praznovanju materinskega dne leto kasneje objavil:

Ideja materinskega dne je namenjena počastitvi tistega, kar je uteleša nemško idejo: nemške matere! Nikjer nima ženska in mati takšen pomen, kot ga ima v novi Nemčiji. Mati je varuhinja tistega družinskega življenja, iz katerega črpamo moči, ki bodo naš narod zopet popeljale naprej. Ona – nemška mati – je edina nosilka nemške narodne misli. Pojem matere je večno zvezan z nemštvom – ali nas lahko kaj tesneje poveže kot misel skupnega čaščenja matere? (Reich, 1999: 66, 67).

O Hitlerjevi zaščitniški podobi očeta naroda pa naj priča izjava neke učiteljice iz Hamburga: »Koliko ljudi se obrača k njemu v ganljivi veri! K svojemu pomočniku, rešitelju, odrešitelju iz neznosne stiske – k njemu, ki rešuje pruskega princa, učenjaka, duhovnika, kmeta, delavca, brezposelnega, rešuje jih iz strank nazaj k narodu« (Burleigh, 1992: 116).

agitatorjeve naloge je prepričati množico, da je organizirana bodisi kot vojska bodisi kot cerkev. Odtod težnja k čezmernemu organiziranju. Iz same organizacije na sebi naredijo fetiš; namesto sredstva postane smoter in ta težnja prežema vse agitatorjeve govore» (Adorno, 1981: 153, op.10).

Agitacija je osredotočena na podobo vodje. Njen ključni mehanizem je stalna personalizacija, opevanje voditelja in drugih velikih osebnosti namesto ukvarjanja z objektivnimi vprašanji. Vodja nastopa kot nekakšen vsemogočen množični oče, do katerega ta vzpostavi pasivno-mazohistično stališče in tako nujno izgubi svojo voljo. Takšno stališče se zahteva toliko bolj, kolikor je »politično vedenje, v katero jih hočejo prisiliti, nezdružljivo z racionalnimi interesi, ki jih imajo kot privatne osebe, in z interesi skupine ali razreda, ki mu dejansko pripadajo« (Adorno, 1981: 155).

Personalizaciji sledi identifikacija v smislu kolektivne projekcije subjekta samega na vodjo, ta postane povečava subjektive lastne osebnosti. Identifikacija deluje prek idealizacije. Vodja nadomesti subjektov ideal jaza, predstavlja tisto popolnost, ki je posameznik ni mogel doseči, pa jo sedaj skuša pridobiti po tej stranski poti. »Fašistični vodja skuša doseči prav to, da bi ga idealizirali, in tej idealizaciji rabi ideologija *Führerja*« (Adorno, 1981: 157).

Führer predstavlja po eni strani Očeta naroda, kontinuiteto s tradicijo, varnost in zaščito. Kot tak lahko nagovarja vse segmente družbe v stanju nacionalne krize, hkrati pa je simboliziran kot borec, vodja tolpe, ki napoveduje razkorak s konvencionalno moralno in vrednotami, poziva k akciji, zahteva poslušnost in angažiranost (Girardet, 2000: 103).

Kot ta drugi pol nagovarja zlasti mladino. Moč nacistične indoktrinacije in manko upora sta posledica tega, da v tem vrednostnem sistemu »mladina skozi politični angažma povečuje vrednote lastne mladostni dobi in jih skuša prenesti na celotno družbo« (Girardet, 2000: 107). Nacizem povečuje in narekuje akcijo, ideološko in fizično neustrašnost, skupinsko ekskluzivnost, pripadnost, požrtvovalnost in zvestobo 'klanu'. Vse to odgovarja občutku praznine in ogroženosti, ki je nastal spričo krize legitimitete ter izgube kolektivne identitete, to pa ponovno vzpostavlja nova avtoriteta in nov nacionalni mit na najširši osnovi. Poleg mladostniškega ideala nastopajo še drugi vidiki, ki odražajo težnjo po povratku v nekdanko zlato dobo. Najprej gre za vračanje k naravi, ki simbolizira vračanje v naravno prvobitno stanje civilizacije. To so obujala vsa revolucionarna obdobja od renesanse do razsvetljenstva. Javlja se vizija nedolžnosti in čistosti ter skupnosti in tovarštva (Girardet, 2000: 121). Znotraj nacistične ideologije so te ideali seveda tolmačeni s pomočjo specifičnega kategorialnega aparata, tako da gre za čistost rase in raso skupnost.

Tehnika fašističnih demagogov je avtoritarna. Množica, ki je v procesu regresije na infantilno stopnjo zavesti, v arhaično občutenje, potrebuje gospodovanje, oblast, avtoriteto. »Ker množica ne pozna dvomov o resničnem in lažnem ter se hkrati zaveda svoje velike moči, je netolerantna in verjame avtoriteti. Spoštuje moč...Od svojih junakov zahteva, da so močni, celo nasilni. Hoče biti obvladovana in zatirana ter se svojega gospodarja bati. Ker je pravzaprav povsem konservativna, čuti globok odpor do vseh novotarij in neomejeno spoštuje tradicije« (Freud, 1981: 15).

Nacistična propaganda v resnici ohranja tako psihološki kot družbeni *status quo*. Obstoječi duševni ustroj mora samo *reproducirati*, ne pa spreminjati. To počne prek prisilnega ponavljanja. 'Naravna' iracionalnost množic je potencial, sproduciran s pomočjo načrtnih racionalnih tehnik manipulacije. »Psihološke dispozicije dejansko ne povzročajo fašizma, pač pa »fašizem« pravzaprav opredeljuje psihološko področje, ki ga lahko uspešno izrabijo sile, zainteresirane zanj iz popolnoma nepsiholoških sebičnih razlogov« (Adorno, 1981: 169).

Vodja potrebuje takšno množično psihologijo. Ne more temeljiti zgolj na racionalnosti množice in tej tudi ne zaupa, saj množico podcenjuje. Poleg tega so njegovi objektivni smotri večinoma iracionalni. Ponovno oboroževanje Nemčije v prvih letih Hitlerjevega režima na primer ni bilo skladno z materialnimi interesi večine tistih, ki jih je ta režim skušal inkorporirati. Tu torej ni prostora za racionalne argumente, diskurzivno mišljenje. Množice se pridobiva za svoje cilje s pomočjo psihološke mobilizacije, iracionalnih procesov. »To nalogo olajšuje duševni ustroj vseh tistih družbenih slojev, ki trpijo zaradi nesmiselnih odrekanih in zato razvijajo okrnelo, iracionalno miselnost« (Adorno, 1981: 168).

»Fašistična »ljudska skupnost« (*Volksgemeinschaft*) docela ustreza Freudovi definiciji množice kot nekega števila posameznikov, ki so postavili isti objekt na mesto ideala jaza in se torej v svojem jazu med seboj identificirajo« (Adorno, 1981: 157). Solidarnost znotraj tega kolektiva sicer ni zavestna in resnična, a celo kot navidezno poistoveten kolektiv vodi podeljujejo njegovo moč.

Agitatorjevo retoriko zaznamuje odsotnost vsakršnega pozitivnega, dejanskega programa. Dovolj je, da je vodja samozavesten in gospodovalen. Poleg te idealizirane očetovske podobe pa mora vsebovati še eno, navidez nasprotujočo razsežnost. »Če se mora namreč vodja po eni strani prikazati kot nadčlovek, mora na drugi strani narediti čudež, da je hkrati videti tudi kot povprečen človek, tako kot je Hitler poziral kot sestavljenka King-Konga in predmestnega brivca« (Adorno, 1981: 158). Tisti del človekovega narcisizma namreč, ki ni investiran v podobo vodje, pač pa ostaja vezan na posameznikovo lastno podobo, zahteva

podobnost vodje z vodenim, z njegovim jazom. Podoba voditelja je ambivalentna podoba 'velikega malega moža' (great little man), ki »zadovoljuje dvojno željo vodenih, da bi se podredili avtoriteti in da bi hkrati sami bili avtoriteta« (Adorno, 1981: 159).

Mi-skupina se skozi ljubezen do istega idealiziranega objekta vzajemno identificira. Ker pa je ta bratski odnos vedno ambivalenten, obremenjen z neko medsebojno zavistjo, se ta negativni aspekt poveže s sovraštvom do tuje skupine, se nanjo projicira (Adorno, 1981: 165). Tega antagonizma ne odpravljajo liberalizem, napredek ali sekularizacija, saj na mesto religioznih množičnih tvorb in pripadnosti vstopajo nove. Ločevanje med 'verniki' in 'neverniki' je v nacizmu postvarelo, ni več podvrženo idejnim, duhovnim kriterijem. »Ker za izbranost ali zavrženost ne priznavajo nikakršnega duhovnega merila, ga nadomeščajo s psevdo naturnim kriterijem, kakršen je rasa, ki je videti neizbežen in ga je moč uporabljati še bolj neizprosno kot v srednjem veku pojem herezije« (Adorno, 1981: 162). Ta postopek deluje kot negativno integrirajoča moč.

Funkcija te integracije je v tem, da ustvarja množico, in sicer tako, ki je dovzetna za manipulacijo. Agitatorji v namen ustvarjanja iluzorne kohezivne skupnosti, bratstva, poudarjajo socialno pravičnost in enakost. To pa počno tam, kjer si v resnici ne želijo sprememb družbene strukture. V tej socialni pravičnosti se noben član skupnosti ne sme okoriščati, vdajati individualnim užitkom in željam. »Represivni egalitarizem namesto udejanjanja resnične enakosti z odpravo zatiranja je ena izmed bistvenih sestavin fašistične miselnosti...« (Adorno, 1981: 164). V egalitarizmu odrekanja in samožrtvovanja se obsoja intelektualca, uživača in snoba. »Noben naj se posebej ne izkaže, vsi naj bodo enaki in naj imajo enako. Socialna pravičnost hoče pomeniti, da se sami marsičemu odrečemo zato, da se morajo temu odreči tudi drugi, ali – kar je isto – da tega ne morejo zahtevati« (Freud, 1981: 53). Množice pa so zmožne velikega odrekanja in nesebične predanosti idealu. Osebna korist kot gonilo izoliranega posameznika pri njih le redko prevlada, vendar hkrati z odrekanjem lastnih koristi nastopi tudi ukinjanje osebne vesti in odgovornosti, tako da se v množici lahko svobodno prebujajo in manifestirajo vsi kruti, brutalni in destruktivni instinkti, ki bi jih sicer zadrževale individualne zavore (Freud, 1981: 15).

6.2 PROPAGANDNE TAKTIKE

Kot že povedano ima mit v grobem tri funkcije – razlagalno, prepričevalno in mobilizacijsko. Znotraj državno sponzorirane mitologije, kot obravnavam nacistično

ideologijo, te funkcije opravljajo za to usposobljeni sektorji. Primarna naloga ideologov in teoretikov je v tem, da razlagajo; propagandni prijemi so namenjeni temu, da prepričajo; aparat totalnega nadzora, prisile, novačenja in terorja pa praktično ne dopušča nasprotovanja ali indiferentnosti, narekuje pritrjevanje, angažiranost in akcijo. Pomen propagande je poudarjal tudi Hitler. Na nürnberškem kongresu leta 1936 je tako izjavil: »Propaganda nas je privedla na oblast, omogočila nam je, da ostanemo na oblasti in dala nam bo sredstva, s katerimi si bomo pokorili svet« (Matić, 1984: 162). Še zlasti pa se je zavedal njene prepričevalne vloge. »Cilj propagande je prepričati in s tem mislim prepričati množice. Toda množice so počasne in vedno potrebujejo določen čas, preden so pripravljene vsaj opaziti neko stvar. In šele ko bodo najpreprostejše ideje tisočkrat ponovljene, si jih bodo množice zapomnile« (Hitler, 1992: 169).

Poraz v vojni in nezmožnost demokratične oblasti, da bi poenotila družbo in rešila državo iz ekonomsko-politične krize, sta povzročila razočaranje nad liberalizmom in demokracijo. Vojna in revolucija sta porodili novo generacijo demagoških mesij in množično sentimentalnost, polno jeze, strahu in samopomilovanja. Ti sentimentali so zamenjali zmerno politiko pragmatizma in razuma ter idejo, da o usodi naroda soodloča skupnost suverenih posameznikov. »Strogo gledano je bila ta oblika politike zelo moderna v svojem učinkovitem poudarjanju izgledov in etnične sentimentalnosti – pravzaprav 'postmoderna' v tem, da so se evropski demagogi zavedali manipulativnih tehnik, potrebnih za generiranje množičnega zaupanja, poznali so vplivnost množic, zastav, pesmi, simbolov in barv. Ti možje so bili umetniki-politiki« (Burleigh, 2001: 9).

V nacizmu je prišlo do ekstremistične zlorabe deformiranega političnega jezika. »Tem in podobnim regresivnim političnim silam in mehanizmom, usmerjenimi proti človeku in demokraciji, je nujno potreben politični žargon kot sredstvo mistifikacije tistih metod, ciljev in odnosov, katerih razkritje bi bilo moralno nesprejemljivo za veliko večino ljudi« (Matić, 1984: 161). Mitsko je v žargonu prisotno zlasti v težnji navideznega pomirjanja obstoječih protislovnosti in v pritisku na ljudi, ki se morajo odreči lastnemu izkustvu sveta, lastnemu mišljenju in delovanju. »Agresivni pritiski na politično zavest množic so dobili svoj najmočnejši izraz v verbalnem terorju avtoritarnih fašističnih liderjev, katerih govori še danes predstavljajo šolski primer političnega žargona in simbolizma, namenjenega izkoreninjenim množicam kot sredstvo podpihovanja nerealnih socialnih upov in iluzij« (Ibid.).

Projekt Volksgemeinschafta in Lebensrauma je nudil alternativo socialistični rešitvi družbene krize v obliki brezrazredne družbe. Nacionalistična čustva so naletela na odločno plodnejša tla kot socializem. Nemčijo je namreč zaznamovala potreba po nacionalni identiteti,

ki je bila očitna že vse od nemške združitve v Drugem Rajhu. »Ker 'nemško ljudstvo' pred letom 1871 ni poznalo politične definicije ali enotnosti, njegova povezava z novim imperijem (ki je izključil velike dele tega prebivalstva) pa je bila nejasna, simbolična ali ideološka, je morala identifikacija potekati bolj kompleksno...« (Hobsbawm, 1998: 278). Ker razen pojmov državne avtoritete, vojske in dinastije Hohenzollern ni bilo veliko skupnih točk nemške preteklosti, ki bi združevale ravno prebivalstvo znotraj nove tvorbe, se je bilo potrebno sklicevati na vrsto drugih referenc, od mitologije in folklora do ustvarjanja in izpostavljanja 'nacionalnih sovražnikov'.

Socialistično gibanje, ki se kaže kot antinacionalno ali internacionalno, ni moglo zadovoljiti te specifične potrebe. Izbira socialdemokratov in Židov za notranje nacionalne sovražnike s strani desnice je imela več prednosti. Demagoško nasprotovanje kapitalističnemu liberalizmu in socialističnim tendencam proletariata je mobiliziralo podporo širokih množic nižjega srednjega razreda, obrtnikov in kmetov, ki so se čutili ogroženi s strani obeh (Hobsbawm, 1998: 279). Srednji razred je zlasti v času nacizma odigral ključno vlogo. Zanj je subjektivna skupinska identifikacija še zlasti težavna, saj je preveč fragmentiran in ne dovolj majhen, da bi se lahko poenotil prek skupne usode in potencialne solidarnosti, kot to lahko stori delavski razred ali etnična manjšina (Hobsbawm, 1998: 301). Poleg tega je mentaliteta srednjega razreda, ki se čuti ogrožen s strani nižjega, saj vanj vedno lahko zdrsne, hkrati pa nezadovoljen spričo višjega, saj je pot navzgor nasprotno veliko bolj težavna, izjemno dovzetna za mitologizacijo.²⁷

Mit svojo mobilizacijsko moč najprej doseže ravno znotraj družbenih skupin, ki so ali se percipirajo kot ogrožene, zatirane s strani obstoječe ureditve. Girardet pravi, da se miti »pričnejo razplamtevat v trenutku, ko se v kolektivni zavesti pojavi odpor do poistovetenja z obstoječim. Ustaljeni red se nenadoma zdi tuj, sumljiv ali sovražen« (Girardet, 2000: 206). Posameznik ali skupina postaneta alienirana znotraj sveta, ki sta mu poprej pripadala in to doživljata na osebni, subjektivni ravni. Kriza, ki je sprva objektivno realna se prenese na personalni nivo, postane psihična travma. Nastopi kriza legitimnosti, saj legitimnost neke ureditve izhaja iz spontanega priznavanja te ureditve in njenih načel kot naravne danosti (Girardet, 2000: 100-102). Vsaka kriza legitimnosti pa povzroča individualne in kolektivne

²⁷ Strahove in stiske srednjega razreda so poudarjali tudi nemški nacionalisti v volilni kampanji za izbor predsednika rajha leta 1932: »Srednji razred se v tem sistemu ne more nadejati ničesar drugega kot brezobzirnega uničenja. Za to torej gre: ali bodo vsi propadli v veliko sivino in pusto množico proletariata, kjer imajo vsi enako, to je nič, ali bo moč in marljivost spet omogočila posamezniku skozi mukotrpno življenjsko delo ustvariti neko premoženje. Srednji sloj ali proleter! Za to gre!« (Reich, 1999: 57). Nacisti pa niso bili tako nespretni, da bi kot stara nacionalistična elita v svoji propagandi poudarjali tak usoden prepad med delavstvom in srednjim razredom. Potrebovali in dobili so podporo obeh.

travme, saj politična oblast za posameznika nikoli ni zgolj abstraktna entiteta, vanjo je vsaj minimalno angažiran. Posameznik in kolektiviteta iščeta nov sistem, novo avtoriteto, ki bo prevzela breme odgovornosti. V primeru nacizma je to ideja ljudske skupnosti nasproti liberalni, demokratični državi, weimarski republiki, v kateri so razredne razlike ločevale nemško Volksgemeinschaft. Nacizem je napovedoval novo obliko družbene kohezije, znotraj katere naj bi rasna enotnost skupnosti prevladala nad fragmentirano razredno družbo, konkurenčnimi tradicijami in regionalno ločenostjo. »Na mestu zagrenjenih Nemcev iz rivalskih ekonomskih skupin bi zrastle zdravi, močni in produktivni Ariji« (Lee, 2000: 203).

Prične se mitska konstrukcija nove družbene realnosti, v kateri se lahko skupina zopet afirmira, se z njo identificira in kot taka postane, obenem pa poteka tudi ponovna rehabilitacija alieniranega posameznika in njegova vključitev v družbeno skupnost. Mit presega brezno med kolektivnim in individualnim.

V negativnem smislu se lahko neka družbena skupnost poenoti prek segregacije od sebi inferiornih s pomočjo življenjskega stila in vrednot, ki jo opredeljujejo kot specifično drugačno. V pozitivnem smislu pa morda lažje producira občutek pripadnosti prek eksternih simbolov, med katerimi so zlasti simboli nacionalizma najprikladnejši. Hobsbawm predlaga tezo, da se je novi ali nastajajoči srednji razred najlažje kolektivno prepoznal kot kvintesenčno *patriotski* razred. Od osemdesetih let 19. stoletja dalje so v Nemčiji desničarske nacionalistične organizacije tvorili zlasti pripadniki tega razreda. Nacionalistična čustva so se razširila tudi med študentsko populacijo srednjega razreda, ne pa med elito (Hobsbawm, 1998: 302).

Nacionalni simboli tako postanejo pomembno sredstvo združevanja in nadomestek družbene kohezije. Pri tem se njihova moč resnično poveča tedaj, ko postanejo sakralizirani. Srednji razred je kot tista velika posredniška množica, ki je najbolj očitno pogrešala ostale oblike kohezije, omogočil ta novi model (Hobsbawm, 1998: 303). Kot množica, ki mora spregledati pojem razreda in razrednih delitev, saj v tem pojmu zase kot nov in mlad razred ne najde kontinuitete, zgodovinske legitimitete in večnega smisla, ne more se primerjati ali utemeljevati z neko preteklo izkušnjo. V novih družbenih okoliščinah se razvija nova oblika simbolnega diskurza in komunikacije. Po letu 1914 je to vidno v izgradnji javnih prostorov za množične ceremonije in proslave, v porastu množičnih gibanj, v paradah in obredih. Javnost postane akter v dobi množic (Hobsbawm, 1998: 305).

V totalitarnem režimu ni prostora za politiko delitve oblasti in družbenega pluralizma. Cilj je oblikovanje celotnega življenja skupnosti, vse do mišljenja posameznega člana. V ta namen se uporabljajo vsa sredstva, ki omogočajo manipulacijo in monopolizacijo vseh

življenjskih sfer. Vse postane medij nadzora in propagande. Ulica postane množični medij v sistemu, ki ga zaznamuje teatralizacija javnega življenja. Pravni sistem postane orodje prisile in terorja tam, kjer je ukinjen državno-pravni red države.

Trideseta leta v Nemčiji zaznamuje intenziviranje in dinamizacija politične oblasti, ki preneha biti del ravnotežnostne strukture konkurenčnih družbenih sil in področij. Prihaja do totalne politizacije družbe. Oblast postane »sila, ki je povsod navzoča in nastopa zavezujoče, ki doni iz zvočnikov, govori s slik in simbolov, grozi v korakanjih in govornih zborih...« (Maier, 1998: 39). Takšna politika ne omogoča nasprotovanja, a tudi tiho pristajanje ali indiferentnost ji nista dovolj. Po Webbru sicer vsaka oblast za svojo legitimnost potrebuje vsaj minimalno angažiranost posameznika, ta pa tu ni več dovolj. (Girardet, 2000: 102).²⁸

Agitator ali demagog se zaveda mehanizmov s katerimi lahko to tudi doseže. Hitler je v svojih govorih po eni strani nagovarjal nemško populacijo kot celoto prek opevanja pretekle nemške zgodovine in veličine bodisi prek rehabilitacije resničnih dogodkov, osebnosti in krajev, še pogosteje pa z uporabo mitskih in legendarnih časov, z naturalizacijo nordijskih junakov. Zgolj apeliranje na nacionalistične sentimente in narcisizem pa ne more biti dovolj v času realnih ekonomskih stisk in politične krize. Še zlasti če gre za neprecedenčno, marginalno stranko ekstremističnih nazorov.

Ekspanzionistični jezik in mitske projekcije krivde na druge imajo za cilj psihološko kondicioniranje množice za podporo režimu. »Hitler v svojih govorih po eni strani evocira stare germanske mite rasne superiornosti in moči, po drugi strani pa uporablja tiste oblike žargona, ki odgovarjajo raznovrstnim sentimentom publike, ki ima različna mnenja in pričakovanja« (Matić, 1984: 162). Taktično je novačil podporo z uporabo žargona in tematik, ki so odgovarjale najrazličnejšim segmentom publike. Simultano je nagovarjal nacionalistična, tradicionalistična čustva kmetov, socialne pretenzije, upe in strahove malomeščanstva, želje kapitalistov in aristokracije.

Medtem ko je bila mitologija nacionalizma in revanšizma namenjena višjim slojem in reakcionarnim intelektualcem ter aristokraciji, kot tudi kmetom, je radikalna »social-mitologija« služila združevanju določenih slojev ogroženega delavstva, simboli reda in »nove ureditve« pa so močno učinkovali na imaginacijo srednjega razreda, ki je v teh simbolih iskala oporišča za svojo novo socialno alociranost (Matić, 1984: 135).

²⁸ Anonimni poročevalec je aprila 1937 v svojem poročilu za nemško socialdemokratsko stranko v izgnanstvu v Pragi primerjal nacizem z državno kontra-cerkvijo, ki ima svojo lastno netolerantno dogmo, pridigarje, sveto obredje in liturgijo, ki nudi celovito razlago preteklih, sedanjih in prihodnjih dogodkov. »Zahteva neomajno predanost svojih naslovnikov. Pristajanje tu ne zadostuje; takšni režimi zahtevajo konstantno afirmacijo in entuziazem...« (Burleigh, 2001: 5).

Vsem je obljubljal izpolnitev njihovih specifičnih želja in pričakovanj; nižjo stopnjo brezposelnosti delavcev, donosnejše projekte velikih industrijskih koncernov²⁹, izobraževanje v agrikulturi, večje subvencije za kmeta kot 'nosilca germanstva' (organizirali so množične žetvene festivale in obujali tradicionalne kmečke noše), povrnitev tradicionalnih meščanskih vrednot, kulture in blagostanja.³⁰ Poleg teh čisto praktičnih dobrin pa je vsakemu segmentu nacistična propaganda nudila tudi korespondenčno mitsko podlago, ki je morda učinkovala še močnejše. Stanje ekonomske in socialne anarhije je namreč spodbudilo potrebo po imaginarni verovanjski osnovi med najrazličnejšimi družbenimi skupinami (Matić, 1984: 136).

Po Reichu je bila nacistična propaganda enoznačna in koherentna le v tem oziru afektivnega, mističnega nagovarjanja množice. Tako je tudi proletarizirana množica, ki sicer manifestira revolucionarne težnje, sprejela najreakcionarnejšo politiko. Te množice so bile avtoritarne in v tem obdobju večinoma brezposelne, politično neizkušene, apolitične ali politično nejasne (Reich, 1998: 97). Najmočnejše pa je bil znotraj same stranke reprezentiran srednji sloj. Več kot polovica članov je prihajala iz vrst državnih uslužbencev in samostojnih podjetnikov, prav tako tudi večina strankarskih vodij (Hitler, Bormann, Feder, Frick, Himmler, Röhm, Rosenberg in Otto Strasser). Nacistična propaganda je poudarjala idejo statusa, nagovarjala je 'malega človeka', njegove želje in težave (Renton, 1999: 35).

Hitler je sam pogosto poudarjal, da se mora tudi propaganda kot sama ideologija naslanjati na že ustaljene in preverjene vzorce. Zavedal se je psihološkega pomena simbolike in ritualnosti v politiki. »Kakšen pomen je treba pripisati takšnemu simbolu s psihološkega vidika sem lahko spoznal in celo emocionalno razumel že v mladosti«, piše Hitler v svojem delu *Mein Kampf*, »tedaj, po vojni, sem doživel množične demonstracije marksistov... Morje rdečih zastav, rdečih rut in rdečega cvetja je dalo tem demonstracijam... nek aspekt, ki je bil gigantski iz čisto zunanje perspektive. Sam sem lahko občutil in razumel s kakšno lahkoto človek iz ljudstva podleže sugestivni magiji tako veličastnega spektakla« (Hitler, 1992: 448).

Svojim marksističnim nasprotnikom so se imeli nacisti zahvaliti ne le za simbole in rituale, pač pa tudi za ideološko indoktrinacijo v smislu dramatizacije in sentimentalizacije preprostih vrlin delavstva. »Nacizem je uzurpiral socialistične idiome in sentimente, aspekte kreda, ki jih je lahko uporabil, ne da bi bil v kakršnemkoli smislu socialističen. Spososdili so

²⁹ Nacizem je bil zagotovo privlačen za ta krog monopolističnih kapitalistov, saj jih je spričo socialistične in komunistične obsodbe zopet rehabilitiral. To je naredil tako, da je na njihovo mesto postavil osovraženo podobo 'internacionalne judovske finančne oligarhije'. Parazitski judovski kapital je bil protipol kreativnemu arijskemu kapitalu. S takšno selektivno podporo kapitalizmu so lahko po eni strani novačili podporo samih kapitalistov, hkrati pa so se kazali kot socialno senzibilna stranka z antikapitalističnimi nazori (Barkai, 2001: 88, 89).

³⁰ Hitler je celo izjavil: »Ko bomo mi prišli na oblast, bo vsaka Nemka dobila moža« (Matić, 1984: 162).

si čaščenje dela in delavcev, težnjo po demokratizaciji elitne kulture in ekskluzivnih oblik rekreacije ter moralno upravičevanje ciljev prek stalnega poudarjanja družbene pravičnosti« (Burleigh, 2001: 243).

Poleg marksističnih propagandnih tehnik je Hitler posnemal zlasti angleško propagando iz prve svetovne vojne. Ta je Nemce predstavljala kot edine krivce za izbruh vojne, na ta način je bila jasna in koherentna, predvsem pa je odgovarjala emocionalnemu ustroju ljudi. »Ljudje so v veliki večini tako feminilni po svoji naravi in drži, da trezna razumskost veliko manj determinira njihove misli in dejanja kot pa čustva ter občutja. In ti sentimentali niso komplicirani, pač pa zelo preprosti in nesestavljeni« (Hitler, 1992: 167-168).

Nadalje je črpal iz zapuščine Bismarckove Prusije in obdobja II. Rajha. Kombinacija črno-rdeče-zlate zastave nacionalnega gibanja pomladi narodov in liberalizma ter pruske črno-bele zastave je bila Bismarckova inovacija. Povezujoča točka Drugega in Tretjega Rajha je bila tudi sovražnost do Francije (Hobsbawm, 1998: 273-275). V prvem se je slavilo zmago v nemško-francoski vojni, kapitulacijo v Sedanu. Med avgustom 1895 in marcem 1896 so tako kar desetkrat proslavljali 25. obletnico tega dogodka. V nacizmu pa je imela Francija vlogo sovražnika spričo versajske pogodbe in nemškega poraza v prvi svetovni vojni. Simbolika hrasta je prav tako vzpostavljala kontinuiteto. Predhodni cesarski hrast (*Kaisersreiche*), ki je krasil zastave na šolskih proslavah ob praznovanju francoskega poraza (otroci so ob teh proslavah prepevali pesem z naslovom *Wacht am Rhein* z očitnim antifrancoskim pridihom), »se je povezoval s tevtonsko-nemško folkloro, nacionalizmom in vojaškimi uspehi – kar se ponavlja tudi v primeru hrastovih listov, ki so dekorirali najvišje vojaške range pod Hitlerjem« (Hobsbawm, 1998: 277).

Idejo Tisočletnega rajha najdemo že v *Knjigi stotih poglavij* anonimnega avtorja, ki je nastala nekje med leti 1490 in 1510, ponovno pa so jo oživili koncem devetnajstega stoletja. Izraz Tretji rajh je skoval konservativni revolucionar Arthur Moeller van den Bruck. To naj bi bila korporativna, konservativna država brez pisane ustave, utemeljena na velikih političnih entitetah in gospodarskih korporacijah. Moeller pa ni doživel realizacije svoje utopične države, saj je leta 1925 napravil samomor (Adam, 1992: 308; David, 1999: 66).

Svastiko so uporabljale völkisch sekte in ekstremistične nacionalistične organizacije v Nemčiji in Avstriji že od devetdesetih let 19. stoletja zaradi njenih 'arijskih' korenin v starodavni Indiji. Nacistični stranki jo je leta 1919 predstavil zobozdravnik Friedrich Krohn, ki je leta 1921 izstopil iz nacistične stranke v protestu zoper Hitlerjevo dominacijo (Watt v Hitler, 1992: 451, op.1). Ta simbol so poznala različna ljudstva in kulture. Prvič so ga odkrili v Alhambri pri Granadi, našli so ga na ostankih sinagoge v vzhodnem Jordanu na

Genazaretskem jezeru. Simbol datira v prazgodovino in se ohrani tudi tekom srednjega veka v krščanstvu. Nosi različne pomene, a večinoma reprezentira zemljo in plodnost (Reich, 1998: 99, 100). Znotraj nacistične zastave pa pridobi popolnoma nov pomen kot simbol boja namesto blagostanja. »Kot nacionalsocialisti vidimo v svoji zastavi svoj načrt«, piše Hitler, »V rdeči vidimo socialno zamisel gibanja, v beli nacionalno idejo, v svastiki misijo boja za zmago arijskega človeka in hkrati zmago ustvarjalnega dela, ki je kot tako vedno bilo in vedno bo antisemitsko« (Hitler, 1992: 452). Idejo boja še bolj očitno predstavlja insignia oddelkov SS, sestavljena iz podvojenega runskega simbola *Sieg*, ki pomeni sonce, zavojevalsko silo in zmago.

Gre torej za manipulacijo starih snovi in konstrukcijo novih simbolov ter vsebin, ki se predstavljajo kot že uveljavljene in starodavne. Kot pravi Hobsbawm, pa novost ni nič manj nova zgolj zato, ker si z lahkoto nadene videz starodavnosti. Za legitimizacijo nove politične ureditve, ki zahteva novo obliko lojalnosti, je potrebno razviti nove simbole, rehabilitirati primerne ceremonije in praznike (Hobsbawm, 1998: 263, 264).³¹ Potrebno je ustvariti nove junake in antijunake. Politična mobilizacija mas poteka tako prek podpihovanja nacionalnih čustev in ksenofobije, novi simboli postanejo ritualizirani ter institucionalizirani, s tem pa tudi obvezujoči.³² Izrekanje magičnih besed so spremljali in dopolnjevali novi rituali.

*Vsako politično dejanje ima svoj ritual. Glede na to, da v totalitarni državi ni zasebne sfere, neodvisne od političnega življenja, je celotno človekovo življenje preplavljeno z visoko plimo novih ritualov. Ti so prav tako redni, strogi in neizprosni kot tisti, ki jih srečamo v primitivnih družbah. Vsak razred, vsak spol in vsako starostno obdobje ima svoj obred... Tako kot v primitivnih družbah pomeni zanemarjanje obredov bedo in smrt. Niti otrokom tega ne spregledajo kot malomarnost, ampak postane zločin proti veličini voditelja in totalitarne države (Cassirer, 1995: 17).*³³

Totalitarna država zaobjame celotno populacijo v svoj program in načrt. Vladajoča elita

³¹ Te že uveljavljene tradicije in simboli, zlasti globoko zakoreninjena krščanska tradicija, so predstavljali nacizmu konkurenco na duhovnem področju. Nacistična propaganda je zlasti njihove rituale inkorporirala v nekakšno hibridno mešanico germanske poganske in hkrati krščanske ceremonije.

³² Tak simbol je na primer pozdrav 'Heil', ki simbolizira patriotsko vdanost, dolžnost in podporo. V resnici pa gre za absolutno obvezujočo na novo ustvarjeno prakso. Ta nosi določen religiozni pomen. Romano Guardini je v svojem delu *Der Heilbringer* (1946) pisal o ideji odrešitve znotraj nacistične ideologije. Pozdrav »Heil Hitler!« je po njem mogoče razlagati bodisi tako, da se želi blagor Hitlerju, ali pa naj Hitler prinese blagor tistemu, ki ga pozdravljamo (Maier, 1998: 43).

³³ Posledice enega takih 'zločinov' je opisal ameriški časnik *Times*. V kraju Neu-Ruppin blizu Berlina so namreč turisti lahko opazovali, kako so jurišniki vodili po mestnih ulicah neko deklico, ki ni vstala, ko so igrali Horst-Wessel-Lied. Na prsih in hrbtu je nosila plakate z napisom: »Jaz, brezsrčna kreatura, sem si drznila sedeti, ko so peli Horst-Wessel-Lied in s tem zaničevala žrtve nacionalne revolucije«. Dogodek so predhodno najavili v lokalnem časopisju (Reich, 1998: 86, op. 14).

takšne države s pomočjo propagandnega aparata, medijev in umetnosti monopolizira simbolno komunikacijo. Posreduje in zahteva poslušnost mitom, ki jih je selektivno izbrala in legitimizirajo njeno oblast. Za popolno učinkovitost si mora pridobiti totalen nadzor nad socializacijo vseh državljanov (Armstrong, 1991: 44).³⁴ Bistveni pomen ima torej simbolni diskurz, ki temelji na že ustaljenih predsodkih in prepričanjih, resnične okoliščine pa bodisi prikriva ali potvarja. To so javno razglašali tako teoretski predhodniki nacizma kot njegovi propagandisti in predstavniki. Arndt je v enem svojih pamfletov zapisal, da je naloga šolanega človeka mobilizacija množic in ne širjenje objektivnega znanja, saj obstaja zgolj ena, nacionalna resnica. »Potrebno je prenašati le *eno* resnico, le *eno* stanje duha, *en* karakter« (Arndt v David, 1999: 51).

Mehanizem ustvarjanja emocionalnega naboja in pridobivanja množične podpore je pogosto širjenje dezinformacij. Po eni strani takšnih, ki povečujejo lastne virtualne dosežke, po drugi strani pa tistih, ki stereotipizirajo narodove sovražnike, vse tiste, ki so *gemeinschaftsfremd*. Demonizacija judovskega prebivalstva v Streicherjevem časopisu *Der Stürmer* je potekala prek opisov ritualnih umorov krščanskih otrok s strani Židov. Te so krivili za vse tragedije, od ekonomske krize 1935-36 do francoske in britanske opozicije nemški politiki do Poljske leta 1939. Protiudarec tem namišljenim judovskim mahinacijam so bili 'spontani' pogromi, napadi na judovsko prebivalstvo, lastnino in zgradbe kot na primer Kristallnacht novembra 1938. Ta agresija je bila skrbno načrtovana v Goebbelsovem propagandnem ministrstvu in nato razglašena za spontan odziv nemškega prebivalstva (Lee, 2000: 205).

Voditelj kot novi mesija, prerok, uteleša propagando in ideologijo. »Vsi ti slavni govorniki imajo v sebi nekaj nadsvetnega, svetega, delujejo predvsem z Besedo: z besedami

³⁴ Hitler je v enem svojih govorov takole pojasnil socializacijo nemške mladine:

...ti dečki se pridružijo naši organizaciji pri desetih letih starosti in tedaj prvič zadihajo svež zrak, potem, po štirih letih napredujejo iz Jungvolka v Hitlerjevo mladino, tam pa jih obdržimo za naslednja štiri leta. In tedaj smo jih še manj pripravljeni izročiti tistim, ki ustvarjajo razredne in statusne razlike, raje jih takoj popeljemo v SA ali v SS, v NSKK [Nacistični motorizirani korpus] in tako dalje. In če tam po osemnajstih mesecih ali dveh letih še vedno ne postanejo pravi nacionalsocialisti, potem gredo v Delavsko službo in jih tam poskusijo izboljšati v šestih ali sedmih mesecih, vse to pa poteka v znamenju enega samega simbola, nemške lopate. In če po šestih ali sedmih mesecih še vedno najdemo ostanke razredne zavesti ali statusnega ponosa, potem jih bo za naslednji dve leti Wehrmacht prevzel v nadaljnjo obdelavo. In tedaj, ko se po dveh ali štirih letih vrnejo, jih takoj spet pošljemo v SA, SS etc., da preprečimo to, da bi ponovno zapadli v stare navade. In do konca svojih življenj ne bodo nikoli več svobodni. To je sporazum z nesvobodo, ki so ga bili mnogi mladi Nemci še kako pripravljeni skleniti, saj so na ta način našli smisel in cilj, ki jim je manjkal (Hitler v Burleigh, 2001: 215).

skušajo spreobrniti potek zgodovine« (Girardet, 2000: 89).³⁵ Voditelj v dobi nacionalizma ni več kralj, skozi katerega govori božja beseda, pač pa skozenj govori volja naroda. Še več, on je utelešenje te volje in naroda samega, ki v njem prepozna svojo podobo. Poistovetiti se z njim pomeni odpovedati se svoji identiteti, a hkrati najti svojo celostno kolektivno identiteto, stopiti se z dušo in telesom z materinsko skupnostjo. Kot je rekel Heidegger: »Führer je sam po sebi in edino on, zdaj in v prihodnje nemška stvarnost in njen zakon« (Girardet, 2000: 90).

Hitler se je moči besede dobro zavedal. Poudarjal je moč ponavljanja in preprostosti sporočil. »Tudi najodličnejša propagandna tehnika ne bo požela uspeha, če ne bo stalno in z neomajno pozornostjo upoštevala enega temeljnega principa. Omejiti se mora na nekaj točk in te ponavljati znova in znova« (Hitler, 1992: 168). Bistveno je vplivati na čustva in ne na intelekt, uporaba pogojnika je v političnem govoru prepovedana. »Samo indikativ in imperativ odražata *psihozo moči* med prijatelji in *psihozo strahu* med sovražniki...nikoli zahteva ali upanje; vedno obljuba in afirmacija« (Hitler v Matić, 1984: 163).

Vsebina časopisov je postajala proti koncu tridesetih let vse bolj polna razburljivih dogodkov, politika je bila reducirana na množični teatralični spektakel, zvezda tega pa je bila venomer ista. To je bila politika čustev in sentimentalnosti. Množična zborovanja v Nürnbergu so imela več namenov. Med drugim so s svojo spektakularnostjo odvrčala od temačne realnosti policijske diktature. Vsako zborovanje je imelo svojo glavno tematiko, ironično je bilo zborovanje leta 1939, ki je bilo odpovedano, poimenovano ravno 'zborovanje miru'. Takšno samoreprezentacijo režima je v svojem filmu *Triumf volje* ovekovečila Leni Riefenstahl, »v tako odločilni propagandni vaji, da je ni bilo nikoli več potrebno ponoviti« (Burleigh, 2001: 211). Zborovanja so bila mešanica ljudskih festivalov, vojaških parad, političnih mitingov in svetega obredja. Tu je bila nacionalna skupnost, ta najvišja vrednota, najbolj otipljiva. »Tu je nacija postala realnost; nešteto nepomembnih eksistenc je dobilo smisel« (Ibid.)

6.3 UMETNOST V SLUŽBI DRŽAVNE PROPAGANDE

Kot množična zborovanja so tudi vse sfere umetnosti služile absorbiranju množice v skupno občutenje in propagiranju 'pravega' mišljenja. Agitatorjev namen je spremeniti ljudi

³⁵ Hermann Otto Hoyer je na eni svojih slik upodobil Hitlerja, ki z dvignjenega podija nagovarja množico. Ta polni sicer temno sobo, ki pa jo razsvetljuje misteriozna svetloba, ki kot da izžareva iz fuhrerja samega. Slika je polna religioznih konotacij, še zlasti pa to velja zanj naslov *Am Anfang war das Wort* (Na začetku je bila Beseda) (Adam, 1992: 172).

v množico, ki se bo prepustila iracionalni, afektivni agresiji brez razumskega političnega smotra. Pri tem ravna sistematično, racionalno, uporablja načrtovane in preverjene propagandne tehnike. Te so navadno omejene na majhno število stalno ponavljajočih se motivov, katerih intenziteta in oblika pa varira odvisno od tega, kdo je njihov trenutni naslovnik. Gre za neskončno ponavljanje in idejno siromaštvo kot nujni sestavini agitacije. Tudi področje umetnosti, kjer se je uveljavil izraz *Gleichschaltung* (sinhronizacija), je zaznamovala skopost motivov, tehnik in sporočil. Cilj je bilo očiščenje nemške umetnosti vseh zunanjih vplivov in zlasti modernosti. »Hkrati z očiščenjem našega javnega življenja...bo vlada Rajha pričela z natančnim moralnim očiščevanjem. Celoten izobraževalni sistem, gledališča, kinematografi, literatura, tisk in oddajanje bodo uporabljeni kot sredstva za doseg cilja«, se je glasil Hitlerjev nagovor Reichstaga 23. marca 1933 (Adam, 1992: 10).

Podobno kot so ideologi nacizma v namene politične podpore in mobilizacije ter širjenja nacionalnih čustev rehabilitirali pomembna imena legendarno-zgodovinske in mitske preteklosti, so uporabili tudi velika imena 'primerne' umetnosti, zlasti pruskega klasicizma devetnajstega stoletja. Ta so zagotovila kontinuiteto, legitimnost, večvrednost in avtoriteto (Adam, 1992: 26).

Nastajala je masovna zbirka novih umetniških del, ki so odražala politične ideje in elemente ideologije. Vprašanje stila in forme sta izpodrinila vsebina in ideološko sporočilo. »Vsi umetniški problemi so bili metafizični problemi« (Adam, 1992: 130). Ta nova umetnost je bila v svojem bistvu konservativna. Nadaljevala je romantično rustično tradicijo povratka k naravi nasproti dekadenci in kaotičnosti velemest. Moderna umetnost je bila prepovedana, simbolizirala je židovstvo, internacionalizem, bolševizem in kapitalizem hkrati. »Ideja zdrave kulture, utemeljene na nacionalnih, ljudskih in celo rasnih idejah se je ujemala z občutenjem mnogih ljudi. Klic po vrnitvi k redu je odzvanjal s skoraj histerično intenziteto...Stalno spreminjanje umetnosti je bilo anatema meščanskemu okusu, ki je od svoje umetnosti zahteval konstantnost in občutek gotovosti« (Adam, 1992: 38). Hkrati pa je to svojo umetnost tudi nujno potreboval, saj je bila venomer ključnega pomena za nemško meščansko kulturo.

Nacionalsocialistična umetnost ni bila umetnost zavoľjo umetnosti, bila je politična, zainteresirana umetnost s sporočilom in ciljem. Njena ikonografija je bila v ta namen očitna in omejena. Tematike so se neskončno ponavljale. Izražale so nekaj ključnih idealov: naravo, pastoralo (podeželjsko-kmečko življenje), družino, ideal nemške ženske in nemškega moškega, antisemitistične podobe in glorifikacijo strankarskih veljakov, zlasti Hitlerja (Adam, 1992: 129-173).

Naravo je upodabljala naraščajoča produkcija krajinskega slikarstva. To je bilo prikazovanje izključno nemške pokrajine, polj in pašnikov, torej tistega Lebensrauma, ki pripada nemškemu Volku. Te pokrajine niso bile zgolj pomensko prazen fizični prostor, pač pa je šlo za naravo specifičnega ljudstva in njihov življenjski prostor. »Krajina za nove umetnike ni bila več zgolj prostor kontemplacije, bila je tudi prostor življenja, akcije« (Adam, 1992: 130). Dejanski, ne imaginaren prostor. Idealizirana narava je služila kot protistrup mestu in meščanski dekadenci ter degeneraciji. Kot taka je bila prizorišče dominacije močnejših, zdravih nad šibkejšimi. Znotraj te umetnosti so pogoste monumentalne reprezentacije živalske moči, orla, leva in bika kot simbolov zmage in poguma. »Kot v herojskem krajinarstvu nizozemskega krajinskega slikarstva ter romantične šole je bila narava percipirana kot prizorišče boja« (Adam, 1992: 132).

Ruralne utopije, ki so prikazovale preprosto kmečko življenje in hkrati kmeta kot inkarnacijo pravega germanstva, so bile prav tako prežete z duhom moči in junaštva. Nizajo se motivi fizičnega premagovanja, težkega dela in boja z elementi narave v skrbi za rast, moč in življenje nemškega naroda. Kmet je simboliziral večne vrednote, tradicijo, prvobitnost in avtohtonost, čistost in dostojnost preprostih ljudi. To je bil ideal krvi in tal nasproti destruktivnemu življenju velemesta. Z besedami Hitlerjevega ministra za delo, R. Waltherja Darréja:

Ko danes potujemo po nemškem podeželju, med našim kmetstvom še vedno najdemo običaje, ki so preživeli tisoč let...Povsod so dokazi, da je nemško kmetstvo...znalo ohraniti svoj edinstven značaj in običaje kljub vsem poskusom, da bi jih uničili, vključno s poskusi cerkve...Kljub tisočletnemu trudu, da bi nemškega kmeta odtujili od njegove narave je zdrava pamet in globok krvni čut nemškega kmeta znal ohraniti njegov nemški rod... (Adam, 1992: 133).

Obdelovanje zemlje, oranje, setev in žetev so imeli značaj kvazireligioznih ritualov. Mehanizacije in mašinerije niso prikazovali. Namesto teh nastopajo mogočne, zdrave in čistokrvne domače živali, ki vlečejo plug in nosijo breme. Pastoralna je bila že dolgo zelo razširjena zlasti na jugu Nemčije. To lokalno ikonografijo pa so nato izkoristili v propagandne namene in jo razširili na ideal celotnega nemškega naroda (Adam, 1992: 134).

V skladu z vitalistično ideologijo je bila družina prikazana kot številčna, plodna osnova nacije. Jedro naroda je simbolizirala družina kmeta, simbol plodnosti tako naroda kot polja ali narave. Glavne vrline so bile deviškost mladih deklet, zvestoba žena in plodnost mater. Prikazuje se rasno idealne podobe, ki nadomestijo slikanje družbene stvarnosti, trpljenja, stiske in socialnih konfliktov. Hkrati pa je ukinjena vsaka individualnost, značajskost

posameznih ljudi. Čeprav je bil stil izrazito realističen, natančen in tog, je šlo za idealizacijo družbene stvarnosti in same fizionomije ljudi. Za očitno, anahronistično prikazovanje idealnih tipov, statične kompozicije, simetrične podobe in zamrznjene geste. To so opravičevali z misijo, poslanstvom umetnika. »Realistični prikaz sedanjosti bi posredoval zgolj omejeno podobo. Novi nemški umetnik pa ustvarja za večnost« (Adam, 1992: 138). Ali z besedami Baldurja von Schiracha, vodje Hitlerjeve mladine: »Bog ne daj, da bi zapadli novemu materializmu v umetnosti in si predstavljali, da je pot k resnici zrcaljenje realnosti. Umetnik, ki misli, da mora slikati za svoje sodobnike, ni razumel Führerja. Vse, kar ta narod počne, se odvija v znamenju večnosti« (Ibid.). Naloga umetnosti je bila ustvarjanje družbene realnosti in definiranje družbenih vlog ter propagiranje le tega.

Ideal ženske znotraj uradne, državno sponzorirane umetnosti se je podrejal nordijski viziji visoke, vitalne, modrooke in plavalase mladenke. To je bila pravzaprav politično korektna lepota. Lepota, ki znotraj rasne ideologije implicira zdravje. Umetnost je častila zgolj zdravo, krepko telo. Žensko telo, ki služi izključno reprodukciji, rojevanju arijskih potomcev, in moško telo, predestinirano za boj in delo (Adam, 1992: 149). Rudolf Hess je tako na nekem sestanku Ženskega društva leta 1936 dejal: »Želimo ženske, ki s svojim življenjem in delom ohranjajo tisto specifično feminilnost. Ženske, ki jih lahko ljubimo. Preostalemu svetu prepuščamo idealni tip ženske, kakršnega si želi, a preostali svet naj tudi nam blagovoljno prepusti žensko, ki je za nas najprimernejša. To je ženska, ki je v prvi vrsti sposobna biti mati...Mati ne postane zgolj zato, ker to hoče država ali njen mož, pač pa zato, ker je ponosna, da lahko rojeva zdrave otroke in jih vzgaja za narod« (Ibid.).

Žensko telesnost in senzualnost so slikali zlasti v obliki akta. Nacizem je promoviral kult telesnosti, vitalnosti in golote, ki pa ima tu moralno, družbeno in sakralno vsebino.³⁶ Ženska golota ne implicira seksualnosti, pač pa zdravje in plodnost, je reproduktivni in ne spolni objekt. Upodabljanje ženske je bilo namenjeno poudarjanju ideala časti,

³⁶ Kult golote in telesnosti je užival že najmanj stoletje dolgo tradicijo. Nacizem je zgolj nadaljeval gibanje z začetka dvajsetega stoletja, ki je propagiralo ideje 'očeta Jahna' in Nemškega gimnastičnega društva z začetka 19. stoletja. Močno je narasla popularnost plesa, gimnastike, nudizma in nudističnih kopališč (Freibäder). Izhajajo časopisi *Kraft und Schönheit* (Moč in lepota) in *Die Schönheit* (Lepota), ki propagirajo goloto in ekstatično poenotenje z naravo kot sredstvo moralne in duhovne prenov. V poskusu da bi posamične nudistične sekte povezali v množično gibanje, so leta 1929 organizirali kongres *Nacktheit und Erziehung* (Golota in vzgoja). (Adam, 1992: 38). Ideal telesa, mladosti in narave je promoviralo tudi izredno priljubljeno mladinsko gibanje Potujoče ptice (*Wandervögel*), poetična različica skavtskega gibanja. Leta 1901 je to skupino v Berlinu ustanovil Karl Fischler, hitro pa se je razširila po celi državi in je deset let kasneje štela že 15.000 članov, bila je najširše organizirano mladinsko gibanje do tedaj. »Čeprav so se razlikovali po poreklu in ciljih, je bila zvestoba konceptu *Volka*, tradiciji, ljubezni do narave povezujoč faktor. Primarno niso bili politično gibanje, a so kljub temu postali seme, s pomočjo katerega je Hitler požel skoraj celo generacijo« (Adam, 1992: 35. Ustvarili so svoje skoraj psevdo-religiozne himne, ki jih je kasneje rehabilitiral Reichsjugendführer Baldur von Schirach (Ibid.).

neomadeževanosti in zvestobe, pri čemer je ta ideal postal dostopen, identifikacija z njim pa možna in nenazadnje obvezujoča (Adam, 1992: 155).

Upodobitve idealnega Nemca so prav tako napeljevale k identifikaciji celotnega ljudstva s temi podobami, hkrati pa so služile odvrčanju od stvarnosti. Vojak, kmet in delavec so bili povzdignjeni v tri stebre rajha, v ikone nemškega naroda. Prikazovati je bilo potrebno zmago in požrtvovalnost namesto vojnih grozot in smrti. Umetnost je morala odražati optimizem. Njena naloga ni bila v prikazovanju vse težjih življenjskih pogojev, pač pa v prikrivanju te realnosti. Novinar mesečnika *Die Kunst im Dritten Reich*, Robert Voltz, je novembra 1938 takole opisal delo Franza Eichhorsta z naslovom *Cestni boji*: »Lepota in edinstvenost teh fresk je v skoraj popolni odsotnosti krvi in krikov, izpuščeno je tisto neznosno realistično...ideja pripravljenosti za boj in žrtvovanje, osamljenost junaštva zasenči grozote resničnosti. Kar preostane je ideja usode naroda« (Adam, 1992: 162).

Številni umetniki so postali uradni državni slikarji, katerih naloga je bilo izključno slikanje vojnih prizorov. Njihova dela so bila last države, ki jih je uporabljala za posebne razstave, ki so potovale po celem rajhu. Vrstila so se dela z naslovi *Vojna*, *Nemška veličina*, *Slikarji na fronti*, *Ljudstvo na delu*, *Invazija Poljske v slikah* in podobno (Adam, 1992: 164). Te slike so nadalje reproducirali v tisku, na razglednicah in plakatih. Prikazovale so kontinuiteto boja v nemški zgodovini, glorificirale vojaško tradicijo države in upravičevale nadaljnji boj.³⁷

Tudi delavec je prikazan kot junak, simbol moči in telesnosti. Namerno je izpuščena vsa industrijska tehnologija in mašinerija. Ideja odrešitve človeštva skozi tehnologizacijo in napredek je bila vodilo stare in osovražene tradicije liberalizma (Adam, 1992: 167). Po drugi strani se sicer prikazuje in glorificira industrijske in tehnološke čudeže rajha v obliki monumentalnih zgradb, avtocest ipd. Tu pa je delavec izpuščen. Njegovo bistvo je onkraj udobja civilizacije in strojev, je pravi Nemec, ki se ne boji zavihati rokavov, saj nenazadnje 'Delo osvobaja!'.

Redko je prikazovanje naključnih posameznikov, saj gre za umetniško demonstriranje ljudstva in njegove enotnosti. »Merilo vseh stvari ni več človek ali stroj, pač pa *Volk* in skupnost«, kot piše časopis za Umetnost v tretjem rajhu (Adam, 1992: 168). Nasproti tej skupnosti je führer, resnično merilo vseh stvari, prikazan večinoma sam, prav tako pa tudi strankarski voditelji. Njihovi portreti nikoli ne izražajo domačnosti in sproščenosti, upodobljeni so v javnem, družbenem življenju, v katerega so stalno vpeti. Pogosti so prikazi

³⁷ To kontinuiteto zelo očitno izraža delo Ferdinanda Spiegla z naslovom *Tank*, na katerem se iznad tankov moderne vojske dviguje stara pruska konjenica (Adam, 1992: 168-169).

moči in neustrašnosti članov SA, po drugi strani pa skušajo skozi umetnost rehabilitirati ugled esesovcev, katerih škandaloznega vedenja ni mogel prikriti niti propagandni in nadzorni aparat totalitarizma. Člane SS so tako slikali na ozadje spokojnih pokrajin in kmečke idile. Le tisti najboljši izmed umetnikov pa so smeli ovekovečiti Hitlerja (Adam, 1992: 171).

Antisemitistična propaganda je prevladovala v filmu in animaciji. Visoka umetnost je kot rečeno služila upodabljanju idealov, ki naj veljajo večno. Izražala naj bi zdravje in lepoto, v njej ni bilo prostora za Žida. »Naloga umetnosti je ustvariti podobe, ki reprezentirajo božje stvaritve... Umetnost mora biti prerokinja sublimnosti in lepote ter tako ohranjati tisto, kar je naravno in zdravo. Kult primitivnega ni izraz naivne, čiste duše, pač pa popolnoma pokvarjene in bolne degeneriranosti«, je dejal Hitler v govoru 11. septembra 1935 (Adam, 1992: 12). Judovstvo pa so povezovali z vso moderno umetnostjo, katero so prezirali. Bila je bolezenski simptom degeneriranega urbanega življenja. Bila je tuja običajnim ljudem in elitistična, saj jo je bilo vse bolj potrebno razlagati, da bi jo razumeli. Napovedovala je grožnjo tradicionalnim vrednotam, zlasti v provincialni, bidermajerski južni Nemčiji. Predstavljala je tujost in liberalizem, elementa, ki sta spričo poraza in versajske pogodbe postala anatema za mnoge ljudi. Psihološko izčrpani in ogroženi posameznik je potreboval potrditev, ki jo je ponudila idealistična umetnost lepote, moči in vzvišenih občutij nasproti resničnosti, tesnobi in trpljenju (Adam, 1992: 29).

Moderna umetnost se je v Nemčiji že pred letom 1933 uveljavila pod skupnim imenom *Entartete Kunst*, degenerirana umetnost, takšno terminologijo pa uporablja tudi nacionalsocialzem (Adam, 1992: 35). Njen protipol je čista nemška ali arijska umetnost, katere del je tako srednjeveška kot antična grška umetnost. Moralna podlaga te mora biti ideal junaštva, nordijskost, nemškost in povratek k naravi, skratka že ustaljeni ideali romantične epohe. To antiurbano, pastoralno občutje in hkrati opevanje nemškega ljudstva je bilo

globoko zakoreninjeno preden je postalo stalni element Hitlerjeve doktrine.³⁸ Ker umetnost v novem režimu ni zgolj odražala političnih idej, pač pa je bila v središču in temelju političnega sistema, je spor med tradicionalisti in modernisti postal del politične debate.

Cilj nacističnega režima je bilo ustvarjanje nove množične estetike, ki naj prekine z neprimerno umetnostjo preteklosti. Leta 1937 so pripravili prvo 'Veliko razstavo nemške umetnosti' v Münchnu, ki ji je naslednji dan sledila razstava 'Degenerirana umetnost', zadnji javni prikaz modernističnih del. Hitler in Goebbels sta naročila odstranitev vseh modernističnih del iz muzejev in galerij, tako javnih kot zasebnih. Zaplenili so prek 5000 del, od tega več kot tisoč Emila Noldeja. Že pred to razstavo so se vrstile številne druge, z naslovi 'Ogledala dekadence v umetnosti', 'Kulturni bolševizem', 'Večni Žid'. Slike so imele pripete cene, da bi pokazali kako je država v času ekonomske krize zapravljala davkoplačevalski denar za to degenerirano umetnost. Bile so nametane ena poleg druge s slogani kot je 'Nigerizacija (Verniggerung) glasbe in gledališča kot tudi nigerizacija upodablajočih umetnosti naj bi izkoreninila rasni instinkt ljudstva in odpravila krvne razlike'. Večino razstavljenih del so 20. marca 1939 sežgali na dvorišču neke gasilske postaje v Berlinu (Adam, 1992: 121-127).

7. SKLEP

Močan propagandni aparat nacističnega režima je javnosti posredoval ideologijo stranke v podobi in besedi. Ideologijo, v kateri se prepletajo psevdo-znanstvene torije, mitski diskurz in konkretne politične naloge ter cilji, pogosto brez jasnih mejnikov. Rasna teorija devetnajstega in dvajsetega stoletja ne krši zgolj znanstvenih kriterijev vrednotne nevtralnosti in nepristranosti, pač pa s svojo terminologijo 'krvne čistosti' in 'večnih kontaminacij' posega po obeležjih sakralnega in mističnega. Mit o superiorni arijski rasi Nemcev lahko smatramo za mit v smislu njegove imaginarnosti, še zlasti pa funkcionalnosti. Služil je kot propagandni

³⁸ Takšno umetnostno teorijo je že pred prvo svetovno vojno propagiral slikar in arhitekt Paul Schultze-Naumburg, umetnik in ideolog, ki je v svoje teorije umetnosti vpletel ideje rase, krvi in tal ter antisemitizma. S temi teorijami pa je odločilno vplival na Hitlerja. V dvajsetih so se v Nemčiji vrstili številni poskusi, da bi izkoreninili to tujo umetnost. Knjige, pamfleti in društva so obljubljali očiščenje nemške umetnosti. Slikarka Bettina Feistl-Rohmeder je ustanovila skupino Deutsche Kunstgesellschaft, ki je dopuščala zgolj člane s čisto nemško krvjo. Vrstili so se protesti ob gradnji del modernih arhitektov, prepovedani so bili Eisensteinovi filmi, Gauguin in Matisse sta bila vzor tistega, kar so imenovali ne-umetnost. Leta 1927 je Alfred Rosenber ustanovil Nationalsocialistično društvo za nemško umetnost, ki je leto kasneje postalo Kampfbund für deutsche Kultur (Zveza za obrambo nemške kulture). Njen cilj je bilo izobraževanje ljudi o povezavi med raso in umetniškim izražanjem. Napadla je ekspresionizem in impresionizem, po Rosenbergu, 'sirijsko-judovska' izuma (Adam, 1992: 29, 32, 33).

in ideološki mehanizem režima, kot dokaz o superiornosti Nemcev, porok nemške ekspanzije in nadvlade ter mobilizator množice, oropane smisla, varnosti in samospoštovanja.

Zaradi te funkcionalnosti in hkrati nekaterih vsebinskih elementov lahko tudi celotno nacistično ideologijo opredelimo kot politično mitologijo. To je mitologijo, katere avtorji so zainteresirani politični akterji in ki deluje na družbeno-političnem prizorišču, operira s pojmi države, oblasti, naroda in nacije. Hkrati pa gre za tisto imaginarno v politiki, za znanstveno nedosleden in načrten ideološki konstrukt ali ideološki mit o arijski rasi nordijskih junakov. To je mitska zgodba, ki ne datira v davno preteklost in ni del nespremenljive narodove tradicije, pač pa lahko sledimo njenemu nastanku in razvoju znotraj različnih znanstvenih struj in obravnavanega političnega režima. Zgodba, ki včasih pretendira na znanstveno dejstvo, na obstoj in izvor biološko specifične arijske rase. Spet drugič pa v ospredje stopajo skrivnostne legende o starodavnih Arijičih iz Tibeta ali bajeslovne Atlantide.

Nacizem se sicer predstavlja kot prelom z obstoječim, kot revolucionarno gibanje, vendar je cilj mitologizacije in ideološke indoktrinacije v ohranjanju avtoritarne oblasti in prepričevanju nacionalnega telesa za podporo in lojalnost le tej. Politični mit želi oblast vzpostaviti kot osnovo vrednotenja in zaupanja ljudi v njihov družbeni red in politične odnose v njem, kot veljavno predstavo o državi, oblasti, hierarhiji, moči ter vladanju, spoštovanju ureditve ter enakosti in neenakosti znotraj te (Matić, 1984: 103).

Skozi ideologizacijo in mitologizacijo se skuša empirično rekonstruirati družbo davnine, umetno prenesti tradicionalne in na novo ustvarjene mite v sedanjost, na mesto sprememb in konfliktov. Povratek k mitu je poskus sinteze družbenega življenja nasproti dialektiki konkretnih družbenih sprememb in nasprotij. Enotnost mita naj tako ohranja družbeni red, reafirmira normativno-vrednostni okvir in princip poslušnosti silam dominacije (Matić, 1984: 72).

Psihološki ustroj tistih, ki ustvarjajo sodobne politične mite in tistih, ki vanje verujejo, kamor pogosto spadajo še zlasti prvi, odgovarja principom takšnih ideoloških zgodb. Te nagovarjajo subjektivno, afektivno vsebino človekove misli, njegovo domišljijo, ki ne išče racionalnih odgovorov, pač pa velike ideje, vzvišene cilje in čustveno zadovoljitev. Če se ta imaginarna zgodba prikazuje in dokazuje po eni strani kot znanstveno utemeljena, hkrati pa kot del starodavne dediščine in zato še bolj neizpodbitno resnična, je njen prepričevalni in mobilizacijski potencial toliko večji. Človek se najprej nauči ceniti in razvijati lastno kreativnost in domišljijo. Začne verjeti v pravljice, v katerih si želi tudi živeti. Nato se nauči verjeti razumu in znanosti. Zbira razlage in dokaze, išče resnico. Vendar to še ne pomeni, da je na pravljice preprosto pozabil.

LITERATURA

SAMOSTOJNE PUBLIKACIJE

ADAM, Peter (1992): *The Arts of the Third Reich*. Thames and Hudson Ltd, London.

ANDERSON, Benedict (1998): *Zamišljene skupnosti: o izvoru in širjenju nacionalizma*. Studia Humanitatis, Zavod za založniško dejavnost, Ljubljana.

BURLEIGH, Michael (2001): *The Third Reich: A New History*. Pan Books, London.

DAVID, Claude (1999): *Hitler i nacizam*. Biblioteka XX vek, Čigoja štampa, Beograd.

DUMÉZIL, Georges (1987): *Tridelna ideologija Indoevropcev*. Studia Humanitatis, ŠKUC, Filozofska fakulteta, Ljubljana.

FONTETTE, François de (1999): *Rasizam*. Biblioteka XX vek, Čigoja štampa, Beograd.

GEARY, Dick (1995): *Hitler in nacizem*. Znanstveno in publicistično središče, Ljubljana.

GIRARDET, Raoul (2000): *Politički mitovi i mitologije*. Biblioteka XX vek, Čigoja štampa, Beograd

HITLER, Adolf (1992): *Mein Kampf*. Pimlico, London.

LEE, Stephen J. (2000): *European dictatorships, 1918-1945*. Routledge, London in New York.

MATIĆ, Milan (1984): *Mit i politika*. Radnička štampa, Beograd.

POLIAKOV, Léon (1974): *The Aryan Myth: A History of Racist and Nationalist Ideas in Europe*. Basic Books, Inc., Publishers, New York.

REICH, Wilhelm (1998): *Masovna psihologija fašizma: uz seksualnu ekonomiju političke reakcije i proletersku seksualnu politiku*. Naklada Jesenski i Turk, Hrvatsko sociološko društvo, Zagreb.

RENTON, Dave (1999): *Fascism: Theory and Practice*. Pluto Press, London in Sterling, Virginia

VELIKONJA, Mitja (1996): *Masade duha: razpotja sodobnih mitologij*. Znanstveno in publicistično središče, Ljubljana.

ČLANKI V REVIJAH IN ZBORNIKIH

ADORNO, Theodor (1981): "Freudovska teorija in struktura fašistične propagande". V: Rastko Močnik (ur.): *Psihoanaliza in kultura*. DZS, Ljubljana, str.143-172.

ARMSTRONG, John A. (1991): "Pristop k nastanku narodov". V: Rudi Rizman (ur.): *Študije o etnonacionalizmu*. KRT, Ljubljana, str.39-50.

BARKAI, Avraham (1996): "The German Volksgemeinschaft from the Persecution of the Jews to the 'Final Solution'". V: Michael Burleigh (ur.): *Confronting the Nazi Past: New Debates on Modern German History*. Collins & Brown, London, str. 84-97.

CASSIRER, Ernst (1995): "Tehnika sodobnih političnih mitov". ČKZ, XXIII, 176, str.11-20.

FREUD, Sigmund (1981): "Množična psihologija in analiza jaza ". V: Rastko Močnik (ur.): *Psihoanaliza in kultura*. DZS, Ljubljana, str.5-75.

GIDDENS, Anthony (1991): "Nacionalna država, narod, nacionalizem". V: Rudi Rizman (ur.): *Študije o etnonacionalizmu*. KRT, Ljubljana, str.365-370.

HOBBSBAWM, Eric J. (1998): *"Inventing Traditions"*. V: Eric J. Hobsbawm in Terence Ranger (ur.): *The Invention of Tradition*. Cambridge University Press, Cambridge, str.1-14.

HOBBSBAWM, Eric J. (1998): *"Mass Producing Traditions: Europe, 1870-1914 "*. V: Eric J. Hobsbawm in Terence Ranger (ur.): *The Invention of Tradition*. Cambridge University Press, Cambridge, str.263-307.

MAIER, Hans (1998): *" »Totalitarizem« in »politične religije« "*. Nova revija, XVII, 199/200, str.38-45.

MISKOLCZY, Ambrus (1998): *" Mitologije dvajsetega stoletja "*. Nova revija, XVII, 199/200, str.30-37.

KASTELIC, Jože (1987): *"Zlata veja grškega mita na mitološkem drevesu starega sveta "*. V: Gustav Schwab: *Najlepše antične pripovedke*. Mladinska knjiga, Ljubljana, str.5-54.

ROTAR, Braco (1987): *"Jupiter Mars Quirinus"*. V: Georges Dumézil: *Tridelna ideologija Indoevropcev*. Studia Humanitatis, ŠKUC, Filozofska fakulteta, Ljubljana, str.129-135.

VELIKONJA, Mitja (1994): *" Nedokončane zgodbe: sodobna politična mitologija "*. ČKZ, XXII, 168/169, str.153-179.

VELIKONJA, Mitja (1995): *" Mitologija Srednje Evrope "*. ČKZ, XXIII, 176, str.27-44.

WATT, D. Cameron (1992): *"Introduction"*. V: Adolf Hitler: *Mein Kampf*. Pimlico, London, xi-lxiii.

WEINDLING, Paul (1996): *" Understanding Nazi Racism: Precursors and Perpetrators "*. V: Michael Burleigh (ur.): *Confronting the Nazi Past: New Debates on Modern German History*. Collins & Brown, London, str.66-83.

